T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ABDULHÂDÎ EL-ARAŞKÎ VE TEFSÎRU SÛRETİ LOKMÂN ADLI ESERİ

Abdulkerim SEVGİ
14908007

Danışman
Prof. Dr. Nurettin TURGAY

Diyarbakır 2017

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ABDULHÂDÎ EL-ARAŞKÎ VE TEFSÎRU SÛRETİ LOKMÂN ADLI ESERİ

Abdulkerim SEVGİ
14908007

Danışman
Prof. Dr. Nurettin TURGAY

Diyarbakır 2017

TAAHHÜTNAME

D. Ü. SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Abdulhâdî el-Araşkî ve Tefsîru Sûreti Lokmân" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

20/06/2017

Abdulkerim SEVGİ

KABUL VE ONAY

Abdulkerim SEVGİ tarafından hazırlanan "Abdulhâdî el-Araşkî ve Tefsîru Sûreti Lokmân" adındaki çalışma, 20/06/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**,** Tefsir Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Nurettin TURGAY (Başkan)

Doç. Dr. Murat KAYACAN (Üye)

Yrd. Doç. Dr. M. Yusuf YAGIR (Üye)

ÖNSÖZ

Allah (c.c.), insanı ahsen-i takvim üzere yaratmış ve onu yeryüzünün halifesi kılmıştır. İnsanı sorumluluk sahibi yapan Allah, onu başıboş bırakmamış, akıl nimetini vermesinin yanında hayatın her safhasında ona rehberlik eden vahyini indirmiştir. Kuran-ı Kerim, bu vahiy zincirinin son halkasını teşkil etmektedir. Tarih boyunca İslam âlimleri, insanoğlunun yaşam kılavuzu olan bu vahyi daha iyi anlamak ve yorumlamak için çeşitli tefsirleri ve mealleri yazmışlardır. Bugün de söz konusu faaliyet devam etmektedir.

Diyarbakır ve çevresinde yaşamış, ardından eserler bırakmış nadir âlimlerden biri olan merhum Abdulhâdî KAYA el-Araşkî de Kuran-ı Kerim'i anlama çabasının bir sonucu olarak Lokmân süresini tefsir etmiş ve bunu *Tefsîru Sûreti Lokmân* ismiyle yayımlamıştır.

Biz de hadis, fıkıh ve tasavvuf gibi diğer İslam ilimlerinde de eserleri bulunan el-Araşkî'nin, hem hayatını ve ilmi kişiliğini tanıtmak hem de söz konusu *Tefsîru Sûreti Lokmân* isimli eserini tahlil ederek insanımızın hizmetine sunmak maksadıyla bu çalışmanın faydalı olacağına kanaat getirdik.

Çalışmamız bir giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu, önemi, kaynakları ve metodu hakkında bilgiler verdik. Birinci bölümde, el-Araşkî'nin yaşadığı dönemi, hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında malumatlar verdik. Bu kısımdaki çalışmamızda, öncelikle müellifin hayatı ile ilgili kaynak taraması sonucunda elde ettiğimiz tebliğ ve makaleleri bir araya getirdik. Ardından kendisini yakinen tanıyan ve birçok risalesini de bizzat kaleme alan yazar Zeynelabidin ÇİÇEK ile yüz yüze görüşerek söz konusu kaynaklardan elde ettiğimiz bilgileri kendisine sormak suretiyle tashih ettik. Sonra tüm bunları belli bir tasnife

tabi tutarak yazıya geçirdik. Aynı şekilde el-Araşkî'nin el yazma eser ve risalelerini de temin edip inceledikten sonra özetlerini çıkardık.

İkinci bölümde ise tezimizin konusu olan *Tefsîru Sûreti Lokmân* adlı eserin tahlilini yaptık. Bu bölümde eserin genel özellikleri, müfessirin tefsirdeki metodu ve eserin diğer Kuran İlimleri ile irtibatı gibi konuların analizini yaptık. Ardından müfessirin eserinde kullandığı konu başlıklarına bağlı kalarak içeriğini tahlil etmeye çalıştık. Bunu yaparken öncelikle el-Araşkî'nin görüşlerine, sonra klasik ve çağdaş tefsirlerdeki görüşlere yer verdik. Sonuç bölümünde ise yaptığımız çalışmanın neticesini anlattık.

Bu çalışmamda, konunun tespiti ve hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen, değerli görüş ve katkılarıyla bana destek olan muhterem Hocam Prof. Dr. Nurettin TURGAY'A, müfessirimizin el yazma risalelerini temin etmede bana yardımcı olan Yrd. Doç. Dr. Burhan ATSIZ'A, el-Araşkî'nin hayatı ve eserleri hakkında kendisinden istifade ettiğim yazar Zeynelabidin ÇİÇEK Bey'e ve katkısı olan herkese teşekkür ediyorum. Çalışma bizden muvaffakiyet Allah'tandır.

Abdulkerim SEVGİ

Diyarbakır 2017

ÖZET

Abdulhâdî KAYA el-Araşkî, Diyarbakır ve çevresinde yaşamış, ardından eserler bırakmış önemli âlimlerden biridir. Temel İslam İlimleri ile ilgili eserleri bulunan el-Araşkî'nin, hem hayatını ve ilmi kişiliğini hem de Tefsir alanında yazmış olduğu *Tefsîru Sûreti Lokmân* isimli eserini tahlil ettik. Çalışmamız bir giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Girişte, araştırmanın konusu, önemi, kaynakları ve metodu hakkında bilgiler verdik. Birinci bölümde, el-Araşkî'nin yaşadığı dönemi, hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında bilgiler verdik. İkinci bölümde ise tezimizin konusu olan *Tefsîru Sûreti Lokmân* adlı eserin tahlilini yaptık. Sonuç bölümünde de çalışmamızın neticesini anlattık.

Tezin birinci bölümü ile ilgili olarak, önce kaynak taraması sonucunda elde ettiğimiz verileri bir araya getirdik. Sonra el-Araşkî'nin el yazma eserlerini temin ettik ve hepsini belli bir tasnife tabi tutarak yazıya geçirdik. İkinci bölümde ise *Tefsîru Sûreti Lokmân* adlı eserin genel özellikleri, müfessirin tefsirdeki metodu ve tefsirin diğer Kur'an İlimleri ile irtibatı gibi konuların analizini yaptık. Ardından müfessirin tefsirinde kullandığı konu başlıklarına bağlı kalarak içeriğini tahlil etmeye çalıştık. Diyarbakır yöresinde yaşamış olan merhum el-Araşkî, çeşitli dini eserler yazmış, tefsirle ilgili *"Tefsîru Sûreti Lokmân"* adlı eserinde de bu surenin tefsirini yapmıştır. Tefsirinde rivayet ve dirayet yöntemini bir arada kullanan el-Araşkî, ağırlıklı olarak, dil, belagat, itikat, eğitim ve benzeri konuları işlemiştir. Ayrıca, Kur'an İlimleri arasında sayılan Hurufu Mukataa, Nüzul Sebebi ve İ'cazu'l-Kur'an konularına da değinmiştir.

Anahtar sözcükler

Kur'an, el-Araşkî, Müfessir, Müellif, Yazar, Tefsir, Lokmân

ABSTRACT

Abdulhâdî KAYA el-Araşkî lived in Diyarbakır and in its surrounding neighborhoods. He is one of important scholars and left behind him valuable works. Araşkî has works related to basic İslamic sciences. We were convinced to not only his life and scientific personality but also to analyze his *Tefsîrû Sûreti Lokmân* that he wrote in the field tafsir. Our work consist of an introduction, two chapters and a conclusion. In the introduction, we gave information about the topic of research, its importance, its resources and method. In the first chapter, we gave information about the era Araşkî lived, his life, his scientific personality and works. In the second chapter we analyzed the topic of our thesis which is titled *Tefsîrû Sûreti Lokmân***.** In the conclusion, we talked about the consequence of our work.

Concerning the first chapter of thesis, first we gathered the data which we obtained as a result of resources scanning. Afterwards, we attained Araşkî's handwriting works, classified them all according to their order and have written them. In the second chapter, we analyzed general characteristic the work named *Tefsîrû Sûreti Lokmân*, the author's method and the tefsir's other ot his related to Qur'anic sciences. Later, we tried to explain the content provided to abide by the topic title that the writer utilized. el-Araşkî lived in the region of Diyarbakır in our century and wrote various religiov works. He interpreted the chapter of Lokmân in his work called "*Tefsîrû Sûreti Lokmân*". In his tafsir, Araşkî used both the method of narration and assertion and gerally utilized the topics such as language, eloquence, creed and education. Besides, he mentioned the topics which are considered to be among Qur'anic sciences such as Broken Letters, Reason of Revelation and Miraculousness the Qur'an.

Key Words

Qur'an, el-Araşkî, Commentary, Author, Writer, Interpretation, Lokmân

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**

ÖZET ..... **III**

ABSTRACT ..... **IV**

İÇİNDEKİLER ..... **V**

KISALTMALAR ..... **IX**

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, KAYNAKLARI VE METODU

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ **1**

2. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI **2**

3. ARAŞTIRMANIN METODU **3**

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULHÂDÎ EL-ARAŞKÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE ESERLERİ

1.1. ABDULHÂDÎ EL-ARAŞKÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN SOSYAL VE DİNÎ YAPISI **5**

1.2. ABDULHÂDÎ EL-ARAŞKÎ'NİN HAYATI **6**

1.2.1. Doğum Yeri ve Tarihi 6

1.2.2. İlmi Hayatı 7

1.2.3. Hocaları 8

1.2.4. Talebeleri 8

1.2.5. Dinî Yorum ve Düşünce Yapısı 8

1.2.6. Vefatı 9

1.3. ABDULHÂDÎ EL-ARAŞKÎ'NİN ESERLERİ 9

1.3.1. Basılmış Eserleri 9

1.3.2. El Yazma Eserleri 25

İKİNCİ BÖLÜM

ABDULHÂDÎ EL-ARAŞKÎ'NİN TEFSÎRU SÛRETİ LOKMÂN ADLI ESERİ

2.1. ESERİN GENEL ÖZELLİKLERİ 45

2.1.1. Eserin Baskısı 45

2.1.2. Te'lif Sebebi 46

2.1.3. Surenin İsmi, Ayet Sayısı ve Nüzul Yeri 46

2.1.4. Surenin Konusu 46

2.1.5. Müfessirin Üslubu ve Yöntemi 47

2.1.6. Müfessirin Atıf Yaptığı Kaynaklar 47

2.2. TEFSİRİN DİĞER İSLAMÎ İLİMLER İLE İRTİBATI 47

2.2.1. Tefsirin Rivayet ve Dirayet Yönü 48

2.2.2. Tefsirin Luğavî Yönü 48

2.2.3. Tefsirin Kelâmî Yönü 52

2.2.4. Tefsirin Fıkhî Yönü 54

2.2.5. Tefsirin Belâgat Yönü 57

2.3. ESERİN KUR'AN İLİMLERİNDEKİ YERİ 58

2.3.1. Hurufu Mukataa 59

2.3.2. Nüzul Sebebi 60

2.3.3. İ'cazu'l Kur'an 61

2.4. TEFSİRDE ELE ALINAN KONULAR 63

2.4.1. Kur'an'ın Tarifi, Yüce Maksatları ve Nüzulü'nün Hikmeti Hakkında Mukaddime 65

2.4.2. Kur'an'ın Mucize Oluşu, Onunla Rekabet Etmek ve Onun Bir Benzerini Getirmenin İmkânsızlığı 65

2.4.3. Kur'an'ın Harfî (Birebir)Tercümesinin İmkânsızlığı 66
2.4.4. Kur'an-ı Kerim'in İndiriliş Hikmeti ve Temel Gayesi 66
2.4.5. Kur'an-ı Kerim'i Öğrenmek ve Öğretmek 67
2.4.6. Kur'an Okumanın ve Kur'an Dersi Vermenin Adabı 68
2.4.7. Lokmân Suresini Tefsir Etmesinin Gerekçesi 68
2.4.8. Surelerinin Besmele ile Başlamasının Hikmeti 69
2.4.9. Bazı Surelerin Başında Yer Alan Hurufu Mukataa 70
2.4.10. Kur'an'ın Muhsinler İçin Hidayet ve Rahmet Oluşu 72
2.4.11. Dinin Mertebeleri, Kemâli ve Hususiyetleri 73
2.4.12. Allah Yolundan Saptırmak İçin Batıl ve Eğlence ile Uğraşmak 74
2.4.13. Sağlam İman ve Salih Amelin Cennete Girmeye Vesile Olması ... 77
2.4.14. Göklerin ve Yerin Yaratılması ve Yeryüzünün İhya Edilmesi 78
2.4.15. Lokmân-ı Hekimin Öğüdü, Hikmeti ve Dirayeti 80
2.4.16. Allah'a Şükretmenin ve Ana-Babaya İhsanda Bulunmanın Gerekliliği 85
2.4.17. Allah'a Ortak Koşmaya Davet Eden Ebeveyne İtaat Etmemek ve Böyle Bir Durumda Evladın Anne-Babasına Karşı Tutumu 86
2.4.18. İnsanın Küçük-Büyük Yaptığı Her Şeye Karşı Hesaba Çekilmesi 88
2.4.19. Kibirlenmekten, Gururlu ve Çalımlı Yürümekten Nehiy ve Mütevazı Olmaya Teşvik 90
2.4.20. Allah'ın Yaratması ve Nimetleri Üzerinde Tefekkür Etmek ve Bilgisizce Tartışmanın Terk Edilmesi 92
2.4.21. Allah'ın İndirdiğine Tabi Olmanın Gerekliliği ve Atalar Dinini Taklitten Nehiy 94
2.4.22. Kâfirlerin Yüce Allah'ın Yaratıcılığını Kabul Etmeleri 97
2.4.23. Her Türlü Kusurdan Münezzeh Olan Allah'ın İlminin Genişliği ve Sözlerinin Tükenmemesi 98
2.4.24. Allah'ın Yaratma Ayetlerinden Olan Gecenin Gündüze; Gündüzün Geceye Dâhil Edilmesi ve Güneş ile Ay'ın Musahhar Kılınması 101
2.4.25. Kulluğa Layık Tek İlah'ın Allah Olduğunun Delilleri 102
2.4.26. Allah'ın Kudretinin Delillerinden Olan Gemilerin Denizde Yüzmesi 103

2.4.27. İnsanoğlunun Zor Anında Allah'a Yönelmesi; Rahatlık ve Güven Zamanında O'ndan Yüz Çevirmesi 104
2.4.28. Allah'tan Korkmaya ve O'nun Gazabından Sakınmaya Davet 106
2.4.29. Gayb Bilgisinin Allah'a Mahsus Oluşu 107

SONUÇ 112

KAYNAKÇA 115

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhi selam
bkz.	Bakınız
b.	İbn
c.c.	Celle Celaluhu
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Hz.	Hazreti
İFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
M.Ö.	Milattan önce
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
S.	Sayı
s.a.v.	Sallallahu aleyhi ve selem
thk.	Tahkik
trc.	Tercüme
tsz.	Tarihsiz
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	Ve benzerleri
vd.	Ve devamı
y.y.	Yayın yeri yok

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, KAYNAKLARI VE METODU

Bu bölümde, çalışmamızın konusu, önemi, yararlandığımız kaynaklar ve çalışma metodumuz hakkında bilgiler vereceğiz.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Tarih boyunca İslam âlimleri, insanoğlunun yaşam kılavuzu olan Kur'an'ı daha iyi anlamak ve yorumlamak için çeşitli tefsirler ve mealler yazmışlardır. Bugün de söz konusu faaliyet devam etmektedir. el-Araşkî'nin kaleme aldığı *Tefsîru Sûreti Lokmân* isimli tefsir de Kur'an'ı anlama çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Çalışmamızın konusu, "Adulhâdî el-Araşkî'nin hayatı ve Tefsîru Sûreti Lokmân" adlı eseridir. el-Araşkî, bilinen tarzda klasik medrese eğitimini tamamlamış, yaşadığı dönemin bölge âlimleri arasında eserler vermiş nadir şahsiyetlerden biridir. Eserlerinin tümü Arapça olan el-Araşkî, bu eserlerinde Arapçayı çok iyi kullanmasına rağmen, sarf ve nahiv gibi Arapça ile ilgili herhangi bir eseri bulunmamaktadır. O, Arapçanın şer'i ilimler için bir alet ilmi olduğunu, dolayısıyla diğer alet ilimleri gibi Arapçanın da çok ince teferruatına girmeye lüzum olmadığından hareket ederek daha çok güncel hayatın pratiğine yönelik eserler kaleme almıştır.

el-Araşkî'nin yazdığı *Tefsîru Sûreti Lokmân* isimli eseri, bir tefsir çalışmasıdır. Yaşadığı dönemdeki türlü sıkıntılara rağmen telif ettiği bu eser, hem rivayet hem dirayet yönü olan bir kitaptır. Onun tefsir için Kur'an sureleri arasından sadece *Lokmân* suresini seçmiş olması, surenin ihtiva ettiği konular bakımından düşündüğümüzde dikkat çekmektedir. Zira surede, Hz. Lokmân'ın oğluna öğütlerini

içeren ayetlerde şirk inancının yasaklanması, ana babaya saygı, sorumluluk duygusu, iyilik için çalışma, sabır ve tevazu gibi dinî ve ahlakî ödevler yer almaktadır. Surede aynı zamanda, putperestleri şirkten vazgeçirmeyi ve onlara kurtuluş yolunu göstermeyi amaçlayan bilgiler ve uyarılar da bulunmaktadır.

2000 yılında vefat eden merhum el-Araşkî'nin hem hayatını ve ilmi kişiliğini, hem de *Tefsîru Sûreti Lokmân* adlı eserini tasviri bir yöntemle ele alıp tanıtmak ve benzer ilmi çalışmalara örnek olması bakımından faydalı olacağı kanaatiyle bu çalışmayı yaptık. Bu çalışmayı yaparken aynı zamanda el-Araşkî'nin fıkıh, hadis ve tasavvuf gibi alanlarda yazmış olduğu kitap ve risaleleri de inceleyerek, onlar hakkında da özet mahiyetinde bilgiler verdik.

2. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Bu çalışmamızda el-Araşkî'nin, tezimizin konusu olan *Tefsîru Sûreti Lokmân* adlı eseri ile diğer eserlerinden yararlandık. Müfessirin hayatı ile ilgili bölümde, Uluslararası Silvan Sempozyumunda Prof. Dr. Nurettin TURGAY tarafından sunulan *Abdulhadi el-Araşkî ve Tefsiru Sureti Lokman* konulu tebliğden yararlandık. Bunun yanında Yrd. Doç. Dr. Burhan ATSIZ tarafından kaleme alınan *Diyarbakır Medrese Ulemasından Abdulhâdî Kaya Araşkî'nin Hayatı ve Eserleri* ile Şehmus BAYLER tarafından kaleme alınan *Melle Abdu'l-Hadî el-Araşkî* isimli makalelerden yararlandık. Ayrıca, kendisinin yakın dostu ve birçok risalesini de bizzat kaleme almış olan yazar Zeynelabidin ÇİÇEK[1] ile yüz yüze görüşerek, el-Araşkî hakkında değişik kaynaklardan edindiğimiz bilgileri kendisinden tashih ettik.

Tezimizin konusu olan *Tefsîru Sûreti Lokmân* adlı eseri incelediğimiz bölümle ilgili olarak, Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi ile ilgili konular için, başta Bedruddin Muhamed b. Abdullah ez-Zerkeşî (ö. 794/1392)'nin *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Abdurrahman b. Ebû Bekr Celâluddin es-Suyutî (ö. 911/1505)'nin *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Muhammed Abdu'l Azîm ez-Zerkânî (ö. 1367/1948)'nin

[1] Zeynelabidin Çiçek, 1946 yılında Diyarbakır Merkez Karakilise (Dökmetaş) köyünde doğmuştur. İlkokuldan sonra dinî tahsil yapmak için medrese eğitimi almıştır. Medrese eğitimini bitirip icazet aldıktan sonra fahri imamlığa başlamış ve 13 yıllık fahri imamlığın ardından 1977 yılında Diyarbakır'a taşınmıştır. 1989 yılında resmi imam-hatip olarak göreve başlamış ve 2011 yılında emekli olmuştur. Temel İslam İlimleri alanında birçok ilmi çalışması da bulunan Çiçek, hâlihazırda Diyarbakır Merkez Kayapınar ilçesinde ikamet etmektedir.

Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân, İsmail CERRAHOĞLU'nun *Tefsir Usulü* ve Muhsin DEMİRCİ'nin *Tefsir Tarihi* gibi eserlere başvurduk.

Temel tefsir kaynaklarından, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/922)'nin *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an,* Carullah Ebu'l Kasım Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî (ö. 538/1143)'nin *el-Keşşâf*, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekr el-Kurtubî (ö. 671/1272)'nin *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l Kur'ân,* Nasiruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî (ö. 685/1286)'nin *Envâru't-Tenzîl*, Ebu'l Fida İsmail b. Ömer İbn Kesîr (ö. 774/1372)'in *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm* gibi kaynaklardan yararlandık.

Günümüz tefsir kaynaklarından ise daha çok Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarından çıkan ve Hayrettin KARAMAN, Mustafa ÇAĞRICI, İbrahim Kâfi DÖNMEZ ile Sadrettin GÜMÜŞ'ün yer aldığı komisyon tarafından kaleme alınan *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,* Süleyman ATEŞ'in *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* ve Bayraktar BAYRAKLI'nın *Kur'an Tefsîri* gibi eserlerden yararlandık.

Lügat ve dil bilgisi ile ilgili konularda, daha çok Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdi (ö. 175/791)'nin *Kitâbu'l-Âyn,* Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musenna et-Teymî (ö. 610/1213)'nin *Mecâzu'l-Kur'ân* ve Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr (ö. 711/1311)'un *Lisânu'l-Arab* gibi eserlerden istifade ettik.

3. ARAŞTIRMANIN METODU

Çalışmamızın birinci bölümünde, başta el-Araşkî'nin yaşadığı dönemde bölgenin sosyal ve dini yapısıyla ilgili kısa bir giriş yaptık. Ardından müfessirimizin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında bilgiler verdik. Bu çalışmayı yaparken, öncelikle kaynak taraması yaptık. Elde ettiğimiz tebliğ ve makaleleri bir araya getirdik. Akabinde el-Araşkî'yi yakinen tanıyan ve birçok risalesini bizzat kaleme alan yazar Zeynelabidin ÇİÇEK ile yüz yüze görüşerek bu kaynaklardan elde ettiğimiz bilgileri kendisine sorarak tashih ettirdik. Tüm bunların neticesinde oluşan verileri bir araya getirip belli bir tasnife tabi tutarak yazıya geçirdik. Aynı şekilde, müfessirimizin değişik konular hakkında yazmış olduğu eser ve el yazma risaleleri de temin edip inceledikten sonra özetlerini çıkardık. Bu çerçevede, bazı kitapların

ihtiva ettiği konuların önemi ve eserin hacmi nedeniyle diğerlerine göre daha geniş yer verdik.

İkinci bölümde ise tezimizin konusunu oluşturan *Tefsîru Sûreti Lokmân* adlı eseri inceledik. Bu kısımda, ilk başta eserin genel özellikleri, müfessirin tefsirdeki üslup ve yöntemini, tefsirinde dil, belâgat, fıkıh ve kelâm gibi diğer İslam İlimleri ile ilgili değindiği noktaları tespit ettik. Sonra Kur'an İlimleri ile ilgili müfessirin değindiği Hurufu Mukataa, Nüzul Sebebi ve İ'cazu'l Kur'an konularına yer verdik. Ardından müfessirin kullandığı konu başlıklarına bağlı kalmak suretiyle tefsirin içeriğini tahlil etmeye çalıştık. Bunu yaparken, önce müfessirimizin söz konusu ayetle ilgili görüşünü aktardık. Sonra diğer tefsir kaynaklarına başvurmak suretiyle onların görüşlerine yer verdik.

Ayetlerin Türkçe meallerini, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarından çıkan ve 2011 yılında basılan *Kur'an-ı Kerim Meâli'*nden aldık. Tezde, Lokmân suresinin ayetlerini aslı olan Arapçaları ve meâl çevirileriyle birlikte yazdık. Fakat müfessirin delil olarak zikrettiği farklı surelerdeki ayetlerin ise asıllarını yazmayıp sadece Türkçe meallerini vermekle yetindik.

Müfessirden bahsederken yerine göre, el-Araşkî, Müfessir, Müfessirimiz, Müellif, Müellifimiz ve yazar tabirlerini kullandık.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULHÂDÎ EL-ARAŞKÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE ESERLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde, el-Araşkî'nin yaşadığı dönemin sosyal ve dinî yapısı ile hayatı ve eserleri hakkında bilgiler vereceğiz.

1.1. ABDULHÂDÎ EL-ARAŞKÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN SOSYAL VE DİNÎ YAPISI

Mezopotamya ile Anadolu medeniyetlerinin geçiş bölgesinde yer alan Diyarbakır şehri, farklı dönemlerde farklı isimlerle anılmıştır. Tarihte ilk adının, Asur hükümdarı Adad Ninarî (M.Ö. 1310-1281)'den kalma bir kılıç kabzasında yazılı olan Amedi veya Amidi isminden geldiği söylenmektedir.[2] Tarihte değişik isimlerle anılan bu ilimiz, son olarak bakır memleketi anlamına gelen Diyarbakır adını, 17 Kasım 1937'de Atatürk'ün trenle Diyarbakır'dan Elazığ'a geçerken yapılan bir dil tartışmasından sonra Türk Dil Kurumuna çekilen bir telgrafla almıştır.[3]

Coğrafi, kültürel, ekonomik, siyasi, dini ve benzeri konular açısından Diyarbakır, tarihin bilinen devirlerinden bugüne uzanan zaman çizgisinde önemini hep korumuş bir şehirdir.[4] Tarih boyunca bulunduğu stratejik konumu, birçok uygarlığa beşiklik etmiş olması itibariyle farklı dinlerin, farklı kültürlerin ve farklı kavimlerin de uğrak yeri olmuştur.[5] Osmanlı'nın son dönemlerinde özellikle 1. Dünya Savaşı'nın yakın zamanlarında hastalık, yangın ve sefalet yüzünden büyük

---

[2] Vedat Güldoğan, **Diyarbakır Tarihi,** Kripto Kitaplar, Ankara 2011, s.17.
[3] https://tr.wikipedia.org/wiki/Diyarbak%C4%B1r#Tarih.C3.A7e (23.01.2017).
[4] Kenan Ziya Taş, **Tarih Işığında Güneydoğu ve Diyarbakır**, Berikan Yayınevi, Ankara 2009, s.162.
[5] M. Halil Çiçek, **Şark Medreselerinin Serencamı,** Beyan Yayınları, İstanbul 2009, s.189.

sıkıntı çeken Diyarbakır, Cumhuriyet devrinde büyük ve önemli imar, sosyal, kültürel ve ekonomik hareketler yaşamıştır. 1950'lerden sonra yeni şehir kurulmuş; yollar, hastaneler, okullar ve modern yapılarla gün geçtikçe büyümüş ve gelişmiştir.[6]

Her milletin kültürünü meydana getiren sanat, gelenek, görenek, siyaset, iktisat ve din gibi bazı önemli faktörler vardır. Kültürü etkileyen faktörlerin en önemlilerden birisi kuşkusuz dindir.[7] Din eğitiminin önemli bir ayağı olan medreseler, tarih boyunca bu bölgenin eğitim-öğretimini, ahlakî ve dinî hayatını etkin bir şekilde yönettiği gibi bölgenin ilmi coğrafyasını da oluşturmuş ve kendi imkânlarıyla ilmi yapıya ciddi katkılarda bulunmuştur. Cumhuriyetin ilanı ve 1924'te Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun yasalaşmasıyla medreseler legal bir yapıdan illegal bir yapıya dönüşmüş oldular. Bu dönemde artık medreseler sadece "Biraz daha nasıl ayakta kalabilirim?" mücadelesi vermektedirler.[8]

Bu medreselerde yetişen bölge âlimlerinin çoğu kıt imkânlara rağmen okuyup okuttukları nahiv, sarf, meânî, beyân, fıkıh, kelâm, tefsir ve hadis gibi alanlarda uzmanlaşıp derinleşiyorlardı.[9] Temel İslam İlimlerinde vukufiyeti bulunan el-Araşkî, bu dönemde Diyarbakır'da tanınan ve danışılan biri olarak hayatını sürdürmüş ve ilmi faaliyetlerde bulunarak çeşitli eserler kaleme almış bir âlimdir.

1.2. ABDULHÂDÎ EL-ARAŞKÎ'NİN HAYATI

Bu başlık altında, el-Araşkî'nin doğumu, ilmi hayatı, ders aldığı hocaları, dini düşüncesi ve vefatı gibi konular ele alınmaktadır.

1.2.1. Doğum Yeri ve Tarihi

el-Araşkî, 1926 yılında Diyarbakır'ın Kulp İlçesine bağlı Araşka köyünde doğmuştur. Soyadı KAYA olan Abdulhâdî, daha çok doğduğu yere nispetle el-Araşkî diye anılmaktadır. Biz de tezimizde resmi soyadı ile değil, meşhur olduğu "el-Araşkî" nisbesini kullanmayı tercih ettik.

---

[6] https://tr.wikipedia.org/wiki/Diyarbak%C4%B1r#Cumhuriyet_d.C3.B6nemi (23.01.2017).
[7] Çiçek, **Şark Medreselerinin Serencamı,** s.209.
[8] Çiçek, **Şark Medreselerinin Serencamı,** s.35.
[9] Çiçek, **Şark Medreselerinin Serencamı,** s.37.

Geniş bir kabile olan Araşkîler, yoğun olarak Kulp, Silvan ve Muş arasında yaşayan Badıkî aşiretinin bir koludur. Badıkîler, büyük bir aşiret olup 12 kola ayrılmaktadır. Bu kollardan biri de Araşka'dır.[10]

1.2.2. İlmi Hayatı

el-Araşkî, ilk tahsilini kendisi de Molla olan babası Molla Halit'ten almıştır. Daha sonra tahsilini devam ettirmek için bölgede yaygın olan medreselere gitmiştir. Medreselerde birçok seydadan ders almıştır. Medreselerin müfredatında okutulan "sıra kitapları" diye tabir ettiğimiz kitapları bitirmiş ve nihayetinde Seydayê Molla Musa yê Şerefkî'den icazet almıştır.[11] el-Araşkî, icazet aldıktan sonra çeşitli köylerde fahri imamlık yapmış ve imamlık yaptığı hemen her köyde medrese geleneğinde feqî tabir edilen talebelere ders vermeyi sürdürmüştür.[12]

el-Araşkî, 1979 senesinde 53 yaşında Diyarbakır'a yerleşmiştir. Kendisi Diyarbakır'da kısa bir süre resmi imam-hatip olarak görev yapmış; ancak dönemin müftüsü ile arasında yaşanan bir fıkhî anlaşmazlık neticesinde imamlıktan istifa etmiştir.[13] el-Araşkî, ondan sonra hem geçimini sağlamak hem de ilim hayatından kopmamak maksadıyla Arapça kitapların satıldığı bir kitabevi açmıştır. Diyarbakır merkezde, Ulu Cami yakınında bulunan bu kitabevi aynı zamanda el-Araşkî'nin talebelerine ders verdiği ve ilmi tartışmaların olduğu bir medrese vazifesi de görüyordu.[14]

---

[10] Nurettin Turgay, "Abdulhadi el-Araşkî ve Tefsiru Sureti Lokman Adlı Eseri", **Uluslararası Silvan Sempozyomu,** İstanbul 2012, Artuklu Üniversitesi Yayınları, s.409; Şehmus Bayler, "Melle Abdu'l-Hadî el-Araşki", **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,** 2011, S.V, http://dergipark.gov.tr/download/article-file/115969 (23.01.2017), s.142; Burhan Atsız, "Diyarbakır Medrese Ulemasından Abdulhâdî Kaya Araşkî'nin Hayatı ve Eserleri", **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,** 2012, S.VIII, http://dergipark.gov.tr/download/article-file/116001 (23.01.2017), s.69.

[11] Bayler, **Melle Abdu'l-Hadî el-Araşki**, s.42; Atsız, **Diyarbakır Medrese Ulemasından Abdulhâdî Kaya Araşkî'nin Hayatı ve Eserleri**, s.69.

[12] Bayler, **Melle Abdu'l-Hadî el-Araşki**, s.144.

[13] Atsız, **Diyarbakır Medrese Ulemasından Abdulhâdî Kaya Araşkî'nin Hayatı ve Eserleri**, s.69; Turgay, **Abdulhadi el-Araşkî ve Tefsiru Sureti Lokman Adlı Eseri**, s.410.

[14] Atsız, **Diyarbakır Medrese Ulemasından Abdulhâdî Kaya Araşkî'nin Hayatı ve Eserleri**, s.69.

1.2.3. Hocaları

Yukarıda da değindiğimiz gibi el-Araşkî, ilk tahsilini babası Molla Halit'ten almıştır. Sonra tahsilini devam ettirmek için bölgedeki medreselere gitmiştir. Medreselerde birçok seydadan ders almıştır. Ders aldığı seydalardan bazıları şunlardır: Molla Şemseddin, Aliparlı Molla Abdusselam, Molla Salih Tanrıverdi ve icazetini aldığı Molla Musa Badıkî'dir.[15]

1.2.4. Talebeleri

el-Araşkî, Diyarbakır ve çevresinde sahip olduğu ilim sayesinde tanınır ve danışılır bir şahsiyet haline gelmişti. Özellikle Arapça ve fıkıh alanlarında kendisini yetiştirmek isteyenler kendisinden dersler aldılar. Ders alanlar arasında değişik kamu kurumlarında görev yapan doktor ve öğretmen gibi kişiler bulunmaktadır.[16]

1.2.5. Dinî Yorum ve Düşünce Yapısı

İlimle uğraşmayı çok seven el-Araşkî, tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf gibi Temel İslam İlimleri'nde geniş bilgi sahibi idi. Bu alanlarda yazmış olduğu kitap ve risaleleri elimizde mevcuttur. el-Araşkî, fıkıhta Şafiî mezhebine mensuptur. Zira o, fıkhî konularla ilgili eserlerinde, her ne kadar farklı görüşlere de yer vermiş olsa da son tahlilde mutlaka Şafiî mezhebinin görüşünü tercih ettiği görülmektedir.[17] Akaitte ise Eş'arî çizgisinde olup ehlisünnet ve selefi salihîn anlayışına sahiptir. O, tüm eserlerini bu inanç çerçevesinde yorumlayarak kaleme almıştır.[18]

Klasik medrese eğitimini almış olan el-Araşkî, eserlerinde Arapçayı çok iyi kullanmasına rağmen, sarf ve nahiv gibi Arapça ile ilgili herhangi bir eseri bulunmamaktadır. Daha çok pratik hayata yönelik güncel konularla ilgili eserler

---

[15] Turgay, **Abdulhadi el-Araşkî ve Tefsiru Sureti Lokman Adlı Eseri**, s.409.

[16] Atsız, **Diyarbakır Medrese Ulemasından Abdulhâdî Kaya Araşkî'nin Hayatı ve Eserleri**, s.69.

[17] Bkz. el-Araşkî, **Bir Meclis ve Tek Lafızla Gerçekleşen Üç Talak Meselesi ile İlgili Risale,** s.1-8; el-Araşkî, **Borçların İadesi ile İlgili Risale,** s.1-4. (Bu iki risale, diğer risaleler gibi basılmamış el yazması şeklindedir)

[18] Bkz. el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân fi Hakîkati'l-İslam ve İnsâniyyeti'l-İnsân,** el-Mektebetu'l-İslamiyye, Diyarbakır tsz., s.104; el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** el-Mektebetu'l-İslamiyye, Diyarbakır tsz., s.4; el-Araşkî, **el-Menhecu'l-Mubîn fî Tahkîki't-Tasavvufi'l-İslamî ve Hakîkati Turuki's-Sûfiyyeti'l-Muslimîn,** s.3,5,6. (Basılmamış el yazması kitap)

kaleme almıştır.[19] el-Araşkî'nin eserlerini tetkik ettiğimizde, içinde yaşadığı toplumun sorunlarına duyarlı olduğunu ve tespit ettiği sorunlara dini perspektifle çözümler sunduğunu görmek mümkündür. Özellikle çocukların ve gençlerin eğitimi konusunda önerilerde bulunmuş ve anne-baba ile eğitimcilerin öncelikle sorumlu olduklarını hatırlatmıştır. Onun, bu ihtimamından dolayı Lokmân suresini tefsir etme tercihinde bulunduğu da söylenebilir.

1.2.6. Vefatı

Fakir, mütevazı bir hayat sürdüren merhum el-Araşkî, 2000 yılında 74 yaşında Diyarbakır'da vefat etmiş ve Mardinkapı Mezarlığında, icazet aldığı Seydayê Molla Musa'nın mezarına yakın bir yerde defnedilmiştir. Onun telkinini okuyan emekli müftü Molla Abdulbâri'nin el-Araşkî hakkında, "Biz sadece bir âlimi değil, yaşayan canlı bir kütüphaneyi de kaybettik" dediği rivayet edilmektedir.[20]

1.3. ABDULHÂDÎ EL-ARAŞKÎ'NİN ESERLERİ

Yaptığımız araştırmalar sonucunda, el-Araşkî'nin iki tanesi matbu, diğerleri el yazması ve tamamı Arapça olan toplam 14 eserden oluşan yazılı metin bıraktığını tespit ettik. Şimdi bu eserlerle ilgili özet bilgiler vereceğiz.

1.3.1. Basılmış Eserleri

Yukarıda da değindiğimiz gibi el-Araşkî'nin iki tane matbu eseri bulunmaktadır. Biri tezimizin konusu olan *Tefsîru Sûreti Lokmân*, diğeri *Hulâsatu'l-Beyân fi Hakîkati'l-İslam ve İnsâniyyeti'l-İnsân* adlı eseridir. Önce bunlarla ilgili bilgiler vereceğiz.

1.3.1.1. Tefsîru Sûreti Lokmân

Tezimizin konusu olan bu kitap hakkında aşağıda ikinci bölümde detaylı bilgi vereceğiz.

---

[19] Atsız, **Diyarbakır Medrese Ulemasından Abdulhâdî Kaya Araşkî'nin Hayatı ve Eserleri**, s.85.
[20] Bayler, **Melle Abdu'l-Hadî el-Araşki**, s.144.

1.3.1.2. Hulâsatu'l-Beyân fi Hakîkati'l-İslam ve İnsâniyyeti'l-İnsân

Bu eser, klasik Arapça yöntemiyle, sade ve akıcı bir dille yazılmış, orta boyda olup fihristiyle birlikte 180 sayfadan oluşmaktadır. Eserin basım tarihi belirtilmemiştir. Ancak, Abdulhâlık el-Licî'nin kitap için yazmış olduğu takriz'in sonunda, kitabın 1388/1968'de nihayete erdiğini belirtmiştir.[21] Fakat el-Araşkî'nin *Tefsîru Sûreti Lokmân* adlı eserinin sonunda ise *Hulâsatu'l-Beyân* ile *Tefsîru Sûreti Lokmân'ın* 1390/1970 tarihinde tamamlandığı yazılmıştır.[22] Kanaatimizce ikinci tarih, kitabın basım yılıdır. Diyarbakır'da el-Mektebetu'l-İslâmiyye'de basılan bu kitap, müellifin yazmış olduğu ve üzerinde durulması gereken önemli konuları ihtiva eden en kapsamlı kitabıdır.

Ayrıca, kaynak tarama çalışması esnasında, müellifin bu eserinin Mustafa BİLGEN tarafından Türkçeye tercüme edildiğini ve 2001 yılında Kültür Yayıncılık tarafından *İslâm Gerçeği ve İnsan* adıyla basıldığını öğrendik. Eseri Arapçadan Türkçeye kazandıran Mustafa BİLGEN, kitabın önsöz'ünde, tercümedeki yöntemini şöyle ifade etmektedir: "Eserin aslından tek farkı, metin içerisinde zikredilen ayet-i kerimelerin tercümede dipnot şeklinde yerlerinin verilmesinden ibaret olmuştur."[23]

el-Araşkî bu eserinde, insanın yaratılışını ve yaratılış gayesi ile bu gayelere ulaşmak için yapılması gerekenleri anlatmıştır. İşlediği konularla ilgili çok sayıda ayet ve hadisi delil olarak zikretmiştir. Ayrıca o, değişik âlimlerin görüşlerine sıkça atıf yaparak veya nakilde bulunarak konuları anlatmıştır. Fakat kaynakların ismiyle yetinip, cilt ve sayfa numaralarını belirtmemiştir. Az da olsa kasideler, hikmetli sözler ve şiirlere de yer vermiştir.

Müellif, kitabın sonuna yerleştirdiği fihristte, konu başlıkları ve sayfa numaralarını vermiştir. Biz de bu eserle ilgili bilgi verirken, hepsi de birbiriyle irtibatlı ve değerli olan bu konu başlıklarına bağlı kalarak konuları özetlemeye

---

[21] Bkz. el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân** s.4; Atsız, **Diyarbakır Medrese Ulemasından Abdulhâdî Kaya Araşkî'nin Hayatı ve Eserleri**, s.73.

[22] Bkz. el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.135.

[23] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** (İslâm Gerçeği ve İnsan) Mustafa Bilgen (Çev.), Kültür Yayıncılık, İstanbul 2001, s.14.

çalıştık. Biz, bu konu başlıklarını tek tek inceleyip özet halinde sunacağız. Böylece kitabı daha yakından tanıma ve tanıtma imkânımız olacaktır.

Kitabın Mukaddimesi: Müellifimiz, kitabına Allah'a hamd, Resulüne salât ve selam ile başlamıştır. Sonra mukaddime bölümünde, insanın her ne kadar selim bir fıtratı olsa da ve akıl vasıtasıyla lehinde ve aleyhinde olanları bilse de içinde var olan ve kötülüğe davet eden duygu ve hevesler yüzünden eğitilmeye ihtiyacının olduğundan söz etmiştir. Bu eğitimin sağlıklı olması gerektiğinden söz eden el-Araşkî, bunun da ancak İslam terbiyesi ile mümkün olacağını detaylarıyla anlatmıştır. Müellif, böyle bir amaca hizmet edeceğini umarak bu kitabı yazdığını da dile getirmiştir.[24]

İnsanın Yaratılışı ve Gayesi: Müellif bu başlık altında, öncelikle Allah'ın (c.c.), Hz. Âdem'i topraktan yarattığını, kendisinden de zevcesi Havva'yı yarattığını, ardından her ikisinden çok erkek ve kadın yarattığını Kur'an'i ifadelerle dile getirmiştir. Ardından o, Allah'ın müstesna bir sanatı olan insanı diğer varlıklardan ayırt eden özelliklerden bahsetmiş ve insanın yaratılış gayesini, Allah'ı bilmek, O'na kulluk etmek, nimetlerine; ilminin, ihsanının, kudretinin, rahmetinin, esma ve sıfatlarının mazhariyetine karşı şükretmek olduğunu dile getirmiştir.[25]

İnsan ve Eğitim: Müellif bu başlık altında, insanın yaratılış gayesine uygun olarak yaşaması için eğitimin öneminden söz etmiş ve eğitimin insan ömründe üç önemli aşamadan geçtiğini belirterek, bu üç aşamayı şöyle açıklamıştır:

1- İlk ve en önemli aşamanın temyiz vaktinden buluğ vaktine kadar geçen süre olarak dile getirmiştir. Bu devrede ailenin çocuk üzerindeki eğitici rolünün öneminden bahsetmiştir.

2- İkinci aşamayı, çocuğun istidat ve kabiliyetlerinin ortaya çıktığı okul devresi olarak zikretmiştir. Bu evrede öğretmenin, çocuklar ve gençler üzerindeki etkisinin öneminden bahsetmiştir.

---

[24] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.5-9.
[25] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.9-12.

3- Üçüncü devrede ise bireylerin kişiliklerinin oluştuğu, davranış ve huylarını kazandıkları dönem olarak belirtmiştir. Bu dönemde, toplumun örf ve adetleri ile fikir akımlarının bireyler üzerindeki etkisinden söz etmiştir.[26]

Din ve İnsan: el-Araşkî, bu başlık altında önce dinin, insanın sırrı, saltanatı ve manevi kuvveti olduğundan bahsetmiştir. Ardından o, her çocuğun İslam fıtratı üzerine doğduğunu, fakat insanları bu asli fıtrattan uzaklaştıran etmenlerin sonradan ortaya çıktığından bahsederek, bunların neler olduğunu ve nasıl ortaya çıktığını anlatmıştır. el-Araşkî, geçmişte bazı insanların Allah'ı (c.c.) bırakıp başka varlıkları ilah edindikleri gibi günümüzde de bazı bozuk inançlı ve hasta kalpli kimselerin bulunduğunu belirterek, cehalet karanlığında kalpleri körelmiş bu kimseler için dinin bir kurtuluş reçetesi olduğundan da söz etmiştir.[27]

Vahyin İndirilmesi ile Peygamberlerin Gönderilmesi ve Şer'i Hükümlerin Hikmeti: Müellif, vahyin inmesi ve peygamberlerin gönderilmesi ile ilahi hükümlerin tesis edilmesinin temel hikmetini, insanın akıl, kalp, nefis, ruh ve bunların gereği olarak var olan değişik arzular ve geleceğe dair emellerin bulunmasına dayandırmıştır. Ayrıca, bu özelliklerin yanında insanı uzun ve güzel yaşama ümidine sevk eden aşk ve muhabbet gibi iki duygunun da olduğundan bahsetmiştir.

Müellif, insanın bu arzularını güven ve itidal içinde gerçekleştirebilmesi için bazı prensiplere ihtiyacının olduğundan bahsetmiş ve bu prensipleri dört madde halinde şöyle açıklamıştır:

1- Adil nizam: Her türlü beşeri çıkarların üstünde, birey ve toplum hukukuna uygun kapsamlı bir kanun yapma.

2- Adil icra organı: Bu kanunu uygulayacak, birey ve toplum arasındaki haksızlıkları bertaraf edecek adil, güçlü ve güvenilir bir yürütme organının bulunması.

---

[26] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.12-17.
[27] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.18-20.

3- Birliğin sağlanması: Bunun için, insanlar arasındaki beşeri muameleyi özel ve genel hukuk içinde, samimiyet, muhabbet ve kardeşlik bağları ile tesis etmek.

4- Yüksek gaye: İnsanın kendisinde bulunan bütün emellerinin asli hüviyetine büründüğü, kalplerin onda huzur bulduğu, yaratılışının amacı ve yaşamının sonunun olacağını bilerek, güven içinde dünya ve ahiret saadetine götürecek bir gayenin bulunması, olarak zikretmiştir.

Müellifimiz bu maddeleri saydıktan sonra her birisi ile ilgili olarak açıklamalar da yapmıştır. Ayrıca konunun devamında ilahi vahyin yardımı olmaksızın insan aklının tek başına bunları idrak etmekten aciz olduğunu dile getirmiş ve bu nedenle ilahi kaynağa şiddetle ihtiyacının olduğundan bahsetmiştir.[28]

Din ve Dünya Hayatı: Dinin, dünya ve ahiret saadetinin anahtarı olduğunu dile getiren müellif, aynı şekilde dinin, dünya hayatında adalet terazisi, emniyet ve güven kaynağı olduğunu ifade etmiştir. el-Araşkî, semavi kitapların özellikle de Kur'an-ı Kerim'in indirilişi, peygamberlerin gönderilişi ve tebliğ ettikleri ilahi hükümlerin dört esas maksadı olduğunu ifade ederek şöyle açıklamıştır:

1- Tevhid: İlk ve en öncelikli maksadın tevhid olduğunu, tevhidin bütün mutlulukların kaynağı ve en büyük kurtuluş olduğunu dile getirmiş ve ardından tevhidin ne anlama geldiğini açıklamıştır.

2- Risalet: İkinci maksadın risalet ve nübüvvet olduğunu ifade etmiş ve peygamberlerin görevlerini açıklamıştır.

3- Adalet: Müellif, üçüncü maksadın adalet olduğunu dile getirmiş ve adaleti, "insanın onunla orta yolu bulduğu, hayat düzeninin onunla sağlandığı, hukukun onunla korunduğu, güvenin ve medeniyetin onunla meydana geldiği, barış ve selametin onunla güç kazandığı ölçü" olarak tanımlamıştır.

4- Ahiret: Peygamberlerin ve ilahi kitapların gönderilişinin dördüncü maksadının ahiret olduğunu dile getiren müellif, dünya hayatının varlığı, ahiretin

[28] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.21-23.

varlığını ilahi hikmet ve adalet gereği zorunlu kıldığını, her selim fıtratın ve müstakim aklın da bunu böyle kabul edeceğini dile getirmiştir.

el-Araşkî, bu dört maksadı anlattıktan sonra birçok ayet ve hadisi zikrederek konuyu detaylandırmıştır.[29]

Din ve Toplum: Müellif gerçek dinin, toplumsal hayatın ve mutedil düzenin esası olduğunu, ilahi bir dine sahip olmayan toplumların gerçek anlamda mutlu olamayacağını ifade ederek, beşeri kanunların hiçbir zaman dinin yerini tutamayacağını ve insanlardaki fıtri din ihtiyacından kaynaklanan boşluğu dolduramayacağını dile getirmiştir. Müellif, tarih boyunca dinin prensiplerine uyan toplumların madden ve manen yükseldiklerini, mutlu toplumlar olarak başkalarına önderlik ettiklerini dile getirmiştir. Söz konusu toplumlar, ne zaman şehvet ve heveslerini tatmin etmek için dünyaya yönelmiş, dünyevi istekleri ön plana çıkmışsa o zaman hayvani ve nefsanî arzularının elinde zavallı birer esir haline geldiklerini ifade etmiştir. Bugün İslam toplumuna mensup bireylerin çoğunun, Batı'nın asi ve ahlaksız yüzünü çağdaşlık adına taklit ettiklerini dile getiren el-Araşkî, birilerinin de bunu medeniyet olarak göstermeye çalıştığını ifade etmiştir.

Ayrıca, nesillerin yetiştirilmesinde okulların önemine değinerek, okulların topluma etkisi bakımından en büyük güç olduğunu ifade eden el-Araşkî, doğru ve sağlam bir metot uygulanması halinde, gençlerin dolayısıyla toplumun olumlu yönde değişebileceğini söyleyerek izahlarda bulunmuştur.[30]

İslam ve Diğer Dinler: Müellif bu bölümde İslam'ın, son din ve her bakımdan diğer bütün dinlerin en mütekâmili olduğunu belirtmiştir. Hak ve gerçek olan bu dinin, Hz. Âdem (a.s.)'a indiği andan itibaren genişlemeye ve olgunlaşmaya başladığını, nihayetinde de Kur'an-ı Kerim'in Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indirilmesi ile İslam dininin kemale erdiğini ifade etmiştir.

Müellif, Kur'an'ın inmesi ile birlikte Tevrat, Zebur, İncil ve bunlardan önce indirilmiş olan Sahifelerin hükümlerinin kaldırıldığını belirterek, Yahudi hahamları

[29] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.24-33.
[30] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.33-38.

ve Hıristiyan ruhbanlarının, bu semavi kitapların hükümlerini kendi istekleri doğrultusunda tahrif ederek, asli hüviyetlerinden uzaklaştırdıklarını ifade etmiştir. Devamında Kur'an-ı Kerim'in, kendisinden önceki kitapları doğrulayıcı ve Allah katından indirilmiş son kitap olduğunu belirterek, Kur'an'ın, önceki dinlerin fer'i meselelerdeki birçok hükümlerini neshettiğini, bir kısım hükümlerini de tanzim ederek kabul ettiğini dile getirmiştir.[31]

İslam ve Eğitim-Öğretim: Müellif bu başlıkta, öncelikle İslam'ın eğitim-öğretime verdiği önemi hatırlatarak, eğitim-öğretimde çocuğun terbiyesi ve istidatlarının gelişmesi için sağlam bir dinî bilginin ilk basamak olarak verilmesi gerektiğinden söz etmiş, ardından ilimleri, dünya ve ahiret ilimleri olarak ikiye ayırmıştır. Sonra imandan yoksun, salt akla dayalı felsefi bilimlerin insanı son kertede ruhî hastalıklara, ahlak ve inanç bozukluklarına sevk edeceğini belirterek, böyle bir ilmin vereceği maddi faydadan çok, manevi zararlara yol açacağını ifade etmiştir.

Müellif, çocukları ve gençleri faydalı bir ilimle eğitmek için medrese ve okulların açılmasına yardımcı olunması gerektiğinden de bahsetmiş ve eğitim-öğretimin nasıl olması gerektiğiyle ilgili önerilerini detaylı bir şekilde izah ederek, konuyla ilgili görüşlerine destek mahiyetinde nakillerde bulunmuştur.[32]

Öğretmen, Öğrenci ve Eğitimin Adabı: Müellif bu hususta, öğretmen ve öğrencilerin eğitim-öğretimde uymaları gereken birçok prensip olduğunu ifade ederek, hem öğrencinin hem öğretmenin uyması gereken bu ilkeler arasından en önemli olarak gördüklerini, İmam Gazali (ö. 505/1111)'nin *İhya-u Ulûmu'd-Din* adlı eserinden naklederek anlatmıştır.

Müellif önce, talebelerin ilim tahsil ederken riayet emesi gereken konulara yer vermiş ve 10 madde halinde şöyle aktarmıştır:

1- Talebe her şeyden önce kendisini kötü ahlaktan ve yakışıksız vasıflardan temizlemelidir.

---

[31] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.39-43.
[32] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.44-49.

2- Dünya işleriyle alakasını azaltıp, memleketinden ve ailesinden uzaklaşmalıdır.

3- İlimle büyüklük taslayıp hocasına karşı saygısızlık etmemelidir.

4- İlim tahsiline başlarken, ister dünyevi ister uhrevi olsun yararı olmayan tartışmalı konulara girmemelidir.

5- Öğrenci, ilimlerin hiç birinin usulünü terk etmemelidir. En azından onların gayelerini anlayacak kadar bakmalıdır.

6- Gelişigüzel bir şekilde değil, en önemli olanı göz önünde bulundurarak, ondan başlayıp bir tertip ve metot üzere okumalıdır.

7- İlimler, mecburi olarak belli bir tertibe tabi olduğundan, bir ilmi bitirmeden diğerine geçmemelidir.

8- İlimlerin en şereflisine, en değerlisine götüren sebepleri iyi tanımalıdır.

9- Talebenin amacı, içini kötülüklerden temizleyip, faziletlerle süslemek olmalıdır.

10- İlimleri, amaçları bakımından bir tasnife tabi tutarak, buradan hareketle yakın ve yüksek değerde olanı, uzak ve daha az değerde olana tercih etmelidir.

Ayrıca talebe, öğrenmenin asıl gayesinin yaratıcıyı tanımak ve onun rızasını kazanmak olduğunu bilmelidir.[33]

Müellifimiz, öğrencilerin ilim tahsil ederken uyması gereken konuları aktardıktan sonra öğretmenin ders verirken riayet etmesi gereken hususlara geçerek, öğretim işini üzerine alan kimsenin bu şerefli görevin bilincinde olarak, kendisine yakışır şekilde hareket etmek gerektiğinden bahsetmiştir. el-Araşkî, öğretmenin uyması gereken hususları şöyle aktarmıştır:

---

[33] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.50-52; Ayrıca bkz. Ebu Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazali, **İhyâ-u Ulûmu'd-Din,** Ahmet Serdaroğlu (trc.), Bedir Yayınevi, İstanbul tsz., C.I, s.125-135.

1- Öğretmen, bir babanın çocuğuna olan şefkati gibi öğrencilerine şefkat göstermelidir.

2- Eğitimde, öncelikle Peygamber (s.a.v.)'e uymalıdır. Öğretme karşılığında öğrenciden ücret, karşılık, hatta teşekkür bile beklememelidir.

3- Öğrencilere nasihatte bulunmalı, eğitimin hangi aşamasında olursa olsun onlardan herhangi bir şeyi esirgememelidir.

4- Öğrencileri azarlayarak değil, şefkatle hatta mümkünse ima ile onları kötü ahlaktan sakındırmalıdır.

5- Herhangi bir alanda ihtisası olan bir öğretmenin, kendi branşı dışında diğer öğretmenlerden ders alan öğrencileri küçümsememelidir.

6- Öğrencilere anlama kapasitelerine göre hitap etmelidir.

7- İdrak kabiliyeti zayıf öğrencilere anlayabilecekleri şeyleri anlatmalı, "bu kadarı sana yeter, bundan sonrası senin anlayamayacağın bilgilerdir..." şeklinde konuşarak, öğrenciye kendisinden gizlenen bilgiler olduğu izlenimi vermemelidir.

8- Öğretmenin ilmiyle amel etmesi gerekir. Yaptıkları söylediklerini yalanlamamalıdır.

Müellif, naklettiği tüm bu maddelerin gerekçelerini de tek tek açıklamıştır.[34] Ayrıca, İbn-i Haldun (ö. 808/1406)'un meşhur *Mukaddime* isimli eserine atıfla, "Arapçanın şer'i ilimler için bir alet ilmi olduğunu, dolayısıyla diğer alet ilimleri gibi Arapçanın da çok ince teferruatına girmeye lüzum olmadığı…" görüşüne yer vererek, bu görüşe katıldığını belirtmiştir. Açıklamalarına devam eden el-Araşkî, günümüz medrese âlimlerinin çoğunun sarf, nahiv ve mantık gibi alet ilimlerine gereğinden fazla önem verdiklerini, bu nedenle asıl ilimleri ihmal ettiklerini belirtmiş ve bu durumu eleştirmiştir.[35]

---

[34] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.57; Ayrıca bkz. el-Gazali, **İhyâ-u Ulûmu'd-Din,** s.139-147.
[35] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.57,58.

İnanç ve İnsan: Müellif bu başlıkta, öncelikle insanlardaki inançların davranış ve ahlak anlayışlarına etkisinden söz etmiş ve sağlam bir inancın doğru düşünmenin esası olduğunu kaydetmiştir. Ardından imanın, kalp, dil ve amel yönünden önemini; tahkiki ve taklidi yönden de değerini ayet ve hadislerle detaylı bir şekilde izah etmiştir. el-Araşkî, tahkiki imanın, delillere dayanana iman olduğunu ve en muteber olan imanın bu olduğunu ifade etmiştir. Taklidi imanın ise zihni bir araştırma yapmadan, başkalarından duymak suretiyle elde edilen iman olduğunu, böyle bir imana sahip olan kimsenin batıl ve uydurma bir takım hurafeleri kabul etmesinin daha kolay olduğundan bahsederek, taklidi imanın mahzurlarını anlatmıştır.[36]

İbadet ve İnsan: Müellif, her insanın Allah'ın (c.c.) kulu ve mahlûku olduğunu belirterek, kulluğun insanın temel vazifesi ve kendisinden ayrılmaz bir sıfatı olduğundan bahsetmiştir. İbadetin anlamını, "kulun Allah huzurunda aczini izhar ederek, O'na boyun eğmesi ve nimetlerine karşı yapılan bir şükrün ifadesi" olarak tanımlamıştır. Ayrıca, ibadetin bireysel ve toplumsal faydalarından da bahseden müellif, bu konuyu başka eserlerden de nakiller yapmak suretiyle izah etmiştir.[37]

İslam Ahlakı ve İnsan: Müellif bu başlık altında, önce İslam ahlakını,"edebi güzelliğin, kâmil imanın ve hakiki İslam'ın meyvesi" olarak tarif etmiştir. Ardından "İslam ahlakının en önemlileri" diye ifade ettiği 12 maddeyi sayarak, bunların açıklamalarını yapmıştır. Bunları sırayla detaylarına inmeden kısaca aktaracağız:

1- İhlâs: İslam ahlakının en önemlisinin ihlâs olduğunu belirten müellif, bunun ibadetlerdeki tarifini daha önce yaptığını belirterek, muamelatta ise "kişilerin içi ve dışının bir olması, sözlerinin ve davranışlarının gösterişten uzak olması" olarak tarif etmiştir.

2- İhsân: İbadetlerdeki ihsân'ın mahiyeti üzerinde daha önce durduğunu belirten müellif, muamelatta ve insani ilişkilerdeki anlamını ise "ilişkileri sağlam esaslar üzerinde oturtmak ve nezaketle hareket etmek" olarak tarif etmiştir.

---

[36] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.60-65.
[37] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.66-74.

3- Takva: Müellif takvayı, “Allahın gazabını ve insanların nefretini çekecek her türlü yanlıştan sakınmak” olarak tarif etmiştir.

4- Adalet: Müellif adaleti, “davranışlarda ve ahlaki yaşayışta istikamet üzere dengeli olmak” şeklinde tarif etmiştir.

5- Sıdk: Müellif sıdkı, “sözün vakıaya uygun olması” şekline tarif etmiştir.

6- Edeb: Müellif edebi, “her sohbet ve makamda kişinin haddini bilerek durması gerektiği yerde durabilmesi” olarak tarif etmiş ve ardından edebin çeşitlerini anlatmıştır.

7- Mücahede: Müellif cihadı, “kâfirlere ve inkârcılara karşı Allah yolunda mücadeleye katlanmak, nefsi emareyi ıslah ve terbiye etmek, kalbi ve vicdanı kötü amaç ve manevi hastalıklardan tasfiye etmek, ahlakı güzelleştirmek ve davranışları düzeltmek” olarak tarif etmiştir.

8- Tevbe: Müellif tevbeyi, “büyük-küçük bütün günahlardan yüz çevirip Allah’a dönmek, işlenilen günahlardan pişmanlık duymak, bir daha onları yapmamaya azmetmek ve söz konusu günahlar nedeniyle üzerine taalluk eden hakları ödemek” şeklinde tarif etmiştir.

9- Kanaat: Müellif kanaati, “insanın, kendisine rızık olarak verilene razı olup mevcutla iktifa etmesi ve kaybettiği şeye sabretmesi” olarak tarif etmiştir.

10- Emanet: Müellif emaneti, “kişinin güvenilir olması ve kendisine emanet edilen her şeye sadık kalması şeklinde tezahür eden yüksek bir haslet” olarak tarif etmiştir.

11- Şükür: Müellif şükrü, “Allah’ın verdiği göz, kulak, kalp ve diğer bütün nimetlerin yaratılış amacına uygun kullanılması” olarak tarif etmiştir.

12- Sabır: Müellif sabrı, “hakta sebat etmek, kızgınlığı yutmak ve Allah yolunda meşakkate katlanmak” olarak tarif etmiş ve ardından sabrın çeşitlerini anlatmıştır.

el-Araşkî, yukarıda saydığı bu prensiplerin dışında İslam'ın, havf, reca, zikir, fikir, muhabbet, şecaat, sahavet, iktisat, hayâ, kerem, tevazu, hilm, tevekkül, izzet, vefa, şefkat, vakar, himmet ve insaf gibi diğer ahlak umdelerinden de bahsetmiş, fakat bunların tarifini yapmamıştır.[38]

İnsan ile Manevi Hastalıklar ve Bu Hastalıklardan Kaynaklanan Kötü Ahlak: Müellif, öncelikle, insanın görünen bir takım maddi azaları olduğu gibi, ruh, kalp, nefis, akıl ve vicdan gibi görünmeyen bir takım manevi latifelerinin de olduğunu belirtmiştir. Devamında insan bünyesinin bir takım hastalıklara maruz kaldığı gibi, kalbin ve aklın da bir takım manevi hastalıklara maruz kalabileceğinden söz etmiştir. Ardından manevi ve ruhî hastalıkların nedenini, "iman yokluğu veya zayıflığı" olarak ifade eden müellif, bu hastalıkların neler olduğunu (kibir, riya, hırs, haset vb.) uzun bir liste halinde kaydetmiş ve bütün bunların zamanla manevi hastalıklara dönüştüğünü dile getirmiştir. Ayrıca, tüm bu hastalıkların temel kaynağının ve gerçek sebebinin de nefsi emare olduğunu söylemiştir.

Müellif, konunun sonunda manevi ve ruhî hastalıkların nedenlerini ve tedavi yöntemini de dile getirmiş ve bu hastalıkların nedenleri arasında şunları saymıştır:

1- Mükellefin dini esaslara gereken önemi vermemesi,

2- Allah ve Resulünün hükmüne razı olmaması,

3- Geçici arzularının peşinden koşması.

Ardından bu hastalıkların tedavisinin de ancak Kur'an'dan alınan ilaçlarla mümkün olabileceğini dile getiren el-Araşkî, Kur'an'dan alınacak bu ilaçların da kulluk vazifesinin idrakiyle ibadetlerini Allah için yapmak ve Peygamber (s.a.v.)'e hakkıyla uymak olduğunu dile getirmiştir.[39]

Tasavvuf ve İnsan: Müellif, önce tasavvufun tanımını yapmış ve onu, "kalbi, manevi hastalıklardan tezkiye etmek, nefsi emareyle mücadele etmek, kendini günahlardan koruyup ahlakını güzelleştirmek, dinin emir ve yasaklarına uymak,

[38] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.75-87.
[39] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.88-94.

Peygamber (s.a.v.)'in ahlakı ile ahlaklaşmak ve bunlara benzer hususiyetlerden ibaret olan ruhi bir tekâmül" olarak tarif etmiştir. Ardından Peygamber (s.a.v.)'in ahlakını, Kur'an'ın yaşayan tefsiri olarak tabir eden el-Araşkî, onun örnek hayatı ile ancak kulluğun kemale erebileceğini ve Allah'a karşı edebin gerçek anlamda yerini bulabileceğini ifade etmiştir.[40]

Kaza, Kader ve İnsan: Müellif, konunun başında öncelikle Kader ve Kaza meselesinin hakikat bakımından imanın anlaşılması en güç konularından biri olduğunu ifade etmiştir. Ardından Kader ve Kaza'nın anlaşılmasının akıl ve kıyas ile değil, ancak Kitap ve sünnetin naslarıyla mümkün olduğunu, zira her ikisinin de hakikat ve mahiyetlerinin yalnızca Allah'ın (c.c.) kendi zatına has kıldığı sırlar olduğunu söylemiştir. Devamında Peygamber (s.a.v.)'in ashabı, tabiin, mezhep imamları ve muhakkik âlimlerin hepsinin de kader ve kaza konusunun izahında Kitap ve sünnetteki bilgilerle yetindiklerini ifade etmiştir.

Müellif, kadere imanın tarifini, "kâinatta meydana gelen bütün hadiselerin Allah'ın ezeli iradesi ve takdiri ile meydana geldiğine inanmak" olarak açıklamıştır. Ayrıca, insanların kaderin hakikatini ve teferruatını bilmek gibi bir mükellefiyetlerinin olmadığını dile getiren el-Araşkî, böyle bir bilgiye muktedir olmanın kâinattaki her şeyi içine alan geniş bir ilmi gerektirdiğini, böyle bir bilginin de ancak Allah'a mahsus olduğunu dile getirmiştir.[41]

Müellif, kaza ile ilgili olarak da "Allah'ın ezelde eşyayı takdir ve sınırlarını tayin etmesi ve gelecekte kendi iradesi ve dilemesiyle zamanında yaratması" olarak tarif etmiştir. Ehlisünnet görüşünü savunan el-Araşkî, bu konuda Cebriye ve Mutezile imamlarının görüşlerine de yer vererek onları eleştirmiştir.[42]

İnsan ve Onun Dünya İmtihanındaki Engelleri: Müellif, bu başlık altında dünyanın bir imtihan yurdu olduğunu, dünya hayatının ise içinde hayır ve şerrin, kıtlık ve bolluğun, zorluk ve kolaylığın bulunduğu bir imtihanlar manzumesi olduğunu ifade etmiştir. Allah'ın (c.c.), insanı en güzel şekilde yarattığını, maddi-

[40] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.95.
[41] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.100.
[42] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.102-104.

manevi cihazlarla donattığını, ardından kitaplar ve peygamberler göndererek mükellef kıldığından söz etmiştir. İnsanın iman, İslam ve ihsân ile mükellef olduğunu belirten el-Araşkî, aynı zamanda insan nefsinin de kötülüğe meyilli olduğunu ifade ederek, insanın bu dünya hayatındaki imtihanının zorluklarını sıralamıştır. Müellif, insanın dünya imtihanında karşılaştığı engelleri saydıktan sonra insan nefsinin, şer yönüyle engellerin en zararlısı ve ıslah bakımından en zor olanı olduğunu kaydetmiştir. Son olarak, insanın zaaflarını ve bu zaafların doğurduğu manevi hastalıkların tedavi yöntemlerini aşamalar halinde detaylı bir şekilde izah etmiştir.[43]

İslam Düşüncesinde Akıl ve Rey: Müellif, konunun başında aklın genel tanımını yaparak onu, "kendisiyle eşyanın bazı hakikatlerinin öğrenildiği soyut bir güç" olarak tarif etmiş, ardından konuyu genişleterek aklı,"Allah'ın insanda yarattığı latif bir cevher ve ilahi bir nur olarak" tanımlamıştır. Rey'i de "akıl ve kalbin özellikleri sebebiyle ortaya çıkan fikirler" olarak tarif etmiştir. Müellif, akıl ve rey'in tanımlarını yaptıktan sonra İslam'ın akla verdiği önemi vurgulayarak, iman ve marifet nuruyla aydınlanmış bir aklın İslam nazarındaki değerini ortaya koymuş ve bu düşüncesini ayetler ve bazı âlimlerin görüşlerine dayandırarak pekiştirmiştir.[44]

Bu Zamanda İçtihat İddiası ve Bunun Tehlikesi: Müellifimiz bu başlıkta, günümüzde dini hükümlerde içtihat yapmanın sakıncalarını dile getirerek, özellikle içtihat yapma rütbesine haiz olmayan kimselerin bunu yapmasının büyük bir hata olduğundan bahsetmiştir. Âlimlerin içtihatla ilgili görüşlerini de dile getiren müellif, bütün bunların neticesinde, ilk üç asırlık İslam devrenin saffet ve ilim adamlarının kaybolmasından sonra artık dört mezhebe ve dolayısıyla onların kaynağı olan Selefi Salihîn görüşlerine aykırı olarak, mutlak içtihat yapacak yeni bir mezhebin tedvin edilmesine ihtiyaç kalmadığını ifade etmiştir. Ayrıca, son bin yıllık dönemde sayıları binleri bulan İslam âlimlerinin, mutlak içtihat ve kıyas için yeni mezhepler ve kaideler ortaya koyma lüzumunu hissetmediklerini ifade eden el-Araşkî, Şia, İbâdiye

[43] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.113-124.
[44] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.125-131.

ve Hariciler gibi mezhepleri de hak yolundan sapmış olan mezhepler olduğunu dile getirmiştir.[45]

Ehil Olmayanın Fetva Vermesi ve Bunun Tehlikesi: Müellif, öncelikle fetvanın tanımını yaparak, "delil ve kaidelere bağlı kalarak, Kitap, sünnet ve icma'dan çıkarılan hükümler" olarak tarif etmiş ve böyle bir kıyas'ın mutlak içtihat olduğunu söylemiştir. Ardından sahabenin ileri gelenleri, tabiin müçtehitleri, dört mezhep imamı ve Selefin de yöntemlerinin bu olduğunu dile getirmiştir. Devamında fetva veren kimsenin âlim, muttaki, zeki, diyanetine bağlı; sahih, zayıf ve fasit gibi konuları birbirinden ayırt edebilecek üstün vasıflara sahip olması gerektiğinden bahsetmiştir. Fetvanın bu özelliklere sahip olmayan kişiler tarafından verildiğinde, ortaya çıkacak vebal ve tehlikeden de söz eden el-Araşkî, günümüzde buna dikkat edilmediğinden bahsetmiştir.[46]

Müslümanlar ve Allah Yolunda Cihad: Müellif, önce İslam'da cihadın, Allah (c.c.) isminin yüceltilmesi, hakkın ve hukukun korunması, zulüm ve batılın bertaraf edilmesi için teşri edildiğini ifade etmiştir. Ardından hak ve adalet nizamının tesis edilmesi, ilahi hükümlerin uygulanması, güven ve istikrarın sağlanması için gerektiğinde cihadın farz-ı ayn olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca, İslam'da zorlama olmadığını, insanları hakka davet ederken hikmet ve güzel öğütle davet edilmesinin gerektiğini ifade eden el-Araşkî, inatçı ve hukuk tanımayan mütecavizlere karşı cihadın son çare olarak düşünülmesi gerektiğini ifade etmiştir.[47]

Gerçek İslam ve Bugünkü Müslümanlar: Müellif, bugünkü Müslümanların çoğunun yaşayışlarının gerçek İslam'a uygun olmadığından bahsetmiş ve Müslümanların Peygamber (s.a.v.)'in tesis ettiği İslam anlayışından uzak olduğunu dile getirmiştir. Bunun nedeni olarak da Müslümanların seküler yaşamın eğlencesine dalarak dünyayı ahirete tercih etmelerinden kaynaklandığını ifade etmiştir.[48]

---

[45] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.132-137.
[46] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.138-140.
[47] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.141-147.
[48] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.148.

Peygamber (s.a.v.) ve Ashabı'nın Hayatları ve Müslümanlar: el-Araşkî, bu başlık altında Peygamberimiz (s.a.v.)'in örnek hayatını ve onun izinden giden ashabının hayatlarının günümüz Müslümanlara örnek olması gerektiğinden bahsetmiştir. Peygamberimiz (s.a.v)'in hayatını, "yaşayan Kur'an" olarak ifade eden müellif, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in, Allah karşısındaki kulluğunu, mükemmel ahlakını, sosyal ve aile ilişkisindeki davranışlarını ve diğer yönleriyle ilgili hayatını detaylı bir şekilde ayet ve hadislerle anlatmıştır. Ayrıca, Peygamberimiz (s.a.v.)'in hayatıyla ilgili yazılmış olan eserlerden ve âlimlerin görüşlerinden de nakiller yapmıştır.[49]

Müslümanlar ve İmamet: Müellif önce, imamet'in yani halifeliğin Müslümanların din ve dünya maslahatlarının tanzimi için zaruri olduğunu dile getirmiştir. Ardından imamet'in şartlarını sıralayarak, imam'ın hazır ve dünyada yaşayan bir kimse olması gerektiğini, gizli veya muntazır imam'ın olamayacağını, aynı zamanda imam'ın Kureyş kabilesinden olması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca, imamet vazifesini yapacak kişinin şartlarını da zikreden el-Araşkî, İmam'ın masum ve zamanın en faziletlisi olma şartının olmadığını, ancak ilim ve adalet vasfıyla birlikte Müslüman, hür, erkek, akil ve baliğ olması gerektiğini söylemiştir. Aynı zamanda halifenin, hükümlerin tatbik edilmesinde, İslam beldelerinin sınırlarının muhafaza edilmesinde ve mazlumun hakkının zalimden alınması gibi hususlarda da kudretli ve dirayetli bir kimse olması gerektiğini ifade etmiştir.[50]

el-Araşkî, hilafetin birkaç yoldan gerçekleşebileceğini söylemiştir. Bunlar:

1- Âlimlerden, liderlerden ve ordu komutanlarından oluşan güçlü ve yetkin bir heyetin biati ile gerçekleşir. Buna örnek olarak Hz. Ebubekir (ö. 13/634)'in hilafetini göstermiştir.

2- Halifenin, kendisinden sonra gelecek kimseyi Müslümanlara tavsiye etmesiyle gerçekleşir. Buna örnek olarak da Hz. Ömer (ö. 23/644)'in hilafetini göstermiştir.

---

[49] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.155-165.
[50] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.166.

3- Müslümanlar arasında şura ile gerçekleşebilir. Buna örnek olarak da Hz. Osman (ö. 35/656) ve Hz. Ali (ö. 40/661)'nin hilafetlerini göstermiştir.

4- Veyahut hilafet şartlarının tümünü taşıyan bir kimsenin, yönetimi ele geçirerek Müslümanların başına zorla gelmesi şeklinde gerçekleşir.

el-Araşkî, bu son maddeyle ilgili olarak, söz konusu kişi yönetime geçtikten sonra hilafet şartlarının tümünü üzerinde taşımadığı anlaşılsa dahi, artık ona karşı muhalefet etmenin uygun olmadığını söylemiştir. Gerekçe olarak da böyle bir durumda genellikle yönetimde bulunan kimsenin, bulunduğu makamdan azledilmesinin savaşa sebep olacağını ve bu durumun da maslahatın aksine fesada yol açacağı şeklinde açıklamıştır. Ancak, halifenin dinin temel esaslarından birini açıkça inkâr etmesi durumunda muhalefet edileceğini, hatta böyle bir durumda öldürülmesinin de vacip olduğunu söylemiştir.[51]

Muhasebe Yapma, Hakkı ve Sabrı Tavsiye Etme: Müellifimiz, kitabın son bölümünde nefis muhasebesi, sabır ve hakkı tavsiye konularını bir vaaz niteliğinde uzunca anlatmıştır. Ardından kitabını kısa bir dua ile nihayete erdirmiştir.[52]

Sonuç olarak el-Araşkî, konu başlıklarını vererek içeriğini özetlemeye çalıştığımız bu eserde, dünya ve ahiret saadeti için gerekli gördüğü ilkeleri ele almış ve insanların ancak bu ilkeler doğrultusunda yaşamaları halinde hak ettiği mutluluğa ulaşacağını anlatmaya çalışmıştır.

1.3.2. El Yazma Eserleri

el-Araşkî'nin, el yazma eserleri arasında en hacimli olan kitabı, *el-Menhecu'l-Mubîn fî Tahkîki't-Tasavvufi'l-İslamî ve Hakîkati Turuki's-Sûfiyyeti'l-Muslimîn* adlı eseridir. el-Araşkî'nin bu eser dışında, değişik konular hakkında yazmış olduğu 11 tane risalesi daha bulunmaktadır. Bu eserler hakkında sayfa sayısı çok olandan başlamak suretiyle özet halinde bilgiler vereceğiz.

---

[51] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.169-171.
[52] el-Araşkî, **Hulâsatu'l-Beyân,** s.173-178.

1.3.2.1. el-Menhecu'l-Mubîn fi Tahkîki't-Tasavvufi'l-İslamî ve Hakîkati Turuki's-Sûfiyyeti'l-Muslimîn

Müellifin bu eseri Arapça el yazması şeklindedir. Eserde sade ve akıcı bir üslup kullanılmıştır. Baskı tarihi ve yazım yılı belirtilmemiştir. el-Araşkî bu eserinde, yine kendisine ait olan *Hülâsatu'l-Beyân fi Hakîkati'l-İslam ve İnsâniyyeti'l-İnsân* isimli eserine atıf yapmıştır.[53] Dolayısıyla bu kitabın ondan sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu eser, fihrist kısmıyla birlikte 134 sayfadan oluşmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere eser tasavvuf alanında yazılmış bir eserdir. Müellif, eserin yazılmasındaki amacının gerçek İslam tasavvufunu ortaya koymak olduğunu belirtmiştir.[54]

Eseri baştan sona incelediğimizde, genellikle el-Araşkî'nin söylediklerine dair, Kur'an ve sünnetten deliller getirdiğini ve ehlisünnet ilkelerine vurgu yaptığını görmek mümkündür. Müellifin bu eserinde imandan sonra en çok kullandığı üç kavram; ihsân, ihlâs ve takva kavramlarıdır. el-Araşkî, kitabın tamamında Âsr ve Tekâsur surelerinin yanında, 70'e yakın ayet ve 50 kadar hadis kullanmıştır. Seçtiği hadislerin hepsi sahih kaynaklardan alınmıştır.

Müellif, ayet ve hadis dışında, tasavvuf ve tarikat konusunda ün salmış önemli âlimlerin eserlerinden de nakiller yapmıştır. Ancak, nakilde bulunurken sadece müellifin adını, bazen de eserini zikreder; cilt ve sayfa numaralarını ise hiç belirtmemiştir. Müellifin bu eserinde, bazı hareke ve yazım hatalarının bulunduğunu, paragraflar arası insicamın da çok iyi olmadığını söylemek mümkündür. Ayrıca, bu eser diğer kitaplarda olduğu gibi matbaa harfleriyle değil, el yazma harfleriyle basılmıştır. Kitabın son sayfasında, müellifin eserini derleyen kişinin Zeynelabidin ÇİÇEK olduğu belirtilmiştir.[55]

el-Araşkî, eserine besmele, hamd, salât ve selam ile başlamış ve şu ayete yer vermiştir:

---

[53] el-Araşkî, **el-Menhecu'l-Mubîn** s.6.
[54] el-Araşkî, **el-Menhecu'l-Mubîn,** s.4.
[55] el-Araşkî, **el-Menhecu'l-Mubîn,** s.118.

"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."[56]

Bu ayetten sonra müellif, Peygamber (s.a.v.)'in *"Ameller ancak niyetlere göredir"*[57] diye başlayan meşhur hadisini zikretmiştir.[58] Ardından o, eserin mukaddimesinde cinlerin ve insanların yaratılış gayelerinin öncelikle dini Allah'a has kılarak O'na ibadet etmek olduğunu, ibadetin gayesini de Allah'ı tazim ve birlemek olduğunu anlatmıştır. Devamında ehlisünnet ilkelerine uygun olmayan, Allah rızasını gözetmeyen ve içinde ihlâsın olmadığı hiçbir amelin veya iyiliğin makbul olmadığını dile getirmiştir.[59]

el-Araşkî kitabında, din, millet ve şeriat kavramlarının aynı anlama geldiğini belirtmiş ve şeriatın tanımını şöyle yapmıştır: Allah'ın vahiy meleği aracılığıyla elçisine vahyettiği veya kullarına tebliğ ve tebyin etmek üzere elçisinin kalbine ilham ve ilka ettiği hükümlerdir.[60] Ardından tanımını yaptığı şeriatın, İslam anlamına geldiğini ve sadece İslam'ın hak din olduğunu ifade etmiştir. Sonra sözlerine delil olarak şu iki ayeti zikretmiştir:

"Şüphesiz Allah katında din İslam'dır…"[61] "*Kim İslam'dan başka bir din ararsa, ondan kabul edilmeyecek…"*[62]

el-Araşkî, tasavvuf konusuna girmeden önce, İslam dininin temel olarak iman, İslam ve ihsân'dan ibaret olduğunu ifade etmiş ve bu kavramların şer'i anlamlarını detaylı olarak izah etmiştir.[63] Sonra Kur'an-ı Kerim'in Âsr suresini zikretmiş ve bu surenin iman, İslam ve ihsân'ı kapsadığından bahisle açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre iman etmeyen, salih amel işlemeyen, hakkı ve sabrı tavsiye etmeyenin büyük bir hüsranda olduğunu söz konusu etmiştir. Ardından bundan yola çıkarak, İslamî tasavvufun temel amacını, hakiki imanı elde etmek, ihlâslı amelde

---

[56] ez-Zâriyât, 51/56.
[57] Buhârî, Bed'ul Vahiy, 1; Muslim, İmâre, 155; Ebû Dâvud, Talâk, 2201; Tirmizî, Fedâilu'l Cihâd, 1647.
[58] el-Araşkî, **el-Menhecu'l-Mubîn,** s.2.
[59] el-Araşkî, **el-Menhecu'l-Mubîn,** s.2,3.
[60] el-Araşkî, **el-Menhecu'l-Mubîn,** s.3.
[61] Âl-i İmrân, 3/19.
[62] Âl-i İmrân, 3/85.
[63] el-Araşkî, **el-Menhecu'l-Mubîn,** s.4.

bulunmak, kalbi manevi hastalıklardan arındırmak ve nefsi emareyi terbiye etmek olduğunu ifade etmiştir.[64]

el-Araşkî kitabında, tasavvufun Kitap ve sünnet dâhilinde, ehlisünnet ilkeleri çerçevesinde olması gerektiğinden bahsederek, Kur'an ve sünnet'in dışına çıkan her kimse, ister fıkhî mezhepler olsun ister tasavvufî meslekler olsun veya bir başkası olsun, hepsinin merdud ve kabul edilemez olduğunu dile getirmiştir.[65]

Müellifimiz kitabında, tasavvufun tarihi seyrine de dikkat çekmiş ve tasavvufun, hicrî üçüncü asra kadar şeriata uygun bir şekilde yaşandığını, daha sonra tedvin döneminin başlamasıyla birlikte zaman içerisinde zayıfladığını ve şeriata muhalif durumların ortaya çıktığını dile getirmiştir. Bu zayıflama durumunun gerekçesi olarak da üçüncü asırdan sonra ehli tahkik olan selef-i salihîn taifesinin vefatları ve ardından gelen neslin dünyevileşmesine bağlamıştır.[66]

el-Araşkî, gerçek tasavvufun önemine vurgu yaparak, ıslah ve ifsadın kaynağının insanın kalbi olduğunu, bu nedenle kalbin temizlenmesi ve ahlakın güzelliklerle bezenmesinin tıpkı farz ibadetler gibi her mükellefe vacip olduğunu dile getirmiştir. Müellif ayrıca, bu amaçla seyri suluk eden mutasavvıfların, kendilerini tasavvuf, tarikat, hakikat gibi terimlerle ifade etmelerinin İslam'ı yok saymak anlamına gelmediğini, dolayısıyla ehlisünnet ilkelerinin dışına çıkılmadığı sürece bunun normal olduğunu, hatta buna da dinde kolaylığın bir yönü olarak bakılması gerektiğini ifade etmiştir.[67] el-Araşkî, bu çerçevenin içinde olan tasavvuf, tarikat ve hakikat'in varlıklarıyla bizatihi şeriata aykırı olmadığını,[68] şeriata muhalif olanınsa tarikat olamayacağını,[69] tasavvuf ve tarikatın ancak Kitap ve sünnet sınırları içinde mümkün olacağından bahsetmiştir.[70]

Müellif, kitabında ayrıca şeyhliği şöhret ve servet için bir araç olarak kullanan sahte şeyhlerin bulunduğunu, bunların gerçek anlamda tarikat halifesi

---

[64] el-Araşkî, **el-Menhecu'l-Mubîn,** s.5.
[65] el-Araşkî, **el-Menhecu'l-Mubîn,** s.5,6.
[66] el-Araşkî, **el-Menhecu'l-Mubîn,** s.10,11.
[67] el-Araşkî, **el-Menhecu'l-Mubîn,** s.12,13.
[68] el-Araşkî, **el-Menhecu'l-Mubîn,** s.15.
[69] el-Araşkî, **el-Menhecu'l-Mubîn,** s.19.
[70] el-Araşkî, **el-Menhecu'l-Mubîn,** s.22.

olamayacağını dile getirmiştir. Aynı amaçla ilmini kullanarak insanları aldatan âlimlerin olduğundan da bahsederek, böylelerinin de gerçek anlamda peygamberlerin varisleri olmadıklarını dile getirmiş ve toplumu bu konuda uyarmıştır.[71]

Müellifimiz, kitabının son bölümünde bir değerlendirmede bulunarak, aktardığı hususların Kur'an ve sünnetin metinlerinden sadece az bir kısmı olduğunu ve muhakkik âlimler ile şeriata bağlı sofîlerden nakiller yaptığını söylemiş, ayrıca tasavvuf konularının tüm teferruatlarına girmek istemediğinden bu kadarıyla iktifa ettiğini dile getirmiştir.[72] el-Araşkî, bu eserinde 50'ye yakın tarikat şeyhi ve âlimden nakiller yapmış veya atıflarda bulunmuştur.

Müellif, kitabın sonuna 16 sayfadan oluşan bir konu indeksi eklemiştir. Bu indeks kitabın ayrıntılı bir özeti mahiyetindedir. Bu yüzden, faydalı olur düşüncesiyle konu indeksine kitaptaki şekliyle olduğu gibi yer verdik.

Eserin içinde yer alan konular ve sayfa numaraları şöyledir:

el-Menhecu'l-Mubîn fî Tahkîki't-Tasavvufi'l-İslamî ve Hakîkati Turuki's-Sûfiyyeti'l-Muslimîn adlı eserin konu indeksi.

Sayfa No.	Konu Başlıkları
3	Din, şeriat ve millet
4	Makbul ve merdud olan iman
4	İman ve İslam
5	Âsr suresi ve muhtevası
5	Kitap ve sünnete muhalif olan tarikat reddedilir
6	Kitap, sünnet, icmâ ve kıyas
7	Usulu'd-Din'de ihtilaf caiz değildir
7	Müçtehitlerin furuatlardaki ihtilafları
7	Tasavvufla ilgilenen imamların metot ve yöntemlerinin farklı ve çeşitli olması

[71] el-Araşkî, **el-Menhecu'l-Mubîn,** s.74.
[72] el-Araşkî, **el-Menhecu'l-Mubîn,** s.115.

7	Din kolaylıktır, zorluk değildir; dinde arttırma yoktur
8	İman, marifetullah'ın neticesidir ve onun pek çok şubesi vardır
9	İslamî tasavvufun referansı kitap ve sünnet olmalıdır
10	Tasavvufta bozulma veya zafiyet meydana gelmiş midir?
10	Bir toplumdan ilim ehlinin yok olması ve bu husus üzerine Ebu'l-Kasım el-Kuşeyri'nin görüşleri
11	İmanın merkezi insanın kalbidir
12	Nefsin terbiye edilmesi ve kalbin manevi hastalıklardan arındırılması
13	Tasavvuf, Tarikat ve Hakikat şeriata uygun isimler ve terimlerdir
14	Dinin en kâmil mertebesi, onda bilgi sahibi olmak, bildiğiyle amel etmek ve Peygamber (s.a.v.)'e uymaktır
14	Müminler veya insanlar üç tabakadır
15	İsimlendirme olarak, "nefis ve ahlakın tasavvuf ile terbiye edilmesi"
15	Tarikat ve Hakikat, varlıklarıyla bizatihi şeriata aykırı değillerdir
15	Haris el-Muhâsibi'nin, bu yöndeki söylemler hakkındaki sözleri
16	Sofî ıstılahında eğitim ve terbiye usulü
17	İslam tasavvufunda bozulma nasıl ortaya çıktı?
17	Nasûh (tövbekâr) olan Şeyhin adabı ve şartları
18	Mürşidi Kâmil'in şartları, sıfatları ve Şeyh Ahmet Zuruk'un bu hususta ki sözleri
19	Şeriata muhalif olan kimsenin tarikatı, tarikat değildir ve Şeyh Abdurrahman el-Kâğî'nin bu hususta ki açıklamaları
20	Şeyh Fethullah el-Verkansî'nin bu hususta ki beyanları
20	Ancak âlim, amil ve muttaki olan Sofî mümin-i kâmildir
20	Müçtehit İmam Muhammed b. İdris eş-Şafiî'nin bu hususta söyledikleri
20	Sofîlerin en mükemmeli, fıkıh ve hadis ile en çok meşgul olandır
21	Mevlana Halid eş-Şehrezûrî'nin bu konudaki mektubu ve doyurucu açıklaması
22	Sofî taifesinin efendisi Cüneydi Bağdadî'nin bu hususta söyledikleri
22	Tasavvuf ve Tarikat ancak kitap ve sünnet sınırları içinde olur
23	Şeyh âlim Alâeddin Ûhînî'nin bu hususta ki sözleri

24	Toplum için tarikatın esası, Allah'a olan kullukta ihlâslı olmaktır
24	Bu konu hakkındaki ayet ve hadislerin mevcudiyeti
25	Müslümanların hicri ilk üç asırdan sonraki muhakkik sofîleri
25	Selef-i Salihîn'e tabi olan bu muhakkikler ümmetin en iyileridir
26	Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî, İmam Gazali ve Ahmed Zuruk gibi Mutekaddimin ve Muteağirin'den olanların bu hususta sözleri
27	Gazali'nin dediği gibi, acaba günümüz tasavvufçuları sadece birtakım şekilsel görüntü ve davranışlarla yetinerek aldanıyorlar mı?
28	Her asırda ve her beldede muttaki olan âlim ve salih kimselerin, müridlerini, talebelerini ve kendilerini terbiye etme durumları
29	Üstat Muhakkik Said Nursî'nin, Kur'an'ın feyzi ve irşadıyla Tarikat ve Hakikati birleştirmesi; Kur'an'ın hakka, hakikate ve kurtuluşa götüren en doğru yol olduğuna dair sözleri
31	Remizler ve işaretlerle de olsa, Kur'an-ı Kerim'de her şeyin bir açıklamasının bulunuyor olması
31	Said Nursî'nin, tarikatın gayesi, maksatları ve faydaları hakkındaki beyanı; bazı cahillerin yanlış anlayışları ve körelmiş basiretleri yüzünden bu nuru inkâr ettiklerine dair açıklaması
32	Said Nursî'nin, şeyhlik iddiasında bulunan bazı sahtekârların yanlışları hakkındaki beyanı; Tarikatın ancak şeriat üzerine bina edilmesi gerektiğine dair sözleri; Müminlerin tarikattan önce şeriatın rükünlerine uymaları gerektiği ve eğer şeriat yoksa gerçekte tarikatın da olamayacağına dair açıklaması
34	Şeyh Muhyiddîn-i Arabî'nin, Allah'ın şeriatını zelil eden kimse ile hidayete erişilemeyeceğine dair sözleri
34	Şeyh Abdulbâsıt Fâhûri'nin, Şeriat, Tarikat ve Hakikat hakkında yaptığı araştırma
35	el-Lekânî'nin Cevheretu't-Tevhid adlı eserinde dile getirdikleri
37	En güzel örnek olan Peygamber (s.a.v.)'e uymanın hakikati hakkındaki Kur'an ayetleri ve Peygamber hadisleri; zaman içerisinde insanlığın ve İslam'ın seyri; bunun devamı ve neticesi

38	İbn-i Hacer el-Askalânî'nin, Fethu'l-Bârî Şerhu'l-Buhârî adlı eserinde söyledikleri
38	eş-Şemsu'r-Remlî'nin Ğayetu'l-Beyân adlı eserinin hatimesinde söyledikleri
39	İbn Rislân'ın ez-Zebed adlı eserinde söyledikleri
40	Ebu Yezid el-Bestamî'nin dile getirdiği "şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır" sözünden kastedilen şeyin cahillerin anladığı gibi olmadığını, dolayısıyla bunun zahire hamledilip mutlaklaştırılamayacağını; fakat bununla birlikte kimsenin de bu ve benzeri hatalı sözleri sarf etmemesi gerektiği ile ilgili izah
41	Buharî şârihleri'nin şerh ettiği bu rivayetin gerçek kastı
42	el-Kirmânî'nin, bu hadis şerhinde söyledikleri ile bizim o'nun muradından anladığımız açıklamamız ve onun gibi düşünen Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî ve İmam Gazali'nin bu konuda söyledikleri
43	Mevlana Halid eş-Şehrezûrî ve Cüneydi Bağdadî'nin söylediği önemli hakikatler
44	Hafız el-Askalânî'nin Fethu'l-Bârî'de, Kurtubî'den nakletmiş olduğu haberin te'vil ve mana yönünden yanlışlığı ve bunun tahkiki
45	Cahiller arasında yaygın olarak kullanılan, "şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır" ifadesi
45	Bu ifadeyle ilgili Said Havva'nın tevil'i ve söyledikleri
46	Said Havva'nın bu konuda yaptığı ayrıntılı ilmi açıklamalar
47	Hakikat, kitap ve sünnete tabi olmaktır. Bununla ilgili olarak İmam Gazali'nin söyledikleri
47	Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî'nin, kendi tarikatının meşayihleri hakkında söyledikleri
47	Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî'nin, izledikleri yol ile ilgili getirdiği deliller ve şeriatın yüceltilmesi ile ilgili sözleri
48	Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî'nin, Ebu'l-Feyz Zinnûn el-Mısrî'nin sözleri ile ilgili tafsilatlı açıklamaları
48	Ebu'l-Hasan Sırrî es-Sakatî'nin tasavvuf hakkında söyledikleri

49	Ebu Yezid el-Bestamî'nin, Mücahedat ve âlimlerin ihtilafı konusundaki görüşleri ile el-Bestamî'nin şu sözleri: "şayet havada uçan bir adam görseniz bile ona aldanmayın. Taki, o adamın emir ve yasaklar konusunda, Allah'ın koyduğu sınırları koruyup korumadığına, şeriatın hakkını eda edip etmediği ile ilgili tutum ve davranışlarını görünceye kadar."
49	el-Arûsî'nin, bu sözle ilgili koyduğu kayıt ve bu kaydındaki esas muradını açıklaması
49-50	Toplumun tarikat anlayışı ve bu hususta Sehl et-Tusterî, Ebu Süleyman ed-Darânî, Ahmed b. Ebu'l-Havârî ve Ebu'l-Hafs Ömer b. Mesleme el-Haddâd'ın söyledikleri
50-51	Tasavvuf sohbetlerinin çeşitleri ve tasavvufun adabı konusunda Ebu Osman el-Hîrî, Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî, Ebu Revîm ve Ebu Abdullah el-Fadl el-Belğî'nin söyledikleri
52	Esası kitap ve sünnet olan tasavvufun usulleri
52	Cüneydi Bağdadî'nin arkadaşlarından Ebu'l-Hüseyin el-Hîrî ve Ebu'l-Abbas Sehl b. Atâr el-Ademî'nin sözleri
53	Selef ve Halef olan sofilerin, bu dine yaptıkları hizmetlerin hakkını teslim etmek; onların bu hizmetlerini ancak cahil olan kimselerin inkâr etmesi ile ilgili açıklama
54	İmam Nevevî'nin, İbrahim el-Havvas'tan rivayet ettiği, "kalbin ilacı beştir" sözü ve bu konuda Ebu Hamza el-Bağdadî ve Ebu İshâk er-Rakî'nin söyledikleri
55	Müridin şeyhine karşı saygı göstermesinin zorunluluğu hususundaki edeb anlayışı
55	Bu konuda Meşadu'd-Dînûrî, Ebu Bekr eş-Şiblî ve Ebu Ali er-Rûzbârî'nin söyledikleri
55	Tacu'l-Ârif Şeyh Abdullah Adrusî'nin bu hususta sözleri
55	Kitap ve sünnete tabi olmak: Şeriatu'l-Ğarra
56	İmam Suhreverdî'nin, tasavvuf ve sofilik ile âlimler ve bunların hizmetleri hakkında söyledikleri

56	Suhreverdî'nin, tarikatın neticeleri ve faydaları hakkında söyledikleri
58	Ârif bir üstadı olmayan zata, uyulmaz
58	Bu hususta, zühd ve takva sahibi, zamanının imamı Abdulvehhab es-Sekafî'nin söyledikleri
59	Yakub en-Nehrecûrî ve Ebu'l-Abbas es-Seyyarî'nin bu hususla ilgili sözleri
59	Şerrin en kötüsü âlimlerin kötü olmasıdır; hayrın en iyisi de âlimlerin iyi olmasıdır
59	Bu konuyla ilgili Şeyh İmam es-Suhreverdî'nin söyledikleri
61	İnsanların içinde hakka en yakın olan, Allah'ın resulüne en çok uyan kimsedir
61	Bununla ilgili Şeyh İmam es-Suhreverdî'nin sözleri
62	Şeriat ve Hakikat arasındaki fark ve bu hususta İbnu Hacer el-Heytemî'nin söyledikleri
62	İbnu Hacer el-Heytemî'nin, "tarikat ve hakikat şeriata muhalefet etmez" yönündeki sözleri
63	Bu konuyla ilgili, İmam Şa'ranî, Ebu Bekir et-Tamsetânî ve Ebu'l-Abbas ed-Dînûrî'nin söyledikleri
64	İsim ve tabir dışında Şeriat ve Hakikat arasında fark yoktur
64	Ebu'l-Kasım Muhammed b. Nasr el-Ebâzî ve Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî'nin bu hususta söyledikleri
64	Bil ki, Şeriat hakikattir. Çünkü şeriat Allah'ın emri ile vacip olmuştur
64-65	Bu hususta Şeyh Abdulbâsıt'ın söyledikleri ve Cüneydi Bağdadî'den yaptığı nakiller
65	Tasavvufun ahlakî davranış olduğu hususunda Mustafa es-Sıbâî'nin söyledikleri
67	Tasavvufun tarifi ve bu konuda Şeyh Abdulbâsıt'ın söyledikleri
67	Tasavvufun esasları
68	Mümin, korku ve ümit arasında yaşar
69	Havf ve recâ ile ilgili ayet ve hadisler
69	Havf ve recâ hakkında Ebu Ali ed-Dekkâk'ın söyledikleri

70	İmam Rabbanî es-Serhendî'nin, sahabeler ve evliyalar arasındaki yakınlık farkının açıklanması ile ilgili sözleri
71	İmamı Rabbanî'nin, "Şeriat ve Hakikat, hakikatte birleşmiştir" sözü
71	İmamı Rabbanî'nin aynı ve benzeri konulardaki açıklamasının devamı
72	Üstad Molla Muhammed el-Arabkendî'nin, Hatarat adlı eserinde söyledikleri
73	Tarikat şeyhlerine 'halife' denilmesi tasavvufi bir ıstılahtır. Zira onlar terbiye ve seyri sülükte halifedirler. Bu yüzden böyle bir ıstılah üzerinde tartışma olmaz
74	Şeyhliğini ve ilmini şöhret ve mal için bir araç olarak kullanan sahte şeyhler ve âlimler, gerçekte ne tarikat halifeleridir ne de Peygamber (s.a.v.)'in varisleridir.
74	Bu hususta, Kifâyetu'l-Ahyâr adlı kitabın sahibi İmam Allâme Ebu Bekr b. Muhammed el-Huseynî'nin söyledikleri
75	Tekâsur suresinde yerilen çoğalma arzusu ve bu konudaki ayet ve hadisler
75-76	Sahabe, cumhuru't-tabiîn ve onlara tabi olanlar, nasıl ki tarikat şeyhlerinin adâbı ile terbiye olmadılarsa, aynen öyle de şu zamanda herkesin tarikat şeyhinin terbiyesine ihtiyacı olmayabilir
76	Mevlana Halid eş-Şehrezûrî'nin, Şeyh-i Kâmil Muhammed el-Hanî'ye verdiği icazet
77	Mevlana Halid'in icazetinden anlaşılan gerçek İslamî tasavvuf ve gayesi
78	Said Havva'nın tasavvuf ilmiyle ilgili yaptığı tahlil, takrir ve tahkik
79	Said Havva'nın tahkikleri ile ilgili izahatın devamı ve tasavvuf şeyhlerinden yaptığı nakiller
79	Tasavvuf, ilim, amel, ihlâs ve züht'tür.
80	Said Havva'nın söyledikleri ve Şeyh Ahmed Zuruk'un, "Tasavvuf Kuralları" adlı kitabından naklettikleri
82	Şeyh İbn-i Salah eş-Şehrezûrî'ye yöneltilen soru
83	Şehrezûrî'ye yöneltilen ikinci soru ve verdiği cevap
85	Şeyh Abdurrahman el-Ehdarî'nin manzumesinden bir parça

86	Üstad Ali Mahfûz'un, Hidayetu'l-Mürşidin adlı eserinde söyledikleri
87	Şeriata saygılı sofîlerin tarikat anlayışları, kitap ve sünnete bağlı olan ehlisünnet ve selef-i salihîne tabi olma esası üzerine bina edilmiştir
88	Ebu'l-Huseyin en-Nurî, Abdullah b. Mubarek ve Şeyh Suhreverdî'nin bu hususla ilgili söyledikleri
88	Suhreverdî'nin, Avârifi'l-Meârif adlı kitabında Said bin el-Museyyib'ten rivayet ettiği hadis ve bu hadisin takriri
89	İmam Maverdî'nin söyledikleri ve Peygamber (s.a.v.)'den naklettiği hadisler
91	Kur'an-ı Kerim, hem hidayet ve rahmettir hem her şeyin açıklayıcısıdır
91	İslamî tasavvufun umdesi, Allah'ın emirlerine imtisal ve nehiylerinden ictinab etmektir
92	Nebevi hadisler ve ilk Halife Hz. Ebubekir'in vefatından önce söyledikleri
95	Hz. Ömer'in, ümmetin Kur'an'ın öngördüğü metot üzere yürümesi ve Peygamber (s.a.v.) ile arkadaşı Hz. Ebubekir'e ittiba konusundaki hırsı
95	Hz. Ömer'in ahlakı
95	İslam fukahasının bu hususta zikrettikleri
96	Kitap ve sünnet, insanın hidayeti ve saadeti için en büyük kaynak ve biricik araçtır
96	Allah'ın, ilmiyle amel eden âlimlerin değerini yükseltmesi ve onları başkalarından farklı tutması
97	Gazali'nin, ilmin meydana gelmesi ve tahsili bahsinde söyledikleri
98	Kalbin temizlenmesi ve günahlardan arınması için, nefsin terbiye ve te'dib edilmesinin güzelliği
99	Ebu'l-Hasan el-Maverdî'nin edeb hakkında söyledikleri
101	Bazı Nakşibendîlerin edeb hususundaki kaidelerini farisî bir beyit ile nazım şeklinde ifade etmeleri
101	Şeyh Suhreverdî'nin bu hususta söyledikleri
102	Sofîlerin ahlakından biri, meşru dairede kalmaktır. Bu konudaki ayetler, hadisler ve yapılan açıklamalar

103	Sofîlerin ahlakından biri de Müslüman kardeşleri için özverili olmaktır
104	Sofîlerin ahlakından bir diğeri de iyiliğe karşı güzel bir şekilde teşekkür etmektir
104	Mustafa es-Sıbâî'nin bu hususta söyledikleri
105	Şeyh Suhreverdî'nin söyledikleri
106	İslam tasavvufunun gayesi ve hakikati
106	Sofîlerde, imanî hakikatler ve İslamî marifetlerin inkişafıyla birlikte, bunları korumaya yönelik büyük bir itina ve ihtimam vardır
107	İslamî tasavvufun maksadı, kişiyi günahlardan uzaklaştırmaktır
107	Bu konudaki bazı ayetler, hadisler ve şer'i kaideler
109	İmandan sonra takva, kemale ermenin medarı ve hidayetin nurudur
109	Bu hususla ilgili bazı ayet ve hadisler
109	Salih kulların güzel ahlak ve sıfatlarından bazıları
110	Nasuh tövbe, riyazetin anahtarıdır
110	Sabr-ı cemil, peygamberlerin ve salihlerin ahlakıdır
111	Şükür güzel bir ahlaktır. Hatta nimet verilen kimsenin, nimet verene şükretmesi vaciptir
112	Emanete riayet ve ahde vefa salih kimselerin ahlakındandır
112	Güzel huy ve iyi muamele ahlakın en faziletlilerindendir
113	Affetmek, hoşgörmek, kolaylaştırıcı olmak ve en güzeliyle mukabelede bulunmak salih kimselerin ahlakındandır
113	Allah'ı zikretmek, dua ve niyazda bulunmak, O'nun mağfiretine ve muhabbetine vesile olan en önemli araçlardandır
115	Bu eserde anlattıklarımız, kitap ve sünnetin metinlerinden az bir kısmı ile şeriata bağlı muhakkik âlimlerden naklettiklerimizdir
115	Bu kadarıyla iktifa ettim. Zira tasavvuf konularının tüm teferruatlarına girmek istemedim
116	İlahi şeriat: Allah'ın kitabı, Resulünün sünneti, icmâ ve kıyastır.[73]

[73] el-Araşkî, **el-Menhecu'l-Mubîn,** s.119-134; Bkz. Atsız, **Diyarbakır Medrese Ulemasından Abdulhâdî Kaya Araşkî'nin Hayatı ve Eserleri**, s.75-81.

Sonuç olarak, eserin fihristinden de anlaşıldığı üzere müellif, bu eserinde devamlı olarak şeriat ile gerçek tasavvufun uyum içinde olduğunu vurgulamıştır. O, Kur'an, sünnet ve selef-i salihî'nin ortaya koyduğu anlayışa uygun bir tasavvuf anlayışını ortaya koymaya çalışmıştır. Eserin, zaman içerisinde tasavvufla ilgili oluşan yanlış anlayışları ortadan kaldırmak ve gerçek İslamî tasavvufun ne olduğunu anlatmak maksadını taşıdığı söylenebilir.[74]

1.3.2.2. Ramazan Orucunun Vucubiyeti, Rüyeti Hilal, İhtilafı Metali ile Türkiye ve Diğer İslam Ülkelerinde Cuma Namazının Kılınması Gerektiğine Dair Risale

Bu risale, el-Araşkî'nin ikinci el yazma risalesidir. Risalenin kapağında kendi el yazısıyla, risalenin ne hakkında olduğunu (başlıkta verdiğimiz şekliyle) açıklamaktadır. Yazım tarihi belirtilmeyen bu risale, 22 sayfadan oluşmaktadır. Nakilde bulunduğu eserlerin isimlerini, cilt ve sayfa numaralarını belirten yazar, risalesine Allah'a hamd, Resulüne salât ve selam ile başlamış ve girişte risalenin içeriğini, yazmaktaki maksadını ve yöntemini kısa cümlelerle ifade etmiştir.

el-Araşkî, öncelikle rüyeti hilal meselesi bağlamında, hilali gören şahitlerin durumlarını, sayılarını ve şahitlikleri gibi konuları ele almış ve tahkik etmiştir. Bu arada o, ihtilafı metali konusuna değinmiş ve detaylı olarak mezheplerin görüşlerini nakletmek suretiyle konuyu tartışmıştır. Son tahlilde, ihtilafı metali görüşünü savunmuş ve her coğrafyanın müstakil hareket etmesi gerektiğini delillerle ortaya koymuştur. Ardından Cuma namazının Türkiye ve diğer İslam beldelerinde kılınması hususunu dile getirerek konuyu tartışmış ve her halükarda, mükellef olan her Müslüman'ın Cuma namazını kılması gerektiğini delillerle ortaya koymaya çalışmıştır.[75]

---

[74] Bkz. Atsız, **Diyarbakır Medrese Ulemasından Abdulhâdî Kaya Araşkî'nin Hayatı ve Eserleri**, s.81.

[75] el-Araşkî, **Ramazan Orucunun Vucubiyeti, Rüyeti Hilal, İhtilafı Metali ile Türkiye ve Diğer İslam Ülkelerinde Cuma Namazının Kılınması ile İlgili Risale,** s.1-22. (Basılmamış el yazma risale)

1.3.2.3. Hadis Tahrici ile İlgili Risale

Müellif, risalenin kapağında kendi el yazısıyla, risalenin içeriği hakkında bilgi vererek, Ebû Zekeriya Muhyiddin b. Şerif en-Nevevî (ö. 676/1277)'nin *Riyâzu's-Salihîn* isimli eserinde bulunan hadislerden 39 tanesinin tahrici ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. el-Araşkî, risalenin girişinde öncelikle söz konusu bu 39 hadisin, Ebu Dâvud (ö. 275/888) ve Tirmizî (ö. 279/892)'nin senetleriyle rivayet edildiğini, İmam Nevevî'nin de bu hadisleri onların sünenlerinden naklederek değişik bablar altında *Riyâzu's-Salihîn* adlı eserine yerleştirdiğini ifade etmiştir. Ardından o, bu hadislerle ilgili olarak değişik hadis âlimlerinin görüşlerine başvurduğunu, ayrıca bu konuda söz söyleyen cerh ve ta'dil âlimlerine de müracaat ettiğini belirtmiş ve son tahlilde bu 39 hadisin senetlerinin zayıf olduğunu tespit ettiğini kaydetmiştir.[76]

Müellif, bu risalede yöntem olarak, önce hadislerin senetlerini sonra metinlerini zikretmiştir. Bir de o, bu hadislerin hangi baba ait olduğunu belirtmiştir. Ardından hadis âlimlerinin o hadisle ilgili görüşlerini aktarmıştır. Toplam 22 sayfadan oluşan bu risalenin son sayfasında, yazım tarihinin Hicri 1410 olduğu ve bunun Milâdi 1990'a tekabül ettiği yazılmıştır.[77]

1.3.2.4. Mevlidi Nebevi Hakkında Risale

Bu risale 21 sayfadan oluşmaktadır. Yazım tarihi belirtilmemiştir. Müellifin bu risalesini iki bölüme ayırmak mümkündür. İlk bölüm altı sayfalık bir mukaddimedir. Müellif mukaddimede Peygamberimiz (s.a.v.)'in doğumunu kutlamak amacıyla okunan mevlidi şeriflerin meşru olduğunu 21 madde ile gerekçeli olarak izah etmiştir. Ayrıca o, mevlidin kutlanmasıyla ilgili özel bir uygulamanın olmadığını, bir araya gelen insanların Allah ve resulünü anmak için çeşitli dini programlar yapmak suretiyle de bu maksadın hâsıl olacağını ifade etmiştir. Ancak o, bütün bunların meşru olabilmesi için, düzenlenecek programların İslam dininin edep ve adabına uygun icra edilmesinin gereğini vurgulamıştır.

---

[76] el-Araşkî, **Hadis Tahrici ile İlgili Risale,** s.4. (Basılmamış el yazma risale)
[77] el-Araşkî, **Hadis Tahrici ile İlgili Risale,** s.4-22. (Basılmamış el yazma risale)

Müellif, risalenin ikinci bölümünde, Peygamberimiz (s.a.v.)'in doğumunu, nesebi şerifini, şemailini ve peygamberliğinden sonraki hayatını, mucizelerini ve güzel ahlakını ayet ve hadisler ışığında anlatmıştır. Ayrıca, İmam Busayrî (ö. 691/1292) tarafından, Peygamberimiz (s.a.v.) hakkında yazılan övgü dolu kasideye de yer veren el-Araşkî, mevlit sonunda okunacak bir dua ile risaleye son vermiştir.[78]

1.3.2.5. Günümüzde Peygamberimiz (s.a.v.)'in Hadisleriyle Nasıl Amel Edilir, Kaç Tane Şart ve Kayıt Vardır ve Bu Şart ve Kayıtlar Nelerdir? Konularının Yer Aldığı Risale

Müellifin bu risalesi 16 sayfadan oluşmaktadır. Son sayfanın altına yazım yılı Hicri 1410, Milâdi 1990 olduğu belirtilmiştir. Risalenin kapağında, yukarıda verdiğimiz başlık yazılıdır. İçeriği incelendiğinde risalenin Hadis Usulü ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Müellif, bu risaleye Allah'a hamd, Resulüne salât ve selamdan sonra hadisin tanımı ile başlamıştır. O, hadisi "Peygamber (s.a.v.)'in sözleri, fiilleri ve takrirleri" olarak tarif etmiştir. Ardından hadisin çeşitlerini tanımlarıyla beraber anlatan el-Araşkî, delil yönünden ravilerin adalet ve zabt durumlarını da ele almıştır. Tıpkı Kur'an ayetleri gibi hadislerin de nasih-mensuh, âm-has, mücmel-mübeyyen ve muhkem-müteşabih gibi çeşitlerinin olduğunu dile getiren müellif, hangi hadisle nasıl amel edileceğinin şartları ve kayıtlarının muhaddisler tarafından cerh ve ta'dil ilmine tabi tutularak ortaya konulması gerektiğinden bahsetmiştir.[79]

1.3.2.6. Faizin Haram Olması ve Zekâtın Vucubiyeti ile İlgili Risale

Bu risale 14 sayfadan oluşmaktadır. Yazım tarihi belirtilmemiştir. el-Araşkî, risalenin girişinde, faizin haram ve zekâtın farz oluşunun, Kur'an, sünnet ve icma ile sabit olduğunu belirterek, bu konudaki ayetlere, hadislere ve âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Müellif, nakilde bulunduğu eserlerin isimlerini, cilt ve sayfa numaralarını da belirtmiştir. O, faizin her çeşidinin herkes için ve her koşulda haram olduğunu ifade etmiştir. Faizin haram olma nedenlerine de değinen el-Araşkî, konuyla ilgili ayet, hadis ve âlimlerin görüşlerinden nakiller yapmak suretiyle

[78] el-Araşkî, **Mevlidi Nebevi Hakkında Risale,** s.1-21. (Basılmamış el yazma risale)
[79] el-Araşkî, **Hadis Usulü ile İlgili Risale,** s.2-16. (Basılmamış el yazma risale)

izahlarda bulunmuştur. Zekâtla ilgili hususları da beyan eden yazar, faizin insanlar arasında düşmanlığı körüklediğini, zekâtın ise insanlar arasındaki sevgiyi arttırdığını belirterek, zekâtı faize alternatif olarak ortaya koymuştur.[80]

1.3.2.7. Cuma Namazının Öğle Vaktinde İadesi ve Delilleri ile İlgili Risale

Bu risale 12 sayfadan oluşmaktadır. Son sayfasında 1992 yılında yazıldığı belirtilmiştir. Yazar, bu risalede de kaynak olarak zikrettiği eserlerin isimlerini, cilt ve sayfa numaralarını vermiştir. O, Cuma namazının öğle vaktinde iade edilmesi meselesini ele alınmıştır. Müellif, risalenin girişinde, öncelikle fıkıh usulü ile ilgili açıklamalarda bulunarak, fıkhın şer'i delillerini, içtihat meselesini, müçtehidin şartları ve mezheplerin oluşum süreçleri hakkında uzun izahlarda bulunmuştur. Cuma namazının vucubiyetinin Kur'an ve sünnetle sabit olduğunu, ancak namazın eda şartlarında ihtilaflar olduğundan bahsederek, Cuma namazında hazır bulunması gereken kişi sayısı hususunda, mezhep âlimlerinin farklı görüşlerine detaylı bir şekilde yer vermiştir.

Şafii mezhebinin bu konudaki görüşüne değinen el-Araşkî, Cuma namazının şartlarından herhangi birinin eksik olması durumunda, Cuma namazının iade edilmesinin vacip olduğunu söylemiştir. O, şayet şartların oluşup oluşmadığı konusunda bir şüphe var ise yine de ihtiyaten iade edilmesinin daha doğru olacağını dile getirmiştir. Bu çerçevede, tartışma konusu olan "beş vakitte altı farz namazın olamayacağı" görüşünü savunanları da şiddetle eleştirmiş ve cevabında, Cuma namazından sonra kılınan öğle namazının altıncı bir namaz değil, Cuma'nın tekrarı anlamında bir iade olduğunu dile getirerek bunu söyleyenlere karşı çıkmıştır.[81]

1.3.2.8. Bir Mecliste ve Tek Lafızla Gerçekleşen Üç Talak Meselesinin İslam Fıkhındaki Hükmü ile İlgili Risale

Bu risale, 1992 yılında yazılmış ve 8 sayfadan oluşmaktadır. Risalenin içerisinde kaynak olarak zikredilen eserlerin isimleri, cilt ve sayfa numaraları

---

[80] el-Araşkî, **Faizin Haram Olması ve Zekatın vucubiyeti ile İlgili Risale,** s.1-14. (Basılmamış el yazma risale); Bkz. Atsız, **Diyarbakır Medrese Ulemasından Abdulhâdî Kaya Araşkî'nin Hayatı ve Eserleri**, s.84.

[81] el-Araşkî, **Cuma Namazının Öğle Vaktinde İadesi ve Delilleri ile İlgili Risale,** s.1-12. (Basılmamış el yazma risale)

belirtilmiştir. Başlığından da anlaşılacağı üzere bu risalenin konusu, bir mecliste tek lafızla vaki olan üç talak meselesinin fıkıhtaki hükmüyle ilgilidir. Müellif, evli birisinin baskı altında olmadan, kendi özgür iradesiyle hanımına, bir mecliste üç kere "seni boşadım" veya "sen boşsun, sen boşsun, sen boşsun" derse ve ikinci, üçüncü defalar te'kid amaçlı değilse, zifaf gerçekleşmiş olsun ya da olmasın her üç talakın vuku bulacağını söylemiştir. Yazar, bunun delillerinin Kur'an, sünnet ve icma ile sabit olduğunu ifade etmiştir.

Ayrıca, bu konuda farklı düşünen İbni Teymiye (ö. 728/1328) ve talebesi İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350)'nin, "tek meclisteki üç talakın bir talak sayılması gerektiği"[82] görüşüne de yer veren el-Araşkî, bu görüşün dayandığı hadisin şaz olduğunu söylemiştir. Bu nedenle söz konusu hadisi zayıf ve amel edilemez olarak değerlendirmiştir. el-Araşkî, bu hususla ilgili Vehbe ez-Zuheylî (ö. 1436/2015)'nin dile getirdiği, "Bir hâkim, zayıf olan bu görüşü tercih ederse, o zaman bu zayıf olan görüş kuvvetli hale gelir. Şayet devlet bu yönde aile maslahatına uygun bir kanun çıkarır ise o kanuna istinaden fetva vermenin de bir mahzuru yoktur"[83] şeklindeki görüşü de nakletmiştir. Yazar, birçok âlimin görüşüne yer verdikten sonra nihai değerlendirmesinde, tek meclis ve lafızla üç talakın gerçekleşeceğini ve bu konuda icma olduğunu, icma'dan sonra meydana çıkan görüşlerin de merdud ve kabul edilemez olduğunu beyan etmiştir.[84]

1.3.2.9. Kur'an İlimleri'nden Tecvîd'in Kaideleri Hakkında ve Hz. Osman Mushaf'ının Hattı ile Sahih Olan Yedi Kurrâ ve Diğer Kurrâ'ların Kıraatine Uygun Okuyuşlar ile İlgili Risale

Risalenin kapağında yukarıdaki başlık yazılıdır. İsminden de anlaşıldığı üzere bu risale, Tecvid ilmi ve sahih olan Kur'an kıraatleri hakkında bilgi vermektedir. 7 sayfadan ibaret olan bu risale, 1992 yılında yazılmıştır. Risale genel olarak İmam Suyûtî'nin nakillerinden oluşmaktadır. Müellif, risalenin girişinde önce tecvidin tanımını yapmıştır. Ardından o, tecvitli Kur'an okumanın üç çeşit olduğunu, bunların

---

[82] Bkz. Şemsuddin Muhammed b. Ebu Bekr İbn Kayyım el-Cevziyye, **Zâdu'l Meâd,** Mehmet Erdoğan (Çev.), İklim Yayınları, İstanbul 1988, C.5, s.341-345.
[83] Bkz. Vehbe ez-Zuheylî, **el-Fıkhu'l-İslâmî,** Dâru'l-Fikr, Dımeşk 1989, C.V, s.413.
[84] el-Araşkî, **Bir Meclis ve Tek Lafızla Gerçekleşen Üç Talak Meselesi ile İlgili Risale,** s.1-8. (Basılmamış el yazma risale)

da tahkîk, hadr ve tedvir olduğunu belirterek, bu okuyuşlar hakkında bilgiler vermiştir. Kıraatleri mütevatir, meşhur, ahâd ve şaz kısımlarına ayıran el-Araşkî, bunların tanımlarını yaparak detaylandırmış ve kıraat imamlarının isimlerini ve ravilerini de tek tek zikretmiştir.[85]

1.3.2.10. Borçların İadesi ile İlgili Risale

Toplam 4 sayfadan oluşan bu risalenin yazım yılının Hicri 1409 (Milâdi 1988'e tekabül eder) olduğu belirtilmiştir. el-Araşkî, bu risalede alacak-verecek muameleleri ile ilgili olarak, borcun ödenmesinde temel prensibin, mislî olan mallarda aldığının misliyle geri verilmesi olduğunu; kıyemî mallarda ise aynısının veya değerinin verilmesi olduğunu ifade etmiştir. Ardından o, konunun faizle ilişkisini değişik fıkıh eserlerinden nakiller yapmak suretiyle, cilt ve sayfa numaralarını da belirterek ele almıştır. Son tahlilde, Şafiî mezhebinin görüşünü esas alarak meseleyi izah etmiş ve risaleyi neticelendirmiştir.[86]

1.3.2.11. Hayvanların Şer'i Kesimi ile İlgili Risale

Bu risale 4 sayfadan oluşmaktadır. Yazım tarihi belirtilmemiştir. el-Araşkî bu risalede, karada yaşayan yabani veya evcil hayvanların kesimi ile ilgili mezhepler arasındaki farklı görüşleri ele almıştır. Mezheplerin görüşlerini ve bu görüşlerin dayandıkları hadislerin kritiğini yapmıştır. Son tahlilde, hayvanın boğaz borusunun dışındaki herhangi bir kesimin şer'i bir kesim olamayacağını ifade etmiş ve boğaz borusunun da gırtlak çıkıntısına kadar olduğunu söylemiştir. Bu konuda icmâ olduğunu da ifade eden yazar, gırtlak çıkıntısının üstünden yapılan kesimin dinen geçerli olmadığını dile getirmiştir.[87]

1.3.2.12. Cuma Hutbeleri ile İlgili Risale

Müellifin bu risalesi 3 sayfadan oluşmaktadır. Yazım tarihi belirtilmemiştir. Müellif bu risalede, okunan Cuma hutbelerinin Arapça olması ve ardı ardına olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu konuyu, daha ziyade İmam Nevevî'nin *el-Minhâc* adlı

---

[85] el-Araşkî, **Tecvid İlmi ve Kur'an Kıraatleri Hakkında Risale,** s.1-7. (Basılmamış el yazma risale)
[86] el-Araşkî, **Borçların İadesi ile İlgili Risale,** s.1-4. (Basılmamış el yazma risale)
[87] el-Araşkî, **Hayvanların Şer'i Kesimi ile İlgili Risale,** s.1-4. (Basılmamış el yazma risale)

eserinden ve onun üzerine yazılan *Tuhfetu'l-Muhtâc* isimli şerhinden, cilt ve sayfa numaralarını vermek suretiyle değerlendirmiştir. el-Araşkî, ihtiyaç olmadan hutbeleri uzatmanın, Peygamber (s.a.v.)'in sünnetine muhalif olduğunu, böyle yapan hatibin de anlayışının kıt ve ihlâssız olduğuna delalet ettiğini dile getirmiştir.[88]

el-Araşkî'nin, bu eserlerinden başka *Mekâsidu'd-Dîn* adında bir kitabı daha vardır. Ancak söz konusu bu kitabın basılmak üzere Şam'a gönderildiği ve kayıp olduğu söylenmektedir. Müellif, *el-Menhecu'l-Mubîn* isimli eserinde söz konusu olan *Mekâsidu'd-Dîn* isimli bu eserine atıf yapmıştır.[89] Ayrıca onun, mektup niteliğinde yazmış olduğu üç sayfalık bir el yazma nüshası da mevcuttur. Nüshanın sol üst köşesinde Dr. Mustafa İlhan, Dr. Mustafa Alboğa ve Ali Şerbeci isimleri yer almaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla el-Araşkî, bu kişiler tarafından basılan *el-Fıkhu'l-Menhecî âlâ Mezhebi İmamı Şafiî* adlı eserde tespit ettiği bazı yanlışları cilt ve sayfa numarası vermek suretiyle tenkit ve tashih ederek bildirmiştir.[90]

[88] el-Araşkî, **Cuma Hutbeleri ile İlgili Risale,** s.1-3. (Basılmamış el yazma risale)
[89] el-Araşkî, **el-Menhecu'l-Mubîn,** s.6.
[90] Bkz. Atsız, **Diyarbakır Medrese Ulemasından Abdulhâdî Kaya Araşkî'nin Hayatı ve Eserleri**, s.84.

İKİNCİ BÖLÜM

ABDULHÂDÎ EL-ARAŞKÎ'NİN TEFSÎRU SÛRETİ LOKMÂN ADLI ESERİ

Bu bölümde, *Tefsîru Sûreti Lokmân* adlı eserin genel özellikleri, tefsirin diğer İslam ilimleri ile irtibatı ve Kur'an İlimleri açısından yeri ile müfessirin tefsirinde kullandığı konu başlıklarının tahlilini yapacağız.

2.1. ESERİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Bu başlık altında, el-Araşkî'nin bahse konu *Tefsîru Sûreti Lokmân* adlı eserin baskısı, te'lif sebebi, surenin ismi, nüzul yeri, konusu, müfessirin tefsirdeki üslup ve yöntemi ile yararlandığı kaynakları ele alacağız.

2.1.1. Eserin Baskısı

Eser, isminden de anlaşılacağı üzere Lokmân Sûresi'nin bir tefsiridir. Küçük boy olup, fihristiyle birlikte 135 sayfadan oluşmaktadır. el-Mektebetu'l-İslamiyye tarafından Diyarbakır'da basılmıştır. Basım yılı belirtilmemiştir. Ancak kitabın en sonunda müfessir, bu eserin *"Hulâsatu'l-Beyân"* adlı eseriyle birlikte Hicrî 1390 (Miladi 1970'e tekabül eder) yılında tamamlandığını belirtmiştir.[91] Ayrıca, *Tefsîru Sûreti Lokmân* kitabının kapaktan önceki son sayfasında *Hulâsatu'l-Beyân* isimli eserinin tanıtım yazısı bulunmaktadır. Bu nedenle bu eserin *Hulâsatu'l-Beyân'dan* sonra basıldığı anlaşılmaktadır.[92]

[91] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.135.
[92] Bkz. Turgay, **Abdulhadi el-Araşkî ve Tefsiru Sureti Lokman Adlı Eseri**, s.410.

2.1.2. Te'lif Sebebi

Müfessir, Lokmân suresini tefsir etme gerekçesini, surenin içinde barındırdığı tevhid, ibadet, ahlak ve eğitim gibi konular olarak sıralamıştır.[93]

2.1.3. Surenin İsmi, Ayet Sayısı ve Nüzul Yeri

Müfessir, surenin bu isimle anılmasının nedenini, Lokmân'ın oğluna verdiği öğütleri barındırmasından kaynaklı olduğunu dile getirmiştir.[94] Zira surenin ikinci pasajı (12-19 ayetler) sureye adını veren Hz. Lokman'ın hikmet ve öğütlerine ayrılmıştır.[95] Müfessir, surenin 34 ayet olduğunu belirtmiştir.[96] Bu taksim aynı zamanda Kûfe, Basra ve Şam kıraat okullarının taksimatıdır. Mekke ve Medine okullarına göre ise sure 33 ayete taksim edilmiştir.[97] *Lokmân Sûresi,* Kur'an'ın resmi Mushaf sıralamasında 31, iniş sırasına göre ise 57. suredir. Sâffât suresinden sonra, Sebe' suresinden önce Mekke'de inmiştir.[98]

Kur'an'ın ayet ve sureleri, indiği zaman ve mekân itibariyle ya Mekkî ya da Medeni olarak kabul edilmektedir. En yaygın tanıma göre, hicretten önce inen ayet ve sureler Mekkî, hicretten sonra inenler ise Medenî'dir.[99] el-Araşkî, surenin 27 ile 28 veya 27-29. ayetlerin Medine'de nazil olduğunu belirtmiştir.[100] Her ne kadar bu ayetlerin Medine'de indiği söylenirse de bu yöndeki rivayetler güvenilir bulunmamıştır.[101]

2.1.4. Surenin Konusu

Surede başlıca, Kur'an'ın temel nitelikleri, iyi kimselerin özellikleri, inkârcıların tutumları, körü körüne ataları taklit, Allah'ın varlığını, birliğini ve

---

[93] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.27.
[94] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.27.
[95] Mustafa İslamoğlu, **Kur'an Sûrelerinin Kimliği,** Akabe Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s.243.
[96] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.27.
[97] İslamoğlu, **Kur'an Sûrelerinin Kimliği**, s.242.
[98] Hayrettin Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,** DİB Yayınları, C.IV, Ankara 2008, s.330.
[99] Bedruddin Muhamed b. Abdullah ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim (thk.), Dâru'l Marife, Beyrut 1957, C.I, s.187 vd.; İsmail Aydın, **Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü,** Tibyan Yayıncılık, İzmir 2014, s.41.
[100] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.27.
[101] Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, s.330.

kudretini gösteren deliller, ebeveyn-evlat ilişkisi, Hz. Lokman'ın oğluna öğütleri, insanın dünyadaki imtihanı, haşir ve gayb konuları işlenmektedir.

2.1.5. Müfessirin Üslubu ve Yöntemi

el-Araşkî, tefsirini klasik Arapça ile sade ve akıcı bir dil kullanarak yazmıştır. O, tefsire başlamadan önce ayeti bir bütün olarak vermiş, ardından ayeti lâfzen tefsir ettikten sonra onun mefhumunu yorumlayarak okuyucuya sunmuştur. Müfessir, tefsire başlarken, "Ve'l-Ma'nâ" diyerek başlamıştır. Onun tefsiri, klasik tefsirler gibi mezcîdir. Yani, ayetler ve tefsir anlam olarak tek bir metinmiş gibi bir bütünlük arz eder. Sadece ayetler veya ayetten kelimeler parantezle ayrılmıştır.[102]

el-Araşkî, ayetleri tefsir ederken, bazen onun anlamını destekleyen başka bir ayeti veya hadisi delil olarak kullanmıştır. Delil olarak zikrettiği ayetlerin hangi surenin kaçıncı ayeti olduğunu belirtmezken, dile getirdiği hadislerin ise ravilerini zikretmiştir. O, tefsirinde az da olsa bazı müfessirlerin isimlerini de zikrederek atıf yapmıştır. Ancak, atıf yaptığı müfessirin ismi dışında herhangi bir kaynak belirtmemiştir.[103]

2.1.6. Müfessirin Atıf Yaptığı Kaynaklar

el-Araşkî, tefsirinde nadir de olsa bazı isimlere atıf yapmıştır. Yukarıda da değindiğimiz gibi, atıfta bulunduğu müfessirlerin sadece isimlerini zikretmiştir. Eserle ilgili cilt ve sayfa numarası belirtmemiştir. Tefsirinde atıf yaptığı isimler şunlardır: Bediüzzaman Said Nursî (ö. 1379/1960), İmam Nevevî, Tantâvî Cevherî (ö. 1359/1940), Ahmed b. Muhammed es-Sâvî (ö. 1241/1825) ile Beydâvî'dir.

2.2. TEFSİRİN DİĞER İSLAMÎ İLİMLER İLE İRTİBATI

Bu başlık altında, el-Araşkî tefsirinin rivayet ve dirayet açısından konumu ile lüğavi, kelamî, fıkhî ve belâgat ilimleri ile ilgili olan yönü üzerinde duracağız.

---

[102] Bkz. Bayler, **Melle Abdu'l-Hadî el-Araşki**, s.146.
[103] Bkz. el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.32,57,71,122,124.

2.2.1. Tefsirin Rivayet ve Dirayet Yönü

Kur'an tefsirinden maksat, insanların, kendilerine dünya ve ahiret hayatlarında saadet yollarını gösteren Kur'an'ı anlamalarıdır. Her müfessir bu yüce gayeyi tahakkuk ettirebilmek için, kendi istidadı ve ihtisası nispetinde tercüman olduğundan, çeşitli tefsirler meydana gelmiştir.[104]

Genel olarak tefsirler, rivayet ve dirayet tefsirleri olmak üzere iki kısma ayrılır. Rivayet tefsiri, seleften nakledilmiş eserlere dayanan tefsirdir. Diğer bir deyimle rivayet tefsiri, bazı ayetleri açıklamak için, yine Kur'an'daki başka ayetlerle, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabenin sözleriyle açıklanışı şekline denir. Buna aynı zamanda me'sûr veya naklî tefsir de denilir.[105] Dirayet tefsiri ise rivayetlere münhasır kalmayıp, dil ve edebiyat gibi çeşitli bilgilere dayanılarak yapılan tefsirdir. Buna re'y ve aklî tefsir de denilir.[106] Bu iki tefsir çeşidi, tamamen birbirinden ayrılmış değildir. Dirayet tefsiri içinde rivayet olabileceği gibi, rivayet tefsiri içinde dirayet tefsiri de mümkündür.[107]

el-Araşkî, tefsirinde rivayet ve dirayet yöntemlerini bir arada kullanmıştır. O, ayetin anlamını destekleyen başka bir ayet veya hadis varsa delil olarak zikretmiştir. Bununla birlikte ayetlerin yorumlanmasına dair kendi görüşlerini de dile getirmiştir.

2.2.2. Tefsirin Luğavî Yönü

Luğavî tefsir, daha çok lafızların ve cümlelerin delaletini, Kur'an'ın üslubunu, dil inceliklerini, Kur'an metnindeki iç bütünlüğü dikkate alan tefsir çeşididir.[108] el-Araşkî, zaman zaman bazı kelimeleri luğavî tefsir açısından izah etmiştir. Onun bu luğavî tefsirle ilgili belirtmiş olduğu kelimeler şunlardır:

1- Müfessirimiz, surenin 2. ayetinde geçen "âyât" kelimesini, ayet'in çoğulu olduğunu belirterek onun, "alâmet ve doğru yolu gösteren işaret"[109] anlamına

---

[104] İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi,** DİB Yayınları, Ankara 1988, C.II, s.129.
[105] Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü,** TDV Yayınları, Ankara 2007, s.228.
[106] Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü,** s.230.
[107] Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s.131.
[108] Abdülhamit Birışık, "Lugavî Tefsir", **DİA,** TDV Yayınları, İstanbul 2011, C.40, s.287.
[109] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.32,33.

geldiğini ifade etmiştir. En eski dil âlimlerinden Halîl b. Ahmed de kitabında ayet kelimesinin aynı anlama geldiğini kaydetmiştir.[110]

2- Müfessir, surenin 3. ayetinde geçen "ihsân" kavramının önce mutlak anlamını vererek onu, "yapanın övüldüğü davranış" olarak tanımlamış, sonra içinde geçtiği ayetteki anlamını vermiştir. O, bu kavramın anlamını, "Allah'a kullukta tam teslimiyet ve ihlâs"[111] olarak açıklamıştır. el-Mâverdi (ö. 450/1058) tefsirinde, bu kelimenin üç anlamı üzerinde durmuştur. Birincisi, sahibini iyiliğe götüren iman, ikincisi, sıla-i rahim ve namaz, üçüncüsü de hadisi şerifte ifade edildiği üzere, Allah'a görür gibi ibadet etmek, olduğunu kaydetmiştir.[112]

3- Lokmân isminin geçtiği 12. ayette yer alan "hikmet" ve "şükür" kavramlarını açıklayan el-Araşkî, hikmet kelimesinin anlamıyla ilgili dört tanım zikretmiştir:

a- Kendisiyle amel edilen ilimdir.

b- Saçma ve lüzumsuz laflardan muhafaza edilmiş makul sözlerdir.

c- Kendisiyle eşyanın idrak edildiği, kalbin içindeki bir nurdur.

d- İnsanın nazari ilimleri öğrenerek kemale ermesi ve gücü nispetinde faziletli davranışlarda bulunarak bunu kendinde tam bir meleke haline getirmesidir.[113]

el-Araşkî, bu son tarifi Kadı Beydâvî'den aldığını belirtmiştir. Bu tariflerden sonra müfessirimiz, hikmet kelimesinin surede yer alan anlamını vermiş ve onu, "Hz. Lokmân'ın söz ve davranışlarının hakka muvafık gelmesi ve düşüncelerinin isabetli olması"[114] olarak açıklamıştır. O, şükrü de "kendisine o nimeti veren zatın büyüklüğünü haber veren bir davranış olduğu gibi, aynı zamanda kulun, Allah'ın

---

[110] Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdi, **Kitâbu'l-Âyn,** Dâru İhyai't Turâsi'l Arabî, Beyrut tsz., s.49; Ayet kelimesi hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Manzûr Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrem, "Eyeye", **Lisânu'l-Arab,** Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, C.XIV, s.61 vd.

[111] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.35.

[112] Ebû Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, **en-Nuketu ve'l-Uyûn,** Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1992, C.IV, s.327.

[113] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.56,57.

[114] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.57.

verdiği bütün nimetleri yarattığı amaca uygun olarak sarf etmesi" şeklinde beyan etmiştir.[115]

Taberî'nin tefsirinde de hikmet, "din ve akılda doğru düşünme yeteneği, sözde de isabetli görüş", şükür de "Allah'ın verdiğine şükretmek"[116] olarak açıklanmıştır. İbn Kesîr de hikmeti, "anlama kabiliyeti, bilgi ve yorum yeteneği"[117] olarak açıklamıştır. Beydâvî ise müfessirimizin de ifade ettiği gibi hikmeti, "İnsanın nazari ilimleri öğrenerek kemale ermesi ve gücü nispetinde faziletli davranışlarda bulunarak bunu kendinde tam bir meleke haline getirmesi"[118] olarak tarif etmiştir.

4- Müfessirin açıkladığı kavramlardan biri de surenin 13. ayetinde yer alan "yâ buneyye" ifadesidir. el-Araşkî, bu kelimenin Arapçada "yavrucuğum, oğulcuğum" anlamına gelen bir ismi tesğîr olduğunu, şefkat ve sevgi anlamına geldiğini kaydetmiştir.[119] Yâ buneyye kelimesi, her ne kadar bir küçültme edatı olsa da karşındakini küçük görme anlamına gelmemektedir. Bu, bir babanın oğluna olan şefkat, merhamet ve sevgiyi ifade etmek içindir.[120]

"Yâ buneyye" ifadesi, bu surenin 16 ve 17. ayetlerinde de aynı anlamda geçmektedir. Bunların dışında aynı ifade, Hûd suresinin 42. ayetinde Hz. Nûh'un oğluna hitabında, Yûsuf suresinin 5. ayetinde Hz. Yakub'un, oğlu Yusuf'a olan hitabında ve Sâffât suresinin 102. ayetinde Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'e olan hitabında geçmektedir. Hepsinde de bu kelime şefkat, merhamet ve sevgi anlamında kullanılmaktadır.[121]

5- Müfessirimizin açıkladığı kelimelerden biri de surenin 14. ayetinde yer alan "vehnen" kelimesidir. Müfessir, bu kelimeyle annenin hamileliği sürecinde

---

[115] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.60.
[116] Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Câmiu'l Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an,** Ahmed Muhammed Şakir (thk.), Muessesetu'r Risale, y.y. 2000, C.XX, s.134.
[117] Ebu'l Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr, **Tefsîru'l Kur'ani'l Azîm**, Samî b. Muhammed es-Selâme (thk.), Dâru Taybe, Riyad 1999, C.VI, s.335.
[118] Bkz. Nasiruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,** Muhammed Abdurrahman el-Merâşlî (thk.), Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1997, C.IV, s.213.
[119] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.61.
[120] Bayraktar Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** Bayraklı Yayınları, İstanbul 2008, C.15, s.133.
[121] Mahmut Çanga, **Kur'an-ı Kerim Lügati,** Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s.96; Bkz. Hûd 11/42; Yûsuf 12/5; Sâffât 37/102.

yaşadığı zorluklara işaret edildiğini ifade etmiştir. Kelimenin anlamını da "zayıf ve bitkin düşmek"[122] olarak açıklamıştır. Tefsirler genel olarak bu kelimeye aynı anlamı vermişlerdir. Çağdaş müfessirlerden Bayraklı, bu kelimenin aynı zamanda annenin, karnındaki çocuğundan dolayı çektiği maddi ağrı, sancı ve psikolojik sıkıntıların tümünü ifade ettiğini dile getirmiştir.[123]

6- Müfessirimizin açıkladığı kelimelerden biri de surenin 17. ayetinde yer alan "âzm" kelimesidir. Müfessir, bu kelimeyi, "sebat etmek, azmettiği şeyin zorluğuna katlanmak veya kişinin bir fiilden önce içinden geçirdiği sadık bir niyet ve kuvvetli bir irade"[124] olarak açıklamıştır. En eski dilcilerden Halîl b. Ahmed de benzer bir açıklama yaparak bu kelimeye, "kalbin bir şeyi yapmaya niyetlenmesi ve onda sebat etmesi"[125] anlamını vermiştir. İbn Manzûr da bu kelimeyi aynı anlamda genişçe izah etmiştir.[126]

7- Müfessirimizin tefsirinde açıkladığı kelimelerden bazıları da surenin 18. ayetinde geçen "saâra", "merahâ", "muğtâl" ve "feğûr" kelimeleridir. el-Araşkî, saâra kelimesine, "kendini beğenerek insanlardan yüz çevirmek", merahâ kelimesine, "şımarmak ve kasılmak", muğtâl kelimesine, "insanları aldatan sahtekâr", feğûr kelimesine de "böbürlenmek, kendini övmek ve kendisinde olan herhangi bir şey ile insanlara üstünlük taslamak" olarak açıklamıştır.[127]

Ayette geçen bu dört kelimeyle ilgili, klasik kaynaklar da benzer şekilde anlam vermişlerdir. el-Ferâhîdi, saâra kelimesinin anlamını, "yüzünün bir tarafını boynuna doğru meylederek çevirmek" olduğunu, ayetteki anlamın da "insanları küçümseyerek onlardan yüz çevirmek" olduğunu ifade etmiştir.[128] O, merahâ kelimesine de "taşkınlık yapacak kadar aşırı sevinmek" anlamını vermiştir.[129] Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musenna da *Mecâzu'l-Kur'an* isimli eserinde, saâra kelimesinin "yüz çevirmek" anlamına geldiğini söylemiştir. Sonra da bu kelimenin

---

[122] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.64.
[123] Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.136.
[124] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.76.
[125] el-Ferâhîdi, **Kitâbu'l-Âyn,** s.631.
[126] Bkz. İbn Manzûr, "Azeme", **Lisânu'l-Arab,** C.XII, s.399 vd.
[127] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.77,78.
[128] el-Ferâhîdi, **Kitâbu'l-Âyn,** s.519.
[129] el-Ferâhîdi, **Kitâbu'l-Âyn,** s.904.

anlamına değinmiş ve onu "devenin boynunda çıkan bir hastalıktan dolayı kafasını çevirememesi" olduğunu belirtmiştir. Ardından kibirden dolayı insanlardan yüz çeviren kimsenin durumunun bu teşbih ile anlatıldığını ifade etmiştir. O, merahâ kelimesine de müfessirimiz gibi "şımarıklık" anlamını vermiştir.[130] el-Mâverdi tefsirinde, muğtâl kelimesine "minnet etmek, kibirlenmek ve mağrur olmak" anlamlarını, feğûr kelimesine de "insanlara üstünlük taslayan, kendini öven ve Allah'a karşı şükretmeyen nankör" anlamlarını vermiştir.[131]

8- Müfessirimizin açıkladığı kavramlardan biri de surenin 19. ayetinde geçen "vaksid" ve "enkera" kelimeleridir. el-Araşkî, ayette yer alan vaksid kelimesine "mutedil olmak" anlamını vermiş, enkera kelimesine de "en çirkin" anlamını vermiştir.[132]

Bu iki kelimeden biri olan vaksid kelimesine genel olarak "ölçülü ve dengeli olmak" anlamı verilmiş,[133] enkera kelimesine de "en çirkin, en şerli, en şiddetli, en uzak" anlamları verilmiştir.[134]

9- Müfessirimizin açıkladığı kelimelerden biri de surenin 20. ayetinde geçen "esbeğa" ifadesidir. el-Araşkî, bu kelimeye "tamamlamak ve çoğaltmak" anlamlarını vermiştir.[135] Diğer tefsirlerde de bu kelime, daha çok bir şeyin eksiksiz ve tam olarak yapılması anlamında kullanılmıştır.[136]

2.2.3. Tefsirin Kelâmî Yönü

"Kelâm" kelimesinin sözlük anlamı, "konuşmak, söz söylemek, bir şeyi ifade etmek" gibi anlamlara gelmektedir.[137] Bir ilim olarak ise Kelâm, Allah'ın zatından, sıfatlarından, fiillerinden, birliğinden bahseden ve Kur'an-ı Kerim'in itikatla ilgili

---

[130] Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musenna et-Teymî, **Mecâzu'l-Kur'an,** Muessesetu Risâle, y.y. tsz., C.II, s.127.
[131] el-Mâverdî, **en-Nuketu ve'l-Uyûn,** C.IV, s.339,340.
[132] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.80.
[133] İslamoğlu, **Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir,** Düşün Yayıncılık, İstanbul 2008, s.783; Hayrettin Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,** C.IV, s.336.
[134] el-Mâverdî, **en-Nuketu ve'l-Uyûn,** C.IV, s.341;
[135] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.83.
[136] Bkz. Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.148.
[137] Kelâm kelimesinin hangi anlamlar için kullanıldığına dair geniş bilgi için bkz. Ferit Develioğlu, "Kelâm", **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,** Aydın Kitabevi, Ankara 2007, s.503 vd.; Serdar Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük,** "Kelâm", Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, s.771.

ayetlerinin yorumunu esas alan ilmin temelini oluşturmaktadır.[138] Kelâm kelimesi, Allah'ın bir sıfatı olarak Kur'an-ı Kerim'de, "kelâmullâh" şeklinde geçmektedir.[139]

Allah Teâlâ'nın muttasıf bulunduğu kemal sıfatlarından biri olan Kelâm, Allah'ın, seslere, harflere ve bu harflerden meydana gelen kelime ve cümleleri tertip etmeye muhtaç olmaksızın mütekellim olmasıdır. Kelâm sıfatı, Allah'ın zatı ile kaim ve ezelidir. Bunun zıddı olan konuşamamak O'ndan beridir. Zira Allah (c.c.), kelâm sıfatı ile emreder, nehyeder ve haber verir. Bütün İslam âlimleri Allahın mütekellim olduğu konusunda müttefiktirler. Ancak, Allah'ın kelamının mahlûk olup olmadığı hususunda İslam mezhepleri arasında ihtilaf vardır.

Selef âlimlerine göre kelâm, Allah ile kaimdir ve O'ndan ayrı değildir. Dolayısıyla Allah'ın kelâmı olan Kur'an da ezelidir ve mahlûk değildir. Zira Kur'an sadece harflerden ve lafızlardan veya sadece manadan ibaret değildir. O, hem lafız hem de manadan müteşekkildir. Mutezile ise Kur'an'ın ses, harf, ayet, sure ve cüzlerden müteşekkil olduğunu, tenzil ve inzal gibi hudûs alametleriyle vasıflandığını belirterek, onun mahlûk olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre Allah'ın mütekellim olması demek, kelâmının herhangi bir yerde mesela Levh-i Mahfuz'da, Cebrail'de veya Peygamber (s.a.v.)'de yaratması demektir. Ehlisünnet kelamcıları da Selef ile Mutezile arasında orta bir yol takip ederek kelâmı, "kelâm-ı nefsî" ve kelâm-ı lâfzî" olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Kelâm-ı nefsî için, Allah'ın zatı ile kaim olan, mahiyetini idrak edemediğimiz ezeli bir sıfattır, demişlerdir. Kelâm-ı lâfzî için ise nefsî kelâma delalet eden, ses ve harflerden oluşan Kur'an'ın lafzıdır ve bu lâfzî kelâm ezeli değildir, hadis özelliklere sahiptir, demişlerdir.[140]

el-Araşkî, tefsirinin mukaddime bölümünde, Kur'an'ın tarifi kısmında bu konuya temas etmiş ve yukarıda zikrettiğimiz ehlisünnet kelamcılarının görüşüne

---

[138] Şerafettin Gölcük ve Süleyman Toprak, **Kelam,** Tekin Kitabevi, Konya 2011, s.4.
[139] Bkz. Tevbe 9/6.
[140] Gölcük ve Toprak, **Kelam**, s.241-243; Geniş bilgi için bkz. İbrahim b. Muhammed el-Beycûrî, **Tuhfetu'l-Murîd,** Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1995, s.71,72; Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, **el-İbâne an Usûli'd-Diyâne,** Hüseyin Mahmud (thk.), Dâru'l-Ensar, Kahire 1977, s.68-81.

paralel olarak, o da Kur'an-ı Kerim'in "kelâm-ı nefsî" anlamında Allah'ın ezeli kelâmı olduğunu" ifade etmiştir.[141]

2.2.4. Tefsirin Fıkhî Yönü

Bilindiği üzere fıkhî tefsir, Kur'an-ı Kerim'in ibadet ve muamelat yönleri ile meşgul olan, bu konu ile ilgili bulunan ayetleri açıklayan ve onlardan hükümler çıkarmaya çalışan bir tefsir koludur.[142]

el-Araşkî, tefsirinde fıkhın konusuna giren bazı hususlara temas etmiştir. Değindiği bu hususlar doğrudan surenin tefsiri ile alakalı olmayıp, eserin mukaddimesinde dile getirdiği hususlardır. el-Araşkî'nin fıkhî konulara bakışını ortaya koymak adına, değinmiş olduğu hususlara bu başlık altında yer verdik.

Müfessir, *"Ona, ancak tertemiz olanlar dokunabilir."*[143] ayetini de delil olarak zikrederek, Kur'an'a abdestsiz dokunmanın caiz olmadığını dile getirmiştir.[144]

Müfessirler, yukarıda zikrettiğimiz ayette geçen "lâyemessuhu" kelimesindeki "hu" zamirinin Kur'an'a işaret edildiği konusunda mutabıktırlar. Fakat bu zamirin elimizde bulunan Kur'an Mushafına mı yoksa Kur'an'ın aslının bulunduğu Levh-i Mahfuz'a mı işaret edildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu kelimedeki zamiri elimizde bulunan Mushaf'a irca edenler, ayetteki "mutahherûn" ifadesinden insanın kastedildiğini, dolayısıyla Kur'an'a abdestsiz dokunulamayacağı hükmünü çıkarmışlardır. Mezhep imamları (zikrettikleri şartların detayındaki farklılıkları saymazsak) genellikle bu yorumu benimsemiş ve Kur'an'a abdestsiz dokunmayı uygun görmemişlerdir.[145] Bu ayetin elimizde bulunan Kur'an Mushafına abdestli dokunmanın hükmüyle bir alakasının bulunmadığını söyleyenler ise ayette

---

[141] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.4.
[142] Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi,** s.46.
[143] Vâkı'a 56/79.
[144] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.13.
[145] Bkz. Abdurrahman b. Muhammed el-Cezerî, **Kitabu'l-Fıkhi ala Mezâhibi'l-Erbeâ,** Dâru İhyâi't Turâsi'l Arabî, Beyrut 1996, C.I, s.50-52; Muhammed Ali es-Sâbunî, **Revaiû'l-Beyân,** el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2012, C.II, s.472-474.

ifade edilen "mutahherûn" (temizlenenler) kelimesindeki anlamın abdestli kimseler değil, tertemiz olan melekler olduğu yorumunu yapmışlardır.[146]

Müfessir, Kur'an-ı Kerim'in harfî tercümesinin yani birebir tercüme edilmesinin hem imkânsız olduğunu hem de buna yeltenmenin caiz olmadığını ifade etmiştir.[147] Bu düşüncesini de şu şekilde temellendirmektedir:

1- Kur'an-ı Kerim'in Arap dilinde nazil olduğunu, Arapçanın da kendine has özellikleri sebebiyle bunun mümkün olmadığını,

2- Kur'an-ı Kerim'in kelime ve cümlelerinde anlamlar olduğu gibi harflerinde de anlamlar bulunduğunu ve bu anlamlardan da birtakım ilahi gayelerin bulunduğunu,

3- Kur'an'ın içinde açık deliller ve hakikatler bulunduğu gibi kendi içinde mecazi anlamlar, rumuzlar ve işaretler de barındırdığını,

4- Kur'an'da muhkem ayetler olduğu gibi müteşabih ayetlerin de olduğunu, ayrıca geleceğe dair haber veren ayetler olduğunu ve bu ayetlerin içerisinde her asra bakan yönlerin bulunduğunu, tercümenin ise bütün bu yolları kapattığını,

5- Kur'an hattının tevkifi olduğunu, Arapça okunmasının ibadet olduğunu, O'na abdestsiz dokunulamayacağını, tercümenin ise böyle bir kutsallığının olmadığını,

6- Sahabe, tabiin ve günümüz İslam âlimlerinden, bugüne kadar Kur'an'ın tercümesinin gerekliliği ve cevazı hakkında muteber bir eser bulunmadığını, bilakis ittifakla hepsinin tefsir ve tevil ile yetindiklerini ifade etmiştir.[148]

el-Araşkî, yukarıda saydığımız gerekçeler ile Kur'an tercümesinin caiz ve mümkün olmadığını ifade etmiş ve ardından tercümenin sakıncalarını dile

---

[146] Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr el-Kurtubî, **el-Camî li Ahkâmi'l Kur'an,** Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (thk.), Muessesetu Risale, Beyrut 2006, C.XX, s.220-224; Muhammed Fahruddin er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb,** Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981, C.XXIX, s.194; İslamoğlu, **Hayat Kitabı Kur'an,** s.1045.

[147] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.10.

[148] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.10-13.

getirmiştir. O, tercümeye cevaz verilmesi durumunda, çoğu kişi ve grupların tercümeler yazacağını, bu durumda kişilerin arzularına göre değişik tercümelerin ortaya çıkacağını ve bu nedenle Müslümanlar arasında ihtilaf ve çatışma çıkacağını ifade etmiştir. Ayrıca bu durumun, tıpkı Yahudilerin Tevrat'a ve Hristiyanların İncil'e yaptıkları tahrif ve tebdil gibi, herkese ait bambaşka bir "Kur'an'ın" ortaya çıkacağını, bunun da Allah'ın kelamında tahrif ve tebdil anlamına geldiğini dile getirmiştir.[149] Müfessir, son olarak Kur'an'ın harfî tercümesinin mümkün olduğu görüşünü savunanları eleştirmiş ve onların dinle oynayan cahil kimseler olduğunu da kaydetmiştir.[150]

Ardından el-Araşkî, Kur'an öğrenmenin tüm Müslümanlar üzerinde farz-ı kifâye[151] olduğunu ifade etmiş[152] ve Kur'an-ı Kerim'i öğretme karşılığında ücret almanın caiz olduğunu söylemiştir.[153] Müfessirimiz, bu konudaki sözlerine delil olarak şu hadisi zikretmiştir: *"En hak ettiğiniz ücret, Allah'ın kitabı karşılığında aldığınız ücrettir."*[154] el-Araşkî, sözlerinin devamında İmam Ebu Hanife (ö. 150/767) ve İmam Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855)'in konuyla ilgili olarak, tedavi amacı dışında ücret alınmasının caiz olmadığı yönündeki sözlerine de yer vererek, bu konuda farklı görüşlerin olduğunu hatırlatmıştır.[155]

Müfessirimiz, son olarak Kur'an surelerinin, besmele başında olacak şekilde nazil olduğunu, dolayısıyla tüm surelerin (tevbe suresi hariç) başında bulunan besmelenin sureden bir ayet olduğunu ifade etmiştir.[156] Bu husus âlimler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Medine, Basra ve Şam kıraat ekolleri ve fakihlerine göre, besmele ne Fatiha suresinden ne de diğer surelerden bir ayet değildir. Besmele ile başlanıyor olması sadece teberrük ve sureler arasındaki fasılayı belirtmek içindir. İmam Ebu Hanife de bu görüşü savunmuştur. Mekke ve Kufe kıraat ekolleri ve

---

[149] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.14.
[150] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.14.
[151] Farz-ı kifâye: Müslümanların toplum olarak sorumlu oldukları mükellefiyetlerdir. Ancak, bu mükellefiyetleri toplumun bir kesimi yerine getirince diğerlerinden sorumluluk kalkar. Sevabını da sadece bu görevi yerine getirenler kazanır. Bkz. el-Cezerî, **Kitabu'l-Fıkhi ala Mezâhibi'l-Erbeâ,** C.I, s.451.
[152] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.19.
[153] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.20.
[154] Buhârî, Tıb, 5737.
[155] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.20-22.
[156] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.28.

fakihleri ise besmelenin hem Fatiha'dan hem de diğer surelerden bir ayet olduğunu söylemişlerdir. İmam Şafiî (ö. 204/820) de bu görüşü benimsemiştir.[157] Görüldüğü üzere el-Araşkî'nin görüşü, Şafiî mezhebinin görüşü ile örtüşmektedir.

2.2.5. Tefsirin Belâgat Yönü

Belâgat'in sözlük anlamı, "söz ve yazıda düzgün, tesirli ve sanatlı ifade" demektir. Terim olarak kısaca, "edebiyat kaidelerini ve edebi sanatlarla ilgili meânî, beyân ve bedîî içine alan ilim dalı" demektir.[158]

el-Araşkî, tefsirinde zaman zaman bazı ayetlerin belâgat yönlerine dikkat çekmiştir. Söz konusu ayetleri bu başlık altında ele aldık.

1- Müfessir, surenin *"...Ona, elem dolu bir azabı müjdele"*[159] ayetinde geçen ve müjdele anlamına gelen "febeşşirhu" kelimesindeki müjdenin, belâgat açısından bir ironi olduğunu belirterek, bu ve buna benzer ayetlerde kullanılan bu üslubun tehdit anlamında kullanılan açık tabirlere göre, azabın daha çetin ve şiddetli olacağına delalet ettiğini ifade etmiştir.[160]

2- Müfessir, surenin 11. ayetinde geçen, "feerûnî" ve "mâzâ" *"Haydi, Allah'ı bırakıp da taptıklarınızın yarattığını bana gösterin!"*[161] kelimelerinde, müşriklere karşı bir ilzam ve kınama durumunun istifhamı inkarî yoluyla beliğ bir dille ifade edildiğini söylemiştir.[162]

3- Müfessir, surenin 20. ayetinde "elem terâ" ile başlayan cümlede de istifhamı inkarî olduğunu ifade ederek, Allah'ın ayetlerine karşı çıkanların beliğ bir üslupla yerildiğini dile getirmiştir.[163]

---

[157] Carullah Ebu'l Kasım Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmidi Tenzîl,** Dâru'l Kitâbi'l Arabî, Beyrut 1987, C.I, s.1; el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,** C.I, s.25.

[158] Bkz. İbn Manzûr, "Beleğe", **Lisânu'l-Arab,** C.VIII, s.419 vd.; Nurettin Turgay, **Arap Dili Belâgatı ve Kur'ân,** Tibyan Yayıncılık, Diyarbakır 2015, s.20.

[159] Lokmân, 31/7.

[160] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.44; el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,** C.IV, s.213.

[161] Lokmân, 31/11.

[162] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.55.

[163] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.86.

4- Müfessir, surenin 21. ayetinde "evelev kâne…" *"...Şeytan, kendilerini cehennem azabına çağırıyor olsa da mı?"*[164] diye başlayan cümlenin de istifhamı inkarî olduğunu ve atalarını körü körüne taklit eden muannitlerin beliğ bir dille uyarıldığını ifade etmiştir.[165]

5- Müfessirimiz, son olarak surenin 31. ayetinde, "elem terâ…" *"Görmedin mi ki, ..."*[166] diye başlayan ayette de öğüt almayan kafirlere karşı yine istifhamı inkarî yoluyla beliğ bir şekilde azarlamanın ve kınamanın olduğunu dile getirmiştir.[167]

Yukarıda zikrettiğimiz ayetlerdeki ifadelerin edebi anlamı ile ilgili olarak, birçok müfessir aynı şeyleri dile getirmişlerdir.[168]

2.3. ESERİN KUR'AN İLİMLERİNDEKİ YERİ

Kur'an İlimleri, Arapçada "Ulûmu'l Kur'an" şeklinde bir izafet terkibiyle ifade edilmektedir. Bu terkipte yer alan "ulûm", ilim kelimesinin çoğuludur. Lügatte, "bilgi, öğrenme, bilgilenme, anlayış ve idrak,[169] anlamına gelen "ilim" kelimesinin terim anlamı ise "meseleleri delilleri ile idrak etmek"[170] demektir. Bu tanıma göre, Kur'an İlimleri ile Kur'an'a çeşitli yönlerden hizmet eden ilimlerin kastedildiğini söylemek mümkündür.[171]

Kur'an İlimleri'nin sayısı hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. ez-Zerkeşî bunu 47 olarak belirlemiştir.[172] es-Suyûtî eserinin mukaddimesinde, Zerkeşî'nin bu

---

[164] Lokmân, 31/21.
[165] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.88.
[166] Lokmân, 31/31.
[167] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.110.
[168] Bkz. Celâluddin Muhammed b. Ahmed el-Mahalî ve Celâluddin Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Suyûtî, **Tefsîru'l-Celâleyn,** Dâru'l-Hadîs, Kahire tsz., s.540,541; Ebû Suûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmâdî, **İrşâdu'l-Akli's-Selîm ila Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm,** Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrut tsz., C.VII, s.69-73; el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,** C.IV, s.213-216.
[169] Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük,** "İlim", s.590.
[170] Muhsin Demirci, **Tefsir Usûlü,** İFAV Yayınları, İstanbul 2013, s.129.
[171] Demirci, **Tefsir Usûlü**, s.129.
[172] Bkz. ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** C.I, s.9-12.

çerçevesini biraz daha genişleterek 102'ye kadar çıkarmıştır.[173] ez-Zerkânî kitabında, bu sayıyı 77450'ye kadar da çıkaranların olduğunu söylemiştir.[174]

Müfessirimiz, tefsirinde Kur'an İlimleri arasında sayılan bazı konulara değinmiştir. Biz de bu başlık altında el-Araşkî'nin temas ettiği, Hurufu Mukataa, Nüzul Sebebi ve İ'cazu'l Kur'an konularına yer vereceğiz.

2.3.1. Hurufu Mukataa

Kur'an'daki bazı surelerin başında, bazen tek bazen de birkaç harfin birleşmesinden meydana gelmiş harflere mukataa (kesik) harfler denir.[175] Mukataa harfleri 29 surenin başında yer almıştır. Bu surelerden Bakara ve Âli İmrân sureleri hariç, kalan 27 surenin tamamı Mekkî'dir. Bu harflerin tamamı 14 tane olup, 13 farklı şekil altında görünmektedirler. Bu harfler, tekli, ikili, üçlü, dörtlü ve beşli olmak üzere, beş farklı şekilde meydana gelmiştir. Bu harfler, bir kelime gibi yazıldığı halde, ayrı ayrı okunurlar.[176]

Bahsimize konu olan *Lokmân Sûresi* de başında Hurufu Mukataa bulunan surelerden biridir. Müfessirimiz, sûrenin ilk ayeti olan *Elif Lâm Mîm* ve benzeri harflerin, Hurufu Mukataa olduklarını ve bunların müteşabih ayetlerden olduğunu, hatta müteşabihlerin müteşabihleri olduğunu ifade etmiştir. Bu harflerin gerçek manalarının bilinemeyeceğini söyleyen müfessir, bunların Allah (c.c.) ve Resulü arasında bir çeşit özel şifre olduğunu kaydetmiştir.[177] Bu ve diğer surelerin başında yer alan benzer harflerin manalarıyla ilgili olarak, İslam'ın ilk yıllarından beri farklı yorumlar yapılmıştır. Konuyla ilgili âlimlerin görüşlerine surenin ilk ayetinin tefsiri başlığı altında yer verdiğimiz için burada ayrıca yer vermedik.

---

[173] Bkz. Abdurrahman b. Ebû Bekr Celâluddin es-Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim (thk.), el-Hey'etu'l Mısriyye, y.y. 1974, C.I, s.20-23.
[174] Bkz. Muhammed Abdu'l Azîm ez-Zerkânî, **Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Fevvaz Ahmed Zemrelî (thk.), Dâru'l Kitâbi'l Arabî, Beyrut 1995, C.I, s.24.
[175] Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s.134.
[176] Demirci, **Tefsir Usûlü**, s.170; Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü,** s.135.
[177] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.30,31.

2.3.2. Nüzul Sebebi

Ayetlerin iniş sebepleri anlamını ifade eden nüzul sebebi terim olarak, "Hz. Peygamber (s.a.v.)'in risalet döneminde meydana gelen ve Kur'an'ın bir veya birkaç ayetinin yahut bir suresinin inmesine yol açan olay, durum ya da herhangi bir şey hakkında Resulullah'a sorulan soru"[178] demektir.

Kur'an'da herhangi bir sebebe bağlı olmaksızın inen ayetler olduğu gibi, sorulan bir soruya cevap vermek veya meydana gelen bir problemi çözmek için inen ayetler vardır. İşte "Nüzul Sebebi" bu tür ayetlerle ilişkili bir olgudur.[179] Bu nedenle ayetlerin nüzul sebeplerini dikkate almak, Kur'an'ı anlamada ilk dönemlerden beri önemini korumuştur.[180]

Müfessirimiz, tefsirinde Lokmân suresindeki üç ayetin nüzul sebeplerini dile getirmiştir. Bunlar, surenin 6, 7 ve 27. ayetleridir. el-Araşkî, surenin 6 ve 7. ayetlerin nüzul sebebi olarak, Nadr b. Hâris (ö. 2/624) ismine atıf yapmak suretiyle konuya değinmiştir. Ancak, ayetlerin nüzul sebebi olarak bilinen hadisenin detayını tefsirinde zikretmemiştir.[181]

Tefsir kaynaklarında bu ayetin, müşriklerden Nadr b. Hâris hakkında indiği dile getirilmiştir. Ancak nüzul sebebi rivayetleri farklı farklıdır. Çoğu müfessire göre bu kişi, ticaret amacıyla Hîre'ye gittiğinde Acem masalları içeren kitaplar satın alır ve döndüğünde Mekkelilere, Muhammed, size Âd ve Semûd hikâyeleri anlatıyor, ben de Fars ve Bizans hikâyeleri anlatacağım, der ve getirdiklerini okurdu. Böylece insanları Kur'an dinlemekten alıkoymaya çalışırdı.[182] Bazılarına göre ise söz konusu kişi, şarkıcı cariyeler satın alır, birinin Peygamber (s.a.v.)'i dinlemeye gittiğini görürse hemen bir şarkıcı cariyesinin çağırır, o kişiyi de çağırır ve cariyesinin ona

---

[178] Demirci, **Tefsir Usûlü**, s.219.
[179] Aydın, **Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü**, s.44,45.
[180] Yusuf Işıcık, **Kur'anı Anlamada Temel İlkeler,** Esra Yayınları, Ankara 1997, s.25.
[181] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.39.
[182] Ebu'l Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî, **el-Vecîz fî Tefsîri'l Kitâbi'l Azîz,** Safvan Adnan Davûdî (thk.), Dâru'l Kalem, Beyrut 1994, C.I, s.847; Ebu Mansûr Muhammed b. Mahmud el-Mâturîdî, **Te'vîlâtu Ehli Sunne,** Mecidî Baslûm (thk.), Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 2005, C.VIII, s.298; Ebû Muhammed el-Huseyin b. Mes'ud el-Beğavî, **Meâlimu't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'an,** Abdurrezak el-Mehdî (thk.), Dâru İhyâi Turâsi'l Arabî, Beyrut 1999, C.III, s.584; Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiki't-Te'vîl,** Yusuf Ali Bedevî (thk.), Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1998, C.II, s.711.

çalıp söylemesini emrederek: Bak bu, Muhammed'in kendisine çağırdığı namaz, oruç ve cihattan daha hayırlıdır, dermiş. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.[183]

Surenin 27. ayetinin de nüzul sebebine değinen el-Araşkî, Beydâvî'den naklederek şunları söylemektedir: Yahudilerin bir kısmı, *"...Size pek az ilim verilmiştir."*[184] ayetinin nazil olması üzerine, Peygamber (s.a.v.)'e gelerek: Kendilerine Tevrat'ın indirildiğini ve içinde her şeyin bilgisinin bulunduğunu, dolayısıyla nazil olan ayetin doğru olamayacağı söylemişler. Bu yöndeki iddiaları üzerine, onlara bir cevap ve reddiye olarak bu ayetin indirildiğini dile getirmiştir.[185]

Ayrıca, bu ayetin iniş sebebiyle ilgili olarak şöyle bir rivayet de mevcuttur. "Allah resulü (s.a.v.) Medine'ye geldiğinde Yahudi din adamları: Ey Muhammed, "Size ilimden pek az bir şey verilmiştir." sözünle bizi mi yoksa kavmini mi kastediyorsun?" diye sordular. Peygamberimiz (s.a.v.): Hepinizi kastediyorum, dedi. Onlar da: Sana gelenler içinde okuyorsun ki, bize içinde her şeyin açıklaması olan Tevrat verildi, dediler. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.): O, Allah'ın ilmine göre pek az bir şeydir. Sizde olan size yetecek kadardır, buyurdu. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu."[186]

2.3.3. İ'cazu'l Kur'an

Sözlükte, "gücü yetmemek, yapamamak" anlamındaki a'cz kökünden türetilen i'câz kelimesi "âciz bırakmak" manasına gelen bir masdardır. Terim olarak genellikle, "Kur'an'ın sahip bulunduğu edebi üstünlük ve muhteva zenginliği sebebiyle benzerinin meydana getirilememesi özelliği"[187] diye tanımlanır. Peygamberliğin ilanı ile birlikte, "muhataplara meydan okunarak ortaya konan ve insanları acze düşüren olağanüstü şeye de mucize denir."[188] Kur'an'ın i'cazı'yla,

---

[183] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmidi Tenzîl, C**.III, s.490; es-Suyûtî, **Esbâbu'l Nuzûl,** Şeyh Hafız Şiâyşâ (thk.), Dâru'l Ğadi'l Cedîd, Kahire 2009, s.279.
[184] İsrâ, 17/85.
[185] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.99.
[186] et-Taberî, **Câmiu'l Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an,** C.XX, s.152.
[187] Yusuf Şevki Yavuz, "İ'câzü'l-Kur'ân", **DİA,** TDV Yayınları, İstanbul 2000, C.21, s.403.
[188] es-Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** C.IV, s.3.

Kur'an'ın bu yönü kastedilmektedir. Bu anlamda Kur'an-ı Kerim Peygamber (s.a.v.)'in en büyük mucizesidir.[189]

Müfessirimiz, Kur'an-ı Kerim'in mucize olduğu hususunda Müslümanların ittifak ettiğini ve onun bir benzerini getirmenin beşer açısından mümkün olmadığını dile getirmiştir. Kur'an üzerinden on dört asır geçmesine rağmen, kimsenin ona karşı muaraza edemediğini ve bir benzerini meydana getiremediğini kaydeden el-Araşkî, bu durumu, Allah'ın (c.c.) mutlak gücü karşısındaki beşerin sınırlı gücüne dayandırmıştır.[190] Müfessirimiz, sözlerine şu ayeti delil olarak zikretmiştir:

"De ki, Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler."[191]

Müslüman âlimlerin çoğunluğu, Kur'an'ın bir benzerinin getirilemeyişini, bizatihi i'caz olarak izah ederken, bazıları bu i'caz'ı Sarfe nazariyesi ile açıklamıştır. Sözlükte, "geri çevirmek, engel olmak" anlamındaki 'sarf' kökünden türeyen sarefe, "belâgat yönünden Kur'an'ın benzerini meydana getirme gücünün bulunduğu, fakat inkârcıların bu gücü kullanmasının Allah tarafından engellendiği" tezine dayanan teoriyi ifade eder. Kaynakların çoğunluğu bu teorinin ilk defa Mu'tezile ekolünün kelamcılarından Nazzâm (ö. 231/845) tarafından ortaya konulduğunu kaydeder. Bu teori, Kur'an'ın bizzat kendisinde mevcut olan i'caz vasfını red manasını ihtiva ettiğinden, Sünni âlimler tarafından şiddetle reddedilmiştir.[192]

Kur'an'ın i'cazı birçok yönden ortaya çıkmaktadır. Geçmiş ve geleceğe dair gaybi haberler vermesi, ihtiva ettiği ilkelerin her asırda tüm insanlığa yetmesi,

---

[189] ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** C.II, s.90.
[190] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.8.
[191] İsrâ, 17/88.
[192] Yavuz, "Sarfe", **DİA,** TDV Yayınları, İstanbul 2009, C.36, s.140,141; Bkz. es-Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** C.IV, s.7,8; ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** C.II, s.93.

nazmındaki ahenk, dil, üslup ve fesahat bakımından her türlü kusurdan beri olması, bunlardan sadece bir kaçıdır.[193]

2.4. TEFSİRDE ELE ALINAN KONULAR

el-Araşkî, sureyi tefsir ederken önemli gördüğü konuları başlıklar halinde ele almıştır. Konu başlıklarına kitabın sonunda fihrist olarak yer vermiştir. Biz de bu başlık altında, müfessirin belirlemiş olduğu konu başlıklarına bağlı kalmak suretiyle eseri tahlil etmeye çalışacağız. Buna göre sure içerisinde yer alan konular ve kitaptaki sayfa numaraları şöyledir:

Tefsîru Sûreti Lokmân adlı eserin konu indeksi.

Sayfa No.	Konu Başlıkları
4	Kur'an'ın Tarifi, Yüce Maksatları ve Nüzulü'nün Hikmeti Hakkında Mukaddime
8	Kur'an'ın Mucize Oluşu, Onunla Rekabet Etmek ve Onun Bir Benzerini Getirmenin İmkânsızlığı
9	Kur'an'ın Harfî (Birebir) Tercümesinin İmkânsızlığı
15	Kur'an-ı Kerim'in İndiriliş Hikmeti ve Temel Gayesi
19	Kur'an-ı Kerim'i Öğrenmek ve Öğretmek
23	Kur'an Okumanın ve Kur'an Dersi Vermenin Adabı
27	Lokmân Suresini Tefsir Etmesinin Gerekçesi
28	Surelerin Besmele ile Başlamasının Hikmeti
30	Bazı Surelerin Başında Yer Alan Hurufu Mukataa
32	Kur'an'ın Muhsinler İçin Hidayet ve Rahmet Oluşu
39	Dinin Mertebeleri, Kemâli ve Hususiyetleri
41	Allah Yolundan Saptırmak İçin Batıl ve Eğlence ile Uğraşmak
46	Sağlam İman ve Salih Amelin Cennete Girmeye Vesile Olması
49	Göklerin ve Yerin Yaratılması ve Yeryüzünün İhya Edilmesi
56	Lokmân-ı Hekim'in Öğüdü, Hikmeti ve Dirayeti

[193] Daha geniş bilgi için bkz. es-Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** C.IV, s.8,9; ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** C.II, s.95-106; ez-Zerkânî, **Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** C.II, s.332-412.

60	Allah'a Şükretmenin ve Anne-Babaya İhsanda Bulunmanın Gerekliliği
67	Allah'a Ortak Koşmaya Davet Eden Ebeveyne İtaat Etmemek ve Böyle Bir Durumda Evladın Anne-Babasına Karşı Tutumu
71	İnsanın Küçük-Büyük Yaptığı Her Şeye Karşı Hesaba Çekilmesi
77	Kibirlenmekten, Gururlu ve Çalımlı Yürümekten Nehiy ve Mütevazı Olmaya Teşvik
82	Allah'ın Yaratması ve Nimetleri Üzerinde Tefekkür Etmek ve Bilgisizce Tartışmanın Terk Edilmesi
86	Allah'ın İndirdiğine Tabi Olmanın Gerekliliği ve Atalar Dinini Taklitten Nehiy
94	Kâfirlerin Yüce Allah'ın Yaratıcılığını Kabul Etmeleri
97	Her Türlü Kusurdan Münezzeh Olan Allah'ın İlminin Genişliği ve Sözlerinin Tükenmemesi
103	Allah'ın Yaratma Ayetlerinden Olan Gecenin Gündüze; Gündüzün Geceye Dâhil Edilmesi ve Güneş ile Ay'ın Musahhar Kılınması
105	Kulluğa Layık Tek İlah'ın Allah Olduğunun Delilleri
108	Allah'ın Kudretinin Delillerinden Olan Gemilerin Denizde Yüzmesi
111	İnsanoğlunun Zor Anında Allah'a Yönelmesi; Rahatlık ve Güven Zamanında O'ndan Yüz Çevirmesi
115	Allah'tan Korkmaya ve O'nun Gazabından Sakınmaya Davet
119	Gayb Bilgisinin Allah'a Mahsus Oluşu[194]

Müfessirin kaleme aldığı bu konu başlıkları, aynı zamanda bize *Lokmân Sûresi'nin* içeriği hakkında da bilgi vermektedir. Şimdi, el-Araşkî'nin belirlemiş olduğu bu konu başlıklarına bağlı kalmak suretiyle, tefsirin içeriğini tahlil etmeye çalışacağız.

[194] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.133-135.

2.4.1. Kur'an'ın Tarifi, Yüce Maksatları ve Nüzulü'nün Hikmeti Hakkında Mukaddime

el-Araşkî, Allah'a hamd, resulüne salât ve selamdan sonra kitabın mukaddimesine Kur'an'ın tarifiyle başlamıştır. Müfessirimiz, öncelikle Kur'an-ı Kerim'in "kelâm-ı nefsî" anlamında Allah'ın (c.c.) ezeli kelâmı olduğunu, önünden ve arkasından hiçbir batılın ilişemeyeceğini ve Allah tarafından korunduğunu Kur'anî ifadelerle dile getirmiştir.[195] Ardından o, Bediüzzaman Said Nursî'nin yaptığı kapsamlı Kur'an tarifini olduğu gibi nakletmiştir.[196] Daha sonra da İmam Nevevî'nin *et-Tibyân fî Adâbi Hameleti'l-Kur'an* isimli eserinde, Kur'an'a övgü bağlamında dile getirdiği hususları nekletmiştir.[197]

2.4.2. Kur'an'ın Mucize Oluşu, Onunla Rekabet Etmek ve Onun Bir Benzerini Getirmenin İmkânsızlığı

Müfessir, Kur'an-ı Kerim'in mucize olduğu hususunda Müslümanların ittifak ettiklerini söylemiş ve onun bir benzerini getirmenin beşer açısından mümkün olmadığını kaydetmiştir. Kur'an'ın üzerinden on dört asır geçmesine rağmen, kimsenin ona karşı muaraza edemediğini ve bir benzerini getiremediğinden söz eden el-Araşkî, bu imkânsız durumun gerekçesini, Allah'ın mutlak gücü karşısında, beşerin sınırlı gücüne bağlamıştır.[198] Müfessirimiz, sözlerine şu ayeti delil olarak zikretmiştir:

"De ki, Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler."[199]

Ardından el-Araşkî, bu ayeti yorumlayarak Kur'an'ın i'caz ve ihatasıyla birlikte, lafzı, manası ve nazmıyla; fesahatte ve belagatte en üst mertebede olduğunu

---

[195] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.4.
[196] Bediüzzaman Said Nursî'nin Kur'an tarifi için bkz. Sözler Kitabı, Rnk Neşriyat, İstanbul 2012, s.396,397.
[197] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.4-8. Bkz. Ebû Zekeriya Muhyiddin b. Şerif en-Nevevî, **et-Tibyân fî Adâbi Hameleti'l-Kur'an**, Muhammed el-Hicâr (thk.), Dâru İbn Hazm, Beyrut 1994, s.9,10.
[198] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.8,9.
[199] İsrâ, 17/88.

dile getirerek, bu özelliklerin beşer kelamı için imkânsız olduğunu ifade etmiştir.[200] Konuyu "İ'câzu'l Kur'an" başlığı altında daha detaylı ele aldığımız için burada kısaca yer verdik.

2.4.3. Kur'an'ın Harfî (Birebir)Tercümesinin İmkânsızlığı

Müfessir, Kur'an'ın bir benzerinin beşer tarafından getirilmesinin mümkün olmadığını belirttikten sonra onun ister Arap dilinde ister Arapça dışındaki herhangi bir dilde olsun yerini tutacak hakiki bir tercümenin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca o, böyle bir teşebbüste bulunmanın, Allah (c.c.) kelamının özlü ifade üslubuna halel getireceğini, değerini düşüreceğini ve içinde barındırdığı derin anlamların anlaşılmasına perde olacağından söz etmiştir. Bu nedenlerle harfî tercümenin caiz olmadığını ve gerçekte böyle bir şeyin de mümkün olmadığını belirtmiştir.[201] Bu konuya da "Tefsirin Fıkhî Yönü" başlığı altında detaylı yer verdiğimiz için burada ayrıca zikretmeyip kısa kestik.

2.4.4. Kur'an-ı Kerim'in İndiriliş Hikmeti ve Temel Gayesi

Müfessirimiz, Kur'an-ı Kerim'in indirilmesindeki temel amacın, insanları doğru yola iletmek ve onlara sağlam bir metotla iki dünya saadetini temin etmek olduğunu kaydetmiştir.[202] Ardından o, insanların dünya ve ahiret saadeti için gerekli gördüğü şartları maddeler halinde şöyle zikretmiştir:

1- Yüce yaratıcının tevhit inancını kalpte, dilde ve amelde tesis etmek,

2- Ahiret gününe ve peygamberlerin risaletine olan imanı gönüllerde tahkim etmek,

3- İslamiyet'in esas unsurlarını tatbik etmek,

4- İnsanlar arasında adaleti sağlamak,

5- İnsanlara dünya işleri ile ilgili maslahatlarına uygun kanunlar vazetmektir.

---

[200] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.9.
[201] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.9,10.
[202] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.15.

Müfessir, yukarıda saydığı bu maddeler çerçevesinde vazedilecek toplumsal yasaların emniyet ve istikrarı temin edebilmesi için de bireysel ve toplumsal ilişkilerin kardeşlik esası üzerine inşa edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[203] Ayrıca o, insan aklının her şeyi kavrayamadığını ve bu nedenle vazedilecek yasaların doğruluğu konusunda farklı görüşlerin ortaya çıktığını belirterek, insanın her şeyi bilen ve gören Allah'ın vahyine olan ihtiyacının zaruretini ortaya koymuştur.[204]

el-Araşkî, yukarıdaki açıklamalar bağlamında görüşlerini desteklemek maksadıyla delil olarak şu iki ayeti de zikretmiştir:

"Elif Lâm Râ, Bu Kur'an, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, mutlak güç sahibi ve övgüye layık Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır."[205] *"İnsanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır…"*[206]

2.4.5. Kur'an-ı Kerim'i Öğrenmek ve Öğretmek

Müfessirimiz, öncelikle Kur'an-ı Kerim'i öğrenmenin Müslümanlar üzerinde farz-ı kifâye olduğunu, çocuklara bu eğitimi vermenin ebeveynler ve idareciler başta olmak üzere herkesin üzerinde bir sorumluluk olduğunu dile getirmiştir.[207] Ardından o, Kur'an öğrenmenin ve öğretmenin Allah rızası için yapıldığında en faziletli ibadetlerden olduğunu belirtmiş ve bu konuda Peygamberimiz (s.a.v.)'in *"En hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğretendir."*[208] hadisini delil olarak zikretmiştir. Kur'an-ı Kerim'i eğitim-öğretim amacıyla müzakere etmenin veya bir araya gelip ders vermenin sünnet olduğunu da ifade eden el-Araşkî, sözlerine Peygamberimiz (s.a.v.)'in *"Kendinizi Kur'an'a iyice alıştırınız. (onu daima okuyup müzakere ediniz) Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, Kur'an'ın insanların*

---

[203] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.15,16.
[204] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.16,17.
[205] İbrâhim, 14/1.
[206] Bakara, 2/185.
[207] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.19.
[208] Buhârî, Fedâilu'l Kur'an, 5027; Ebû Dâvud, Salât, 1452.

kalbinden kaçması (unutulması) devenin yularından kurtulup kaçmasından daha kolaydır."[209] hadisini delil getirmiştir.[210]

Ayrıca Müfessirimiz, Kur'an-ı Kerim'i öğretme karşılığında ücret almanın da caiz olduğunu söylemiştir. Bu sözlerine delil olarak Peygamberimiz (s.a.v.)'in şu hadisini zikretmiştir: *"En hak ettiğiniz ücret, Allah'ın kitabı karşılığında aldığınız ücrettir."*[211] el-Araşkî, sözlerinin devamında İmam Ebu Hanife ve İmam Ahmet b. Hanbelî'n konuyla ilgili olarak, tedavi amacı dışında ücret alınmasının caiz olmadığı yönündeki sözlerine de yer vererek, bu konuda farklı görüşlerin olduğunu hatırlatmıştır.[212]

2.4.6. Kur'an Okumanın ve Kur'an Dersi Vermenin Adabı

Müfessir, Kur'an'a iman edip onunla amel etmenin öncelikli olduğunu belirttikten sonra Kur'an okuma ve ders verme adabıyla ilgili olarak şu maddeleri zikretmiştir:

1- Tecvit kurallarına uygun bir şekilde okumak/ders vermek,

2- Tertîl üzere ve anlamını tedebbür ederek okumak,

3- Dünyevi birtakım çıkarlar için değil, Allah rızası için okumak,

4- Mümkünse temiz bir mekânda ve kıbleye dönerek edeple okumak.[213]

2.4.7. Lokmân Suresini Tefsir Etmesinin Gerekçesi

el-Araşkî, *Lokmân Sûresini* tefsir etme gerekçesini, surenin içinde barındırdığı tevhid, ibadet, ahlak ve eğitim gibi konular olarak sıralamıştır.[214]

---

[209] Buhârî, Fedâilu'l Kur'an, 5033.
[210] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.20.
[211] Buhârî, Tıb, 5737.
[212] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.20-22.
[213] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.23,24.
[214] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.27.

2.4.8. Surelerinin Besmele ile Başlamasının Hikmeti

بسم الله الرَّحمن الرَّحيم

Müfessir, tefsirine besmelenin anlamı ile başlamış ve indirilen tüm Kur'an surelerinin (tevbe suresi hariç) başında bulunan besmelelerin sureden bir ayet olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca o, Kur'an surelerinin besmele ile başlamasının hikmetinden de söz etmiş ve bunun tevessül ve teberrük için, Allah tarafından bir talim olduğunu kaydetmiştir. Devamında besmelenin fazileti hakkında birçok eserde uzun ve geniş varidat bulunduğunu belirten el-Araşkî, konuyu onlara havale ederek kısa kestiğini söylemiştir.[215]

Fatiha'nın ve diğer surelerin başında bulunan besmelenin sureden bir ayet olup olmadığı âlimler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Medine, Basra ve Şam kıraat ekolleri ve fakihlerine göre, besmele ne Fatiha suresinden ne de diğer surelerden bir ayet değildir. Surelerin besmele ile başlaması sadece teberrük ve sureler arasındaki fasılayı belirtmek içindir. İmam Ebu Hanife de bu görüşü savunmuştur. Mekke ve Kufe kıraat ekolleri ve fakihleri de besmelenin hem Fatiha'dan hem diğer surelerden bir ayet olduğunu söylemişlerdir. İmam Şafiî de bu görüşü benimsemiştir.[216] Yukarıda ifade ettiğimiz üzere el-Araşkî de Şafii olduğu için bu görüştedir.

Malum olduğu üzere Kur'an'ın tümü bizlere tevatür yoluyla ulaşmıştır. İhtilaflı olan ise mütevatir değil demektir. Bu açıdan düşündüğümüzde, surelerin başında bulunan besmeleleri Kur'an'dan bir alıntı sayan görüş daha isabetli görünmektedir.[217]

Müfessir, besmelenin tefsiriyle ilgili olarak ise "Allah" lafzının, vacibu'l-vücud olan Allah'ın özel ismi olduğunu, O'ndan başkası için bu ismin kullanılmadığını ve bu ismin diğer tüm esmanın mercii hükmünde olduğunu ifade etmiştir. "Rahmân ve Rahîm" isimlerinin de Allah'ın (c.c.) en latif isimlerinden

---

[215] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.28,29.
[216] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmidi Tenzîl, C**.I, s.1; el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,** C.I, s.25; Ebû Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şafiî, **Tefsîru'l-İmâmi'ş-Şafiî,** Ahmed b. Mustafa el-Ferrân (thk.), Dâru't-Tedmiriye, Suudi Arabistan 2006, C.I, s.192.
[217] İslamoğlu, **Hayat Kitabı Kur'an,** s.2.

olduğunu, hem genel hem özel anlamlarıyla Allah'ın engin rahmetine apaçık delalet ettiklerini dile getirerek, bu isimlerle istimdat etmenin Allah'ın rahmetini ve ihsanını celp etmede daha evla olduğunu ifade etmiştir.[218]

Besmele, bir işe başlarken Allah'ın yardımını istemek ve O'nun adına o işe başlamanın bir ifadesidir. Allah resulü her işine besmele ile başlamış ve bunu ümmetine de tavsiye etmiştir. "Allah" lafzı, O'nun zatına mahsus özel ismidir ve diğer isim ve sıfatların muhtevasını kendinde cem eder. Tüm esma, Allah ismi celilinin sıfatıdır. Allah ismi diğer tüm sıfatların mevsufudur.[219] "Rahmân" sıfatı, özünde rahmet sahibi, mutlak rahmetin kaynağı anlamına gelmektedir. Esma-i Hüsna içinde bu sıfat yalnız Allah için kullanılır.[220] Bunun için tıpkı Allah ismi gibi Rahmân sıfatı da ikil ve çoğul formda gelmez. "Rahîm" ismi de işinde çok merhametli olan, en büyük rahmetin faili anlamına gelmektedir. Rahîm ismi, Kur'an'da Allah resulü ve müminler için de kullanılmıştır.[221] Bazı tefsirlerde, Rahmân isminin iyi olsun kötü olsun ayrım yapmadan Allah'ın bu dünyada herkese nimet vermesi, bir başka ifadeyle daha genel ve kapsayıcı merhameti ifade ederken, Rahîm sıfatı ise Allah'ın ahirette müminlere has olan nimetini ve rahmetini ifade manasında olduğu dile getirilmiştir.[222]

2.4.9. Bazı Surelerin Başında Yer Alan Hurufu Mukataa

الم (1)

"Elif Lâm Mîm"[223] Lokmân suresinin birinci ayeti olan Elif, Lâm, Mîm harflerine, Kur'an'daki diğer bazı surelerin başında yer alan harfler gibi Hurufu Mukataa denilmektedir.

Kur'an'da 29 surede geçen Hurufu Mukataa'nın, tertip sırasına göre bakıldığında ilk olarak Bakara suresinin başında geçtiği görülür. Mukataa harflerinin

---

[218] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.29,30.
[219] İslamoğlu, **Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ,** Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011, C.I, s.110.
[220] Ebu İshak İbrahim b. es-Serîy ez-Zeccâc, **Tefsîru Esmâillahi'l-Husnâ,** Ahmet Yusuf ed-Dekkâk (thk.), Dâru's Sekâfeti'l-Arabiyye, y.y. tsz., s.28.
[221] İslamoğlu, **Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ,** s.261.
[222] ez-Zeccâc, **Tefsîru Esmâillahi'l-Husnâ,** s.28.
[223] Lokmân, 31/1.

Kur'an'da neden zikredildiği ve ne anlam ifade ettikleri hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu harflerin manalarını bilmenin mümkün olup olmadığı ve eğer manalarını bilmek mümkünse nasıl tefsir edilecekleri hususundaki görüşleri iki kısımda inceleyebiliriz.

Birinci görüşe göre, mukataa harflerinin manalarını Allah'tan başka kimsenin bilmesi mümkün değildir. Çünkü mukataa harfleri, Ku'an'ın manası gizlenmiş bir sırrıdır.[224] Müfessirimiz de bu görüştedir. el-Araşkî, bu ve benzer harflerin müteşabih ayetlerden olduğunu, hatta müteşabihlerin müteşabihleri olduğunu söyleyerek, anlamlarının tam olarak bilinemeyeceğini ve bu harflerin manalarının Allah ve resulü arasında bir sır olduğunu ifade etmiştir.[225] Müfessir ayrıca, bu harflerle ilgili yorumlarda bulunan âlimlerden bazılarının yerine göre uygun yorumlar da yaptıklarını dile getirerek, bu tarz yorumları da mahzurlu bulmadığını ortaya koymuştur. Ancak, kendi heva ve arzusuna göre yorumlayanları da eleştirmekten geri durmamıştır.[226]

İkinci görüşe göre ise bu harflerin manalarını bilmek mümkündür. Bu harflerin manalarının bilinebileceğini savunanlar, bunlarla neyin kastedilmiş olabileceği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimileri, bu harflerin başında bulundukları surelerin isimleri olduğunu söylemiştir. Kimileri, bu harflerin Allah'ın isim ve sıfatlarına işaret edildiğini dile getirmiştir. Kimileri de bu harflerle inanmayanların dikkatleri Kur'an'a çekilmekte ve bir anlamda onlara, "Bu harfler sizin de çok iyi bildiğiniz harflerdir. Eğer gücünüz yetiyorsa Kur'an'ın bir benzerini getirin" denilerek meydan okunduğunu söylemişlerdir.[227]

---

[224] el-Kurtubî, **el-Camî li Ahkâmi'l Kur'an,** C.I, s.237,238.
[225] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.30,31.
[226] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.31,32.
[227] İbn Kesîr, **Tefsîru'l Kur'ani'l Azîm**, C.I, s.156-160.

2.4.10. Kur'an'ın Muhsinler İçin Hidayet ve Rahmet Oluşu

تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ (2) هُدًى وَرَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَ (3) الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (4) أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (5)

"Bunlar, hikmet dolu Kitab'ın; iyilik yapanlara bir hidayet ve rahmet olarak indirilmiş ayetleridir. Onlar; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren kimselerdir. Onlar ahirete de kesin olarak inanırlar. İşte onlar, Rablerinden gelen bir hidayet üzeredirler ve işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir."[228]

Müfessir, surenin ilk ayetinden sonraki bu dört ayeti birlikte zikretmiş ve önce ayetlerin anlamlarını vermiştir. Ardından o, bu ayetlerde Kur'an'ın hikmet, hidayet ve rahmet özelliğinden bahsedildiğini ve Kur'an'ın "muhsinler" için hidayet rehberi olan, onları küfür karanlığından çıkaran, dünya ve ahiret azabından kurtulmalarına vesile olan hikmet dolu bir Kitap olduğunu ifade etmiştir.[229]

Müfessir ayrıca, dördüncü ayette, "muhsin" kimselerin özellikleri sayılırken, İslam'ın rükünleri arasından sadece namaz ve zekâtın zikredilmiş olmasına dikkat çekerek, burada namazın beden ile yapılan ibadetlerin şahı olduğuna, zekâtın da mali ibadetlerin kantarı olduğuna dair bir işaret olduğu yorumunda bulunmuştur. el-Araşkî, beşinci ayete dair yorumunda, ancak iman edip salih amel işleyen ve ihsân şuuruyla kullukta bulunan kimselerin gerçek kurtuluşa erenlerden olacağını kaydetmiştir.[230]

İkinci ayette, kitabın sıfatı olan "el-Hakîm" kelimesi, Kur'an'ın hikmetli bir kitap olduğunu bize bildirmektedir. Kur'an'ın bir özelliği olan hikmet, "içinde eğrilik ve şüphe bulunmayan, dosdoğru, apaçık, sağlam, öğütleyici, müjdeleyici, uyarıcı olan ve doğru yola ileten bir kitap olması demektir.[231]

---

[228] Lokmân, 31/2-5.
[229] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.32-34.
[230] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.37,38.
[231] Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.114.

Kur'an-ı Kerim'de sıkça geçen "ihsân" tabiri, farz olan emirlerin de üstünde iyilik yapmak için elden gelen çabayı harcamak anlamına gelir. Ayetlerdeki anlamı, genellikle güzel davranmak, iyilik etmek şeklinde tercüme edilmiştir.[232] Surenin üçüncü ayetinde, Kur'an'ın bu hidayet ve rahmetinden ancak, "muhsinîn" (güzel işler yapan kimseler) olanların yararlanabileceği kaydedilmiştir. Ayetin devamında da bu kimselerin özellikleri; namazı hakkıyla kılmak, zekâtı vermek ve ahirete kesin olarak inanmak şeklinde özetlenmiştir.[233] Bu üç özellik Bakara suresinde de muttakîlerin özelliği olarak zikredilmiştir. Bir farkla ki burada zekât orada infak tabiri kullanılmıştır. Her ikisi de fakire yardımı teşvik eden sosyal dayanışmayı ifade etmektedir.

2.4.11. Dinin Mertebeleri, Kemâli ve Hususiyetleri

Burada üçüncü ayette geçen "ihsân" kavramı üzerinde duran el-Araşkî, dinin iman, İslam ve ihsân'dan oluşan üç mertebesinin bulunduğunu, takva ve ihlâs'ın da ihsân kavramında mündemiç olduğunu ifade etmiş ve bu üç mertebeden "ihsân" boyutunu kulluğun zirvesi olarak tanımlamıştır. Müfessir bu bağlamda Peygamberimiz (s.a.v.)'in, *"...İhsan: Allah'ı görür gibi, O'na kulluk etmektir..."*[234] hadisini delil olarak zikretmiştir.[235] Ayrıca o, takva ve ihsân ile ilgili şu iki ayeti de hatırlatmıştır:

"...Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanızdır..."[236] *"Şüphesiz Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanlar ve iyilik yapanlarla beraberdir."*[237]

Yukarıda da değindiğimiz gibi Lokmân suresinin ilk beş ayeti ile Bakara suresinin ilk beş ayeti arasında benzerlik bulunmaktadır. Bu iki ayet grubunu karşılaştırdığımızda takva; insanın kötülüklerden ve yanlışlardan sakınma boyutunu ifade ederken, ihsân; hem sakınmayı hem de yapılması gerekenleri yapmayı kapsamaktadır. Böylece ihsân, takvadan daha geniş bir alanı kapsamış olmaktadır.

---

[232] Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.54.
[233] Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, s.331.
[234] Buhârî, Tefsîru'l Kur'an, 4777.
[235] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.39.
[236] Hucurât, 49/13.
[237] Nahl, 16/128.

Takva, bir ihlâs ve bilinç niteliği taşırken, ihsân, bu ihlâsın ve bilincin davranışlara yansımasıdır.[238] Bu anlamda ihsân, kulun kendisini daima Allah'ın huzurunda bilmesi ve o şuurla hareket etmesi demektir ki bu durum müfessirimizin de ifade ettiği gibi, kulluğun zirvesi anlamına gelmektedir.

2.4.12. Allah Yolundan Saptırmak İçin Batıl ve Eğlence ile Uğraşmak

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ (6)

"İnsanlardan öylesi vardır ki, bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlenceye almak için, eğlencelik asılsız ve faydasız sözleri satın alır. İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır."[239]

Müfessir, öncelikle ayetteki "lehve'l-hadîs" ifadesini, "çirkef insanların kendisiyle dalalete gittikleri batıl şeylerin tümü"[240] olarak tanımlamıştır. Ardından o, bu ifadeyle kastedilen anlamı iki örnekle şöyle açıklamıştır:

1- Önceki kavimlerin aslı astarı olmayan hikâyeleri ve sonrakilerin uydurdukları sözde medeniyetin safsataları.

2- Oyun, eğlence aletleri ve fuzuli sözler.[241]

el-Araşkî, bu ayette, bazı bozguncuların bilinçli bir şekilde batıl şeyleri tedavüle sokarak onları insanlar arasında yaygınlaştırmaya çalıştıklarını ve böylece gençlerin akidesini bozarak, Allah'ın yolundan saptırmak istendiğinin dile getirildiğini ifade etmiştir. Ardından o, bu ayette, Allah'ı (c.c.), kitabını, dinini ve resulünü alaya alan kimselerin yaptıklarına karşılık olarak, alçaltıcı bir azaba müstahak olacaklarının ifade edildiğini kaydetmiştir.[242]

---

[238] Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.115.
[239] Lokmân, 31/6.
[240] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.40.
[241] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.40.
[242] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.40-42.

Ömer Nasuhi BİLMEN (ö.1391/1971) tefsirinde, ayetteki "lehv" kelimesinin, "oyun, eğlence, insanı hayırdan ve faydalı işlerden geri bırakan herhangi bir batıl şey" olduğunu ifade etmiştir. "Lehve'l-hadîs" tabirini ise "asılsız, uydurma lakırdılar, insanı gaflete sokarak ibadetten alıkoyan sözler ve eğlence oyunları" olduğunu dile getirmiştir. Ayette yer alan "huzuven" kelimesini de "alay etmek, maskaralığa almak ve istihzada bulunmak" şeklinde açıklamıştır.[243] Ayette, böyle davranan ve insanları bunlarla Allah yolundan sapıtmak isteyen kimselerin bulunduğunu, bunların ahirette büyük ve alçaltıcı azaba maruz kalacağı ifade edilmektedir.

Ayetteki "lehve'l-hadîs" deyimi, klasik tefsirlerin çoğunda daha çok şarkı söylemek veya genel anlamda müzik aletleri çalmak olarak açıklanmıştır. Hatta bu ayete dayanılarak şarkı söylemenin, dinlemenin, çalgı çalmanın ve bunun ticaretini yapmanın haram olduğu ileri sürülmüştür.[244] Günümüz müfessirleri ise bu ifadenin sadece şarkı söylemek veya müzik aletlerini çalmak olarak anlamanın doğru olmadığını, muhatabı yanıltma ve Kur'an'î hakikatlerden saptırma amacı taşıyan her sözün bu kapsama girdiğini söylemişlerdir.[245] Dolayısıyla onlar, insanların kötü duygularını tahrik eden ve haramları öven şarkıların haram olduğunu, fakat bu tür sakıncalar taşımayan bayram ve düğün zamanlarında veya bunun gibi durumlarda musiki dinlemenin caiz olduğunu söylemişlerdir.[246]

Muhammed b. Abdullah Ebu Bekir İbn el-Arabî (ö. 543/1148) ve Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1250/1837) gibi müfessirler de "lehve'l-hadîs" ile ilgili rivayetleri değerlendirmiş ve neticede müziğin mutlak anlamda haram sayılmasını uygun görmemişlerdir.[247] Ayrıca, bu konudaki rivayetlerin zayıf ve ahad haberler olduğunu, dolayısıyla itibar edilmemesi gerektiğini ileri sürenler de olmuştur.[248]

---

[243] Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, **Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri,** Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985, C.6, s.2735.

[244] Bkz. İbn Kesîr, **Tefsîru'l Kur'ani'l Azîm**, C.VI, s.330; el-Kurtubî, **el-Camî li Ahkâmi'l Kur'an,** C.XVI, s.456; el-Beğavî, **Meâlimu't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'an,** C.III, s.584.

[245] İslamoğlu, **Hayat Kitabı Kur'an,** s.779.

[246] Bkz. Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, s.333; Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.121; Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.59.

[247] Bkz. Muhammed b. Abdullah Ebu Bekir İbn el-Arabî, **Ahkâmu'l-Kur'an,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, C.III, s.525-527; Muhammed b. Ali eş-Şevkâni, **Fethu'l-Kadîr,** Dâru'l Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1994, C.IV, s.270.

[248] Geniş bilgi için bkz. Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.57-59.

Netice olarak, müfessirimizin de başta ifade ettiği gibi "lehve'l-hadîs" tabiri, en geniş anlamıyla (müzik olsun ya da olmasın) batıl olan sözlerin tümünü kapsamaktadır.[249]

Tefsir kaynaklarında, bu ve sonraki ayetin müşriklerden Nadr b. Harîs hakkında nazil olduğu söylenmiştir. Müfessirimiz de buna işaret etmiştir. Müfessirlerin bu konuyla ilgili görüşlerine "Nüzul Sebebi" başlığı altında yer verdiğimiz için burada ayrıca zikretmedik.

وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَلَّى مُسْتَكْبِرًا كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (7)

"Ona ayetlerimiz okunduğu zaman; onları hiç işitmemiş gibi, kulağında bir ağırlık var da büyüklenerek arkasını döner. Ona, elem dolu bir azabı müjdele.[250]

Müfessirimiz bu ayette, batılın müşterisi olan söz konusu kişiye (Nadr b. Harîs) Allah'ın ayetleri okunduğu zaman, kibir ve inadından dolayı ondan yüz çevirip sırtını döndüğünü, sanki kulağında bir ağırlık ve sağırlık varmış da duymamış gibi yaptığını kaydetmiştir. Müfessir, ayetin devamında Allah'ın (c.c.), resulüne hitap ederek bu ve bunun gibi kimseler için elim bir azabın olacağı bilgisinin verildiğini dile getirmiştir. el-Araşkî, Kur'an'ın ayetlerinden yüz çevirmenin Allah'a karşı bir isyan olduğunu, O'nun dinine, kitabına ve resulüne karşı müstağni olduğunun ifadesi anlamına geldiğini, bu nedenle böyle kimselerin elim ve şedit bir azabı hak ettiğini ifade etmiştir.[251]

Bu ayet, iman edenlerle etmeyenler arasındaki farkı belirlerken, aynı zamanda inanmayanların psikolojik yapısını ve bu yapıdan kaynaklanan tutum ve davranışlarını da açıklamaktadır. Özellikle inkâr psikolojisine sahip olanların kendi inkârlarını başkalarına etkileme yoluyla onlara da bulaştırmalarını gündeme

[249] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmidi Tenzîl, C**.III, s.490.
[250] Lokmân, 31/7.
[251] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.43,44.

getirmektedir.[252] Ayetin sonunda, kibir ve inatları yüzünden böbürlenerek sırt dönüp giden bu kimselerin ahirette acıklı bir azaba çarpılacakları haber verilmektedir.[253]

2.4.13. Sağlam İman ve Salih Amelin Cennete Girmeye Vesile Olması

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ (8)

"Şüphesiz, iman edip salih amel işleyenler için Naîm cennetleri vardır."[254]

Müfessir, ayette, akıbetleri kötü olan kâfir ve müşriklerin aksine, Allah'a ve O'nun gönderdiklerine iman eden, İslam'ın namaz, zekât, oruç, hac ve cihad gibi emirlerine riayet edip, iyi işler yapan ve bunları takva, ihlâs ve ihsân şuuruyla yapanların ebedi saadet ve naîm cennetleriyle müjdelendiğinin dile getirildiğini ifade etmiştir.[255]

خَالِدِينَ فِيهَا وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (9)

"(Onlar naîm cennetin) içinde ebedi kalacaklardır. Allah, (bu konuda) gerçek bir vaatte bulunmuştur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."[256]

Müfessir, ayette, Allah'ın (c.c.), kendisine iman edip salih amel işleyen mümin kullarını cennetin nimetlerinden ebediyen yararlandıracağı vaadinde bulunduğunu ve bu vaadin hak olduğunun dile getirildiğini kaydetmiştir.[257]

Surenin 6 ve 7. ayetlerinde anlatılan inkârcı kimselerin aksine 8 ve 9. ayetlerde bunların karşıtı olan müminlerin durumu tasvir edilmektedir. Bu ayet, inanan ve güzel işler yapan insanların cennet nimetleriyle ödüllendirileceğinden söz eder ve Allah'ın vaadinin hak olup mutlaka gerçekleşeceğini vurgulamaktadır.[258]

---

[252] Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.119.
[253] Ebu'l Hasan Mukatil b. Süleymân, **Tefsîru Mukatil b. Süleymân,** Abdullah Mahmud Şahâte (thk.), Dâru İhyâi't Turâs, Beyrut 2002, C.III, s.433.
[254] Lokmân, 31/8.
[255] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.45-47.
[256] Lokmân, 31/9.
[257] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.47,48.
[258] Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.56; el-Kurtubî, **el-Camî li Ahkâmi'l Kur'an,** C.XVI, s.465.

2.4.14. Göklerin ve Yerin Yaratılması ve Yeryüzünün İhya Edilmesi

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ (10)

"Allah, gökleri görebileceğiniz direkler olmaksızın yarattı. Yeryüzüne de, sizi sarsmasın diye sabit dağlar yerleştirdi ve orada her türlü canlıyı yaydı. Gökten de yağmur indirip orada her türden güzel ve faydalı bitki bitirdik."[259]

Müfessir, ayette, gözlerinizle gördüğünüz göğü sütunsuz olarak yaratan, yaşam için yeryüzünü köklü ve kocaman dağlarla sağlamlaştıran, rızık için çeşit çeşit hayvanları yaratıp yeryüzüne yayan, gökten yağmur indirip onunla ölmüş toprağı ihya eden O'dur. İnsana, ölü topraktan her türlü ağaçlar ve bitkiler yeşerten ve bunlardan hem yiyecek gıda, hem hoş manzaralar meydana getirenin Allah (c.c.) olduğunun hatırlatıldığını kaydetmiştir.[260]

Ardından müfessir, bütün bu nimetlerin Allah'ın kulları üzerindeki rahmeti olduğunu, zira bu devasa cisimlerin havada bu şekilde durmasının aklen mümkün olmadığını söylemiştir. Bütün bunların aynı zamanda Allah'ın kemali kudretine, nihayetsiz ilmine ve eşsiz hikmetine delalet ettiğini dile getiren el-Araşkî, ayette, bütün bu eşsiz yaratılış, hikmet, rahmet ve ikramlar karşısında insanların düşünmeye sevk edildiğini ifade etmiştir.[261]

Müfessir ayrıca, görüşünü şu ayetlerle de desteklemiştir:

"Görmediler mi ki, biz onlar için, ellerimizin (kudretimizin) eseri olan hayvanlar yarattık da onlar bu hayvanlara sahip oluyorlar. Biz, o hayvanları kendilerine boyun eğdirdik. Onlardan bir kısmı binekleridir, bir kısmını da yerler. Onlar için bu hayvanlarda (daha pek çok) yararlar ve içecekler vardır. Hala

---

[259] Lokmân, 31/10.
[260] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.49,50.
[261] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.50-52.

şükretmeyecekler mi?"[262] *"Bildiğiniz her şeyi size veren, size hayvanlar, oğullar, bahçeler ve pınarlar veren Allah'a karşı gelmekten sakının."*[263]

هَذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (11)

"İşte Allah'ın yarattıkları! Haydi, Allah'ı bırakıp da taptıklarınızın yarattığını bana gösterin! Hayır, zalimler açık bir sapıklık içindedirler."[264]

Müfessir, ayetin başında Allah'ın (c.c.) önceki ayette anlatılanların kendi yaratma ve rahmet eserleri olduğunu hatırlatarak müşriklere meydan okuduğunu ifade etmiştir. Allah'ın (c.c.), müşrikleri ispata davet ederek, kendisi dışında tapmakta olduğunuz ilahlarınızın yaratma ve yok etme gücüne sahip oldukları yönündeki iddianız doğru ise bana bununla ilgili bir tek örnek gösterin de göreyim, dediğini kaydetmiştir. Ayetin son bölümünde, Allah'ın (c.c.) meydan okuması karşısında çaresiz kalan müşriklerin yine de inatla bu durumlarını devam ettirmelerinin zalimlik olarak nitelendirildiğini ifade eden el-Araşkî, Allah'ın böylece müşriklerden yüz çevirerek onların dalaletlerini tescillemiş olduğunu dile getirmiştir.[265]

Surenin 10 ve 11. ayetlerinde Allah (c.c.), yarattıklarının bir kısmını anlatarak muhataplara, sahte ilahlar edinmenin yanlış olduğuna dikkat çekmiştir.[266] 10. Ayette, Allah'ın yaratılış örneklerinden bazıları anlatılarak, hem tevhid inancı öğretiliyor, hem bu inanca sahip Müslümanlara, Allah (c.c.) şu soruyu sormalarını öğütlüyor: "Allah'tan başka bir varlık yaratan var mıdır?" Şayet "vardır" diyeceklerse göstermeleri gerektiği hatırlatılıyor.[267] Allah'ın bunca ayetlerine rağmen, aciz varlıklara üstün güçler vererek şirke girmek, cehalet sapıklığından başka bir şey değildir. Onun için ayetin sonunda, Allah'tan başka herhangi bir şeye tanrılık

---

[262] Yâsîn, 36/71-73.
[263] Şu'arâ, 26/132-134.
[264] Lokmân, 31/11.
[265] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.52-54.
[266] Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.126.
[267] Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.128; et-Taberî, **Câmiu'l Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an,** C.XX, s.133,134.

vehmedenlerin haksız ve apaçık bir sapıklık içinde oldukları vurgulanmıştır.[268] Ayette geçen "zâlimûn" ifadesiyle kastedilen ise müşriklerdir.[269]

2.4.15. Lokmân-ı Hekimin Öğüdü, Hikmeti ve Dirayeti

وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (12)

"Andolsun, biz Lokmân'a 'Allah'a şükret' diye hikmet verdik. Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse bilsin ki Allah her bakımdan sınırsız zengindir, övülmeye layıktır."[270]

Sureye adını veren bu ve devamındaki ayetlere geniş yer veren müfessir, ayetin tefsirine başlamadan önce Hz. Lokmân hakkında bazı bilgiler vermiş, onun hikmet sahibi, dinine bağlı, basiret, ilim, edep ve takva ehli bir kişi olduğunu söylemiştir. Nebi mi veli mi olduğu hususunda, görüşünü cumhurun görüşüne dayandırarak onun nebi değil, Allah'ın velilerinden bir veli olduğunu dile getirmiş ve sahih görüşün de bu olduğunu açıklamıştır. Ayrıca, Hz. Lokmân'ın nesebi konusunda ihtilaf olduğunu da hatırlatan el-Araşkî, onun Azer'in çocuklarından Bâûrâ'nın oğlu ve Hz. Eyüp a.s.'ın kız kardeşi veya teyzesinin oğlu olduğunu ifade etmiştir.[271]

Tefsirlerde Hz. Lokmân'ın kişiliği hakkında çeşitli rivayetler vardır. Tabiî'lerden Ebû Abdullah İkrime b. Abdullah el-Berberî (ö. 105/725) ve Ebû Amr Âmir b. Şerâhil eş-Şa'bî (ö. 104/722), onun peygamber olduğunu söylemiş ise de[272] müfessirimizin de ifade ettiği üzere, âlimlerin çoğu onun kendisine hikmet verilmiş salih bir kul olduğu görüşündedir.[273] Bir rivayete göre O, Hz. İbrahim'in babası olan Târeh (Azer) oğlu, Nahûr oğlu Bâûrâ oğlu Lokmân'dır. Bu takdirde Lokmân, Hz.

---

[268] Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.57; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmidi Tenzîl, C**.III, s.492; İbn Kesîr, **Tefsîru'l Kur'ani'l Azîm**, C.VI, s.333.
[269] er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb,** C.XXV, s.145; Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.128.
[270] Lokmân, 31/12.
[271] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.56.
[272] Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, **Haşiyetu's-Sâvî ala Tefsîri Celâleyn,** el-Matbaatu'l-Ezheriyye, Mısır 1926, C.III, s.210; Ebû Hayyan Muhammed b. Yusuf el-Endulusî, **el-Bahru'l-Muhît** Muhammed Cemîl (thk.), Dâru'l Fikir, Beyrut 1999, C.VIII, s.412; el-Kurtubî, **el-Camî li Ahkâmi'l Kur'an,** C.XVI, s.468.
[273] el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,** C.IV, s.213.

İbrahim'in kardeşinin torunu olmaktadır. Başka bir görüşe göre, Hz. Eyyub'un kız kardeşinin veya teyzesinin oğludur. Bin sene yaşamış ve Hz. Dâvud'a yetişmiştir. Bir görüşe göre, İsrail oğullarının yargıcı idi. Bir görüşe göre terzi, bir başka görüşe göre çoban bir diğer görüşe göre de marangozdur.[274] Lokmân'ın, M.Ö. VI. yüzyılda yaşadığı sanılan ve tarihte Ezop veya Aisopos adıyla efsaneleşen kişi olduğu da rivayetler arasında mevcuttur.[275] Bu rivayetlerin sağlamlığı tartışmalı olduğu için Lokmân'ın kişiliği hakkında kesin bilgi vermez. Ancak bunlar, Hz. Lokmân'ın, Peygamber (s.a.v.) devrindeki Arap toplumunca bilindiğini ve örnek bir insan olarak anlatıldığını bize göstermektedir.[276]

el-Araşkî, bu ayetin tefsirine geçmeden önce "hikmet" kelimesi üzerinde durmuş ve suredeki anlamının "bilgiye dayalı veciz konuşma kabiliyetinin verilmesi" olduğunu ifade etmiştir.[277] Sonra hikmetin anlamına dair dört farklı tanım zikretmiştir:

1- Kendisiyle amel edilen ilimdir. Zira ikisini birleştirmeyen adama hakîm denilmez.

2- Saçma ve lüzumsuz laflardan beri olan makul sözlerdir.

3- Kalbin içinde yer alan ve kendisiyle eşyanın idrak edildiği bir nur'dur.

4- Ulema örfünde insanın nazari ilimleri elde ettikten sonra onların gereğine uygun olarak hareket edip gücü nispetinde faziletli davranışlarda bulunarak bunu kendinde tam bir meleke haline getirmesidir.

Müfessir, son tanımı Beydâvî'den alıntıladığını belirtmiştir.[278] İlk üç maddeyi ise nerden naklettiğini belirtmemiştir. Bu tanımlamalardan sonra müfessir, Hz.

---

[274] Hz. Lokmân hakkında daha geniş bilgi için bkz. el-Kurtubî, **el-Camî li Ahkâmi'l Kur'an,** C.XVI, s.467-470; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmidi Tenzîl, C**.III, s.492,493; es-Sâvî, **Haşiyetu's-Sâvî ala Tefsîri Celâleyn,** C.III, s.210; Süleyman Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1990, C.7, s.60.

[275] İslamoğlu, **Hayat Kitabı Kur'an,** s.781; Daha geniş bilgi için bkz. Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.61,62.

[276] Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.60; Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, s.336.

[277] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.56.

[278] Bilgi için bkz. el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,** C.IV, s.213.

Lokmân'a verilen hikmeti, "söz ve davranışlarının hakka muvafık olması ve öngörüsünün isabetli olması" şeklinde açıklamıştır.[279]

Müfessir, ayette, Hz. Lokmân'a, Allah (c.c.) tarafından hikmetli konuşma kabiliyetinin verildiğini ve Allah'ın, ihsanda bulunduğu Lokmân'a bu nimete karşılık, şükretmeyi de ilham ettiğini beyan etmiştir. Ayetin devamında verilen nimetlere karşılık şükredenlerin hem Allah katında sevap elde edeceğini, hem de insanlar arasında hüsnü kabule mazhar olacağını kaydeden el-Araşkî, nankörlük edipte Allah'a şükretmeyenin ise hem dünyada alçalmaya, hem de ahirette azaba müstahak olacağını dile getirmiştir. Ayrıca, ne şükredenin şükrü ne de nankörlük edenin nankörlüğü Allah'ın mülkünde bir şeyi artırma veya eksiltme meydana getirmediğini belirten müfessir, Allah'ın (c.c.), bütün âlemlerden müstağni olduğunu ve her varlığın O'nu kendi lisanîyle hamd ile tesbih ettiğini açıklamıştır.[280]

Açıklamalarına devam eden el-Araşkî, Allah'ın kendisine nankörlük eden kulun da Rabbi olduğunu ve ona da bu dünyada rızık verdiğini kaydetmiştir. Ancak Allah'ın, şükreden kulunu ahirette lütuf ve ikramıyla mükâfatlandıracağını, nankörlük edeni de adaletinin gereği olarak cezalandıracağını dile getirmiştir.[281] Müfessir, bu sözlerini şu ayetle desteklemiştir:

"...Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir."[282]

Ardından "şükrün" tanımını yapan müfessirimiz şunları söylemektedir: şükür, "kendisine o nimeti veren zatın büyüklüğünü haber veren bir davranış olduğu gibi, aynı zamanda kulun, Allah'ın (c.c.) kendisine verdiği bütün nimetleri yarattığı amaca uygun olarak sarf etmesidir."[283] el-Araşkî ayrıca, şükrün hem dinen hem de aklen gerekli olduğunu ifade ederek şunu söylemiştir: "Dinen gereklidir, çünkü Allah emretmiştir. Aklen de gereklidir, zira fıtratı bozulmamış, vicdanı sağlam olan her

[279] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.56,57.
[280] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.58,59.
[281] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.59,60.
[282] İbrâhim, 14/7.
[283] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.60.

bireyin iyiliğe karşı teşekkür etmenin güzel bir davranış olduğunu ve iyiliğe karşılık iyilikte bulunmanın gerekliliğini kabul ettiğini" ifade etmiştir.[284]

Müfessirler, genellikle hikmet kelimesini, "din konusunda derin bilgi, sağlam inanç, yerinde konuşma, akıl, isabetli görüş ve davranış[285] ile bildiğiyle amel etmek[286] şeklinde açıklamışlardır. Hikmet, "insanın gözüyle gördüğü gibi, eşyayı idrak etmesini sağlayan ve kalpte bulunan bir nur olduğu" şeklinde açıklayanlar da olmuştur.[287] Tantâvî Cevherî, buradaki hikmetin "açık ve gizli bütün nimetler" olduğunu söylemiş ve gerekçesini, Hz. Lokmân'ın öğütlerinin anlatıldığı ayetlerin bitişinden hemen sonra gelen 20. ayete dayandırmıştır.[288] Ayrıca ayette, müfessirimizin de yukarıda belirttiği üzere Allah (c.c.), Lokmân'a verdiği bu hikmete binaen kendisine şükretmesini emretmiştir. Bunun yanında şükrün, sahibine yarar; nankörlüğün de zarar vereceği; Allah'ın, insanın şükrüne muhtaç olmadığı belirtilmiştir.[289] Bayraktar Bayraklı bu ayetteki hikmetin, Allah'a şükretmek olduğunu söylemiştir.[290] Ayetin sonunda, Allah'a şükretmeyip nankörlük eden kimsenin yalnızca kendisine zarar verdiğini, Allah'ın herhangi birinin şükrüne ihtiyacının olmadığı, âlemdeki her zerrenin kendi lisanı haliyle O'nu hamd ile tesbih ettiği vurgulanmaktadır.[291]

وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ (13)

"Hani Lokmân, oğluna öğüt vererek şöyle demişti: Yavrum! Allah'a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.[292]

---

[284] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.60.
[285] et-Taberî, **Câmiu'l Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an,** C.XX, s.134; Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, s.336.
[286] er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb,** C.XXV, s.146.
[287] es-Sâvî, **Haşiyetu's-Sâvî ala Tefsîri Celâleyn,** C.III, s.211.
[288] Tantâvî Cevherî, **el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Kerîm,** Mustafa el-Bâbî Matbaası, Mısır 1929, C.XV, s.118.
[289] Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.61; Bilmen, **Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri,** s.2739.
[290] Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.130.
[291] Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdi, **Tefhîmu'l Kur'an,** Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal ve Hamdi Aktaş (trc.), İnsan Yayınları, İstanbul 1991, C.4, s.327.
[292] Lokmân, 31/13.

Müfessir, ayette öncelikle Hz. Muhammed (s.a.v.) ve onun şahsında tüm insanlığın Lokmân'ın öğütlerini hatırlamaları ve onlardan ibret almalarının istenildiğine işaret edildiğini kaydetmiştir. Ardından Lokmân (a.s.)'ın evladına hitap ederken kullandığı "yâ buneyye" kelimesinin, Arapçada "yavrucuğum" anlamına gelen bir ism-i tesğîr olduğunu belirten el-Araşkî, bunun bir şefkat ve sevgi ifadesi olduğunu dile getirmiştir. Lokmân, evladını çok sevdiğinden dolayı öncelikle onu Allah'a ortak koşmaktan sakındırdığını belirten müfessir, şirkin, Allah'a karşı yapılan ve affedilmeyen en büyük günah olduğunu kaydetmiştir.[293]

Müfessir, tüm faziletlerin esasının tevhit inancı olduğunu, şirkin de tüm günahların en büyüğü olduğunu ifade ederek, konunun önemine dikkat çekmiş ve şirkin neden büyük bir zulüm olduğunu açıklamıştır. el-Araşkî, şirk mantığında, nimeti veren ile vermeyenin aynı kefeye konulduğunu, zevale mahkûm olan aciz bir mahlûkun, eşi ve benzeri olmayan Allah (c.c.) ile eş tutulduğunu söylemiştir. O, böyle yapan müşriklerin, büyük bir haksızlık ve zulüm işlediklerini beyan etmiştir.[294]

el-Araşkî, son olarak ayetin siyakından da bahsetmiş ve eğitimde doğru inancın önemine vurgu yapmıştır. Ayette, anne babalara ve eğitimcilere, çocukların eğitimi konusunda ciddi uyarıların bulunduğunu dile getiren müfessir, bu vacip vazifeyi ihmal eden insanların hem dünya hayatında sıkıntı yaşayacaklarını, hem de ahiret hayatında bu mesuliyeti yerine getirmedikleri için azaba çarptırılacaklarını dile getirmiştir.[295]

Bazı tefsirler, Hz. Lokmân'ın oğlu ve eşinin müşrik oldukları ve Lokmân'ın onlara, Müslüman olana dek devamlı olarak öğütler verdiğini dile getirmişlerdir.[296] Böyle bir rivayet olmakla birlikte oğluna, şirk koşmadığı halde de öğüt vermiş

---

[293] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.61; Bkz. Turgay, **Abdulhadi el-Araşkî ve Tefsiru Sureti Lokman Adlı Eseri**, s.412.
[294] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.61,62.
[295] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.62,63; Bkz. Turgay, **Abdulhadi el-Araşkî ve Tefsiru Sureti Lokman Adlı Eseri**, s.412.
[296] Bkz. ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmidi Tenzîl, C**.III, s.493,494; el-Kurtubî, **el-Camî li Ahkâmi'l Kur'an,** C.XVI, s.471.

olabilir.[297] Bazı müfessirler de, el-Araşkî'nin yukarıda dile getirdiği şirk mantığına benzer şekilde örnekler vererek, şirkin mantığını ortaya koymuşlardır.[298]

Hz. Lokmân'a verilen hikmetin çerçevesi çizilirken tevhid inancının en başta zikredildiği görülmektedir. Zira Allah'a ortak koşan kişi, Allah'a mahsus olan ilahlık hakkını ve vasfını Onunla beraber veya O'nun dışında bir başka varlığa vermiş, böylece zulüm yani haksızlık yapmış olmaktadır. Bu durum, müfessirimizin de dikkat çektiği gibi, şirkin bütün kötülüklerin başında geldiği ve diğer birçok kötülüğün temel sebebi olduğu anlayışına dayanmaktadır.[299]

Ayetteki "yâ buneyye" (ey yavrucuğum) ifadesi bir küçültme edatı olsa bile, karşındakini küçük görme anlamına gelmez. Ayette kullanılan bu ifade, Lokmân'ın oğluna olan şefkat, merhamet ve sevgisini ifade etmek içindir. Ayet aynı zamanda eğitimcilerin, öğüt verirken veya iletişim kurarken nazik, kibar ve sevgi dolu bir ifade ile söze başlamaları gerektiğini de hatırlatmaktadır. Zira karşısındaki insanın dikkatini çekmenin en etkili yollarından birisi budur. Çünkü kaba ve sert bir hitap şekli, kişiler arasındaki iletişimi koparmaktadır.[300]

2.4.16. Allah'a Şükretmenin ve Ana-Babaya İhsanda Bulunmanın Gerekliliği

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ (14)

"İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi, onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana şöyle emrettik: "Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır."[301]

Allah, önceki ayette Hz. Lokmân'ın oğluna olan nasihatini açıkladıktan sonra bu ayette de evladın anne-babasına karşı nasıl davranması gerektiğini açıklamıştır.

---

[297] Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.134.
[298] Bkz. er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb,** C.XXV, s.147.
[299] Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, s.337.
[300] Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.134.
[301] Lokmân, 31/14.

el-Araşkî, ayette geçen vehnen kelimesini "zayıf ve bitkin düşmek"[302] olarak açıklamış ve ayette, annenin hamileliği sürecinde yaşadığı zorluklara ve doğumdan sonraki çocuk yetiştirme sürecinde katlandığı sıkıntılara işaret edildiğini dile getirmiştir.[303] Bu nedenle anne hukukunun babadan önce geldiğini ifade eden el-Araşkî, sözlerine Peygamberimiz (s.a.v.)'in şu hadisini delil olarak zikretmiştir: *"Bir adam Resulullah (s.a.v.)'e geldi ve şöyle dedi: Ey Allah'ın Resulü, benim güzel muamele etmeme insanlardan en çok kim hak sahibidir? Annendir, dedi. Sonra kimdir? Yine annendir, dedi. Sonra kimdir? Yine annendir, dedi. Sonra kimdir? Babandır, buyurdu."*[304]

Müfessir, ayette Lokmân (a.s.)'ın babalık şefkatiyle yaptığı nasihatin mukabillinde, evladın da hem Allah'a şükretmesinin hem de ana-babasına iyilik yapmasının emredildiğini ve çocuğun sütten kesilme süresinin de iki yıl içinde gerçekleştiğini kaydetmiştir. Müfessirimiz, ayetin sonunda yer alan *"dönüş banadır"* ifadesiyle de insanların ahirette Allah'a hesap vereceklerini ve bu emirlere karşı olan tutumlarına göre mükâfat veya ceza göreceklerine işaret edildiğini kaydetmiştir.[305]

2.4.17. Allah'a Ortak Koşmaya Davet Eden Ebeveyne İtaat Etmemek ve Böyle Bir Durumda Evladın Anne-Babasına Karşı Tutumu

وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (15)

"Eğer, hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seninle uğraşırlarsa onlara itaat etme. Fakat dünyada onlarla iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonra dönüşünüz ancak banadır. Ben de size yapmakta olduğunuz şeyleri haber vereceğim."[306]

el-Araşkî, yukarıdaki ayette, önce Allah'a ortak koşması için çabalayan ebeveyne, evladın itaat etmemesi gerektiğine işaret edildiğini kaydetmiştir. Sonra

---

[302] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.64.
[303] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.67.
[304] Buhârî, Edeb, 5971; Muslim, Bırr, 1.
[305] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.64-66.
[306] Lokmân, 31/15.

ayette, böyle bir durumda evladın, ana-babasına karşı takınacağı tavrın nasıl olması gerektiğinin açıklandığını belirten müfessir, böyle bir durumda dahi onlara iyi davranılmasının emredildiğini, ana-baba hukukunun gözetilmesinin istendiğini ifade etmiştir.[307]

Surenin 14. ayetinde Allah (c.c.), insana anne babasına iyilik etmesini öğütlemiştir. Annesi onu nice sıkıntılara katlanarak önce karnında, doğduktan sonra kucağında taşımış, iki yıl emzirmiş ve uzun süre ona bakmıştır. Ayetin sonunda Yüce Allah, insanın, kendisine ve ana-babasına şükretmesini ondan istemektedir. Şükür ile hamd arasındaki farklardan biri de budur. Allah'a hem hamd, hem de şükrederiz. Ebeveyne ise hamd değil, sadece şükrederiz.[308] 15. ayette de bir evladın, müşrik olan anne babasının kendisini Allah'a ortak koşması çabalarına karşı, onlara itaat etmemesini emretmiştir. Ancak, böyle olsalar dahi dünya işlerinde onlarla iyi geçinmesini, inanç işlerinde ise Allah'a yönelenlerin yoluna uymasını emretmektedir. Her iki ayetin sonunda, herkesin yaptıklarından dolayı Allah huzurunda hesap vereceği hatırlatılmaktadır.[309]

Bazı müfessirler, surenin Lokmân'ın öğütlerine ayrılan bölümünde, bu iki ayetin bir arada zikredilmiş olmasının hem ana-babaya saygıyı, hem de hamilelik sürecini özellikle vurgulamak için olduğunu söylemişlerdir.[310] Bazıları da, bu iki ayette zikredilen sözlerin de Hz. Lokmân'a ait olduğunu ifade etmişlerdir.[311] Ayrıca, bu ayetlerin sahabeden Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675) ile annesi hakkında indiği de rivayet edilmektedir.[312]

Aynı zamanda Allah (c.c.) bu iki ayette, Mekke'de yeni iman eden gençlerle onların aileleri arasındaki inanç çatışmasına dengeli ve ahlakî bir çözüm sunmaktadır. Şöyle ki: anne baba için Allah ve Resulünün hukukunu çiğnememek,

---

[307] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.67-70.
[308] Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.137.
[309] Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.65; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmidi Tenzîl, C**.III, s.494; İbn Kesîr, **Tefsîru'l Kur'ani'l Azîm**, C.VI, s.337.
[310] el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,** C.IV, s.214.
[311] el-Kurtubî, **el-Camî li Ahkâmi'l Kur'an,** C.XVI, s.473.
[312] Geniş bilgi için bkz. el-Kurtubî, **el-Camî li Ahkâmi'l Kur'an,** C.XVI, s.473; Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.66.

fakat bunun dışında onlara iyi davranmak.[313] Ayrıca ayette müfessirimizin de belirttiği gibi Allah (c.c.), insana ebeveynine iyilik etmesini tavsiye ettikten sonra annenin evladına olan fedakârlıklarını sayarak anne hukukunun babadan önce geldiğini hatırlatmaktadır.[314]

2.4.18. İnsanın Küçük-Büyük Yaptığı Her Şeye Karşı Hesaba Çekilmesi

يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (16)

“ (Lokmân, öğütlerine şöyle devam etti:) Yavrum! Şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa Allah onu çıkarır getirir. Çünkü Allah, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.”[315]

Müfessir, Lokmân (a.s.)’ın öğütlerine devam ederek, Allah’ın (c.c.) insanın niyet ve gayelerinin tümünü bildiğini ve en ince ayrıntısına kadar hepsinden haberdar olduğunu ve hardal tanesi kadar bile olsa yaptığı her şeyin Kirâmen-Kâtibin melekleri tarafından amel defterlerine kaydedildiğine işaret edildiğini ifade etmiştir. Ardından ayette, kıyamet günü şahitler huzurunda amel defterlerin açılacağını ve herkesin yaptıklarının adalet terazisiyle hesap edileceğine işaret edildiğini kaydeden el-Araşkî, nihayetinde herkesin yaptığı iyiliklere karşı iyilik, kötülüklere karşılık da kötülük bulacağını kaydetmiştir.[316]

el-Araşkî, konuyla ilgili başka ayetleri de delil olarak zikretmiştir. Zikrettiği bazı ayetler şunlardır:

“Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız. Üstelik biri insanın sağ tarafında, biri sol tarafında oturmuş iki alıcı melek de (onun yaptıklarını) alıp kaydetmektedir. İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden)

---

[313] İslamoğlu, **Hayat Kitabı Kur’an,** s.781.
[314] Bkz. el-Kurtubî, **el-Camî li Ahkâmi’l Kur’an,** C.XVI, s.473,474.
[315] Lokmân, 31/16.
[316] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.71,72.

hazır bir melek bulunmasın."[317] *"Herkes beraberinde bir sevk edici, bir de şahitlik edici (melek) ile gelir."*[318] *"Kitap ortaya konulur. Suçluları, kitabın içindekilerden korkuya kapılmış görürsün. "Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!" derler. Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez."*[319]

يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (17)

"Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir."[320]

el-Araşkî, ayette Lokmân'ın, oğluna namazı hakkıyla kılmasını ve insanlara marufu emredip çirkin olandan sakınmalarını ve bu uğurda mücadele ederken zalim veya cahil kimseler tarafından başına gelebilecek türlü sıkıntı ve eziyetlere karşı da sabırlı olmasının tavsiye edildiğini açıklamıştır. Ayetin sonunda, bu öğütlerin Allah tarafından kullarına vacip kılınan emirler olduğunu dile getiren müfessir, bunların aynı zamanda, Allah (c.c.) katında işlerin en faziletlisi olduğunun dile getirildiğini ifade etmiştir.[321]

Müfessir, ayette geçen "âzm" kelimesinin anlamını açıklayarak, bunun hem "sebat etmek, azmettiği şeyin zorluğuna katlanmak" anlamında olduğunu, hem de bu zorluklara karşı sağlam ve güçlü durabilmek için, "kişinin bir fiilden önce içinden geçirdiği sadık niyet ve kuvvetli bir irade" olduğunu açıklamıştır. el-Araşkî, bu kelimeyi yorumlayarak, kişinin ancak böyle bir kararlılık ve azimle Allah'ın emrettiklerini yapmaya devam edebileceğini ve zorluklara karşı tahammül gösterebileceğini kaydetmiştir.[322]

---

[317] Kâf, 50/16-18.
[318] Kâf, 50/21.
[319] Kehf, 18/49.
[320] Lokmân, 31/17.
[321] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.74-76.
[322] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.76,77.

2.4.19. Kibirlenmekten, Gururlu ve Çalımlı Yürümekten Nehiy ve Mütevazı Olmaya Teşvik

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ (18)

"Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirleneni, övüngeni sevmez."[323]

Müfessir, bu ayetin tefsirine öncelikle ayette geçen önemli kelimelerin anlamlarını açıklayarak başlamıştır. Bu bağlamda, saâra kelimesine, "kendini beğenerek insanlardan yüz çevirmek", merahâ kelimesine, "şımarmak ve kasılmak", muğtâl kelimesine, "insanları aldatan sahtekâr", feğûr kelimesine de "böbürlenmek, kendini övmek ve kendisinde olan herhangi bir şey ile insanlara üstünlük taslamak" olarak açıklamıştır.[324] Ardından ayeti yorumlayan el-Araşkî, Allah'ın, Lokmân'ın nasihatleri üzerinden bizlere, tekebbür ederek insanlardan yüz çevirmenin, yeryüzünde şımarık, kendini beğenmiş bir şekilde kasılarak yürümenin ve gösteriş yaparak kendisinde bulunan mal, evlat ve makam gibi hususlar üzerinden insanlara üstünlük taslamanın kınandığına işaret edildiğini kaydetmiştir.[325] el-Araşkî, ayrıca bu ahlakın müminlere yakışmadığını ve iman ile bir arada bulunmaması gerektiğinden de söz etmiştir.[326]

وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ (19)

"Yürüyüşünde tabiî ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini, şüphesiz eşeklerin sesidir!"[327]

Müfessir, önceki ayette olduğu gibi bu ayette de bazı kelimelerin anlamlarını açıklamıştır. Bu bağlamda ayette yer alan "veksid" kelimesine, "itidal" anlamını, "enkera" kelimesine de "en çirkin" anlamını vermiştir.[328]

---

[323] Lokmân, 31/18.
[324] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.77,78.
[325] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.78.
[326] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.79.
[327] Lokmân, 31/19.

el-Araşkî, ayette insana yürüyüşünde dengeli olmasının ve konuşurken alçak sesle konuşmasının emredildiğini kaydetmiştir. Ardından konuşurken sesini gereğinden fazla yükselten insanın durumunun eşeğin anırmasına benzetildiğini belirten müfessir, ayette bunun ne kadar çirkin ve edebe mugayir olduğunun hatırlatıldığını ve bundan kaçınmak gerektiğine işaret edildiğini ifade etmiştir.[329]

Müfessirimizin, 14-19. ayetlerde geçen bazı kelimelere verdiği anlamları kaydettik. Şimdi söz konusu kelimelerin diğer tefsirlerde geçen anlamlarına yer verceğiz. Müfessirlerin çoğunluğu, vehnen kelimesine "güçsüzleşmek ve sıkıntı çekmek", âzm kelimesine "kararlılık ve kesinlik", sa'ara kelimesine "yanağı meyletmek veya çevirmek", merahâ kelimesine "kendini beğenme ve şımarıklık", muğtâl kelimesine "kibir ve böbürlenme", feğûr kelimesine "övüngen ve üstünlük taslamak", vaksid kelimesine "tevazu ve dengeli olma", enkera kelimesine de "en çirkin, en itici, en şiddetli ve en vahşi" anlamlarını vermişlerdir.[330] Ayrıca, bazı tefsirlerde, eşeğin şeytanı gördüğü sırada anırdığını, bu yüzden seslerin en çirkini olarak onun misal verildiğini zikretmişlerdir.[331]

Hz. Lokmân'ın 13. ayetle başlayan öğütlerin devamındaki ayetlerde inançtan amele bir geçiş vardır. 16. ayette, göklerde, yerde ve bir kayanın içinde hardal tanesi kadar dahi bir iyilik veya kötülüğün Allah'ın bilgisi dışında kalmadığını, O'nun her şeyden haberdar olduğunu ve ahirette hesap için mutlaka ortaya konulacağı bilgisi verilmektedir. 17. Ayette de insanın iyi ve itaatkâr bir kul olduğunu gösteren üç örnek davranış sıralanmaktadır. "Namaz" Allah'a kulluk ödevini, "emri bil-maruf nehyi anil-münker" toplumsal davranışlar karşısındaki kulluğun gerektirdiği yapıcı tutumu, "sabır" ise maddi ve sosyal çevreden gelen sıkıntıları birer imtihan bilip metanetle karşılama olgunluğunu yansıtmaktadır. Ayetin sonunda bunların azim ve kararlılık gösterilmeye değer davranışlar olduğu hatırlatılmaktadır. 18 ve 19.

---

[328] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.80; İbn Manzûr, bu kelimeleri genişçe açıklamıştır. Bkz. İbn Manzûr, "Kasede", **Lisânu'l-Arab,** C.III, s.353 vd.; "Nekere", C.V, s.232 vd.

[329] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.80,81.

[330] Bkz. et-Taberî, **Câmiu'l Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an,** C.XX, s.137-146; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmidi Tenzîl, C**.III, s.494-495; el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,** C.IV, s.214,215; el-Kurtubî, **el-Camî li Ahkâmi'l Kur'an,** C.XVI, s.474-483.

[331] Bkz. Abdulkerim b. Hevâzın el-Kuşeyrî, **Letâifu'l-İşârât,** İbrahim el-Besyûnî (thk.), el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Ammetu li'l-Kitâb, Mısır tsz., C.III, s.133.

ayetlerde ise gurura kapılarak insanlara burun kıvırmak, kendini beğenerek ortalıkta çalım satmak, yürüyüşünde dengesiz olmak ve yüksek sesle bağırarak konuşmak gibi davranışlardan kaçınılması gerektiği ifade edilmiştir.[332]

2.4.20. Allah'ın Yaratması ve Nimetleri Üzerinde Tefekkür Etmek ve Bilgisizce Tartışmanın Terk Edilmesi

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ (20)

"Göklerde, yerde ne varsa hepsini Allah'ın sizin hizmetinize verdiğini ve açıkça yahut gizlice üzerinizdeki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi? Yine de insanlar arasında, hiçbir bilgisi, yol göstericisi ve aydınlatıcı bir kitabı olmadan Allah hakkında tartışıp duranlar vardır."[333]

Müfessir, ayette, gökler ile yer ve bunların içindeki tüm varlıkların insanın hizmetine verildiğini, Allah'ın, insanlara hem açıktan hem gizli olarak nimetlerini tamamladığını ve insanların bunlar üzerinde tefekkür etmelerinin istendiğine işaret edildiğini kaydetmiştir. el- Araşkî, ayetin devamında bütün bu nimetlere rağmen bazı insanların hakikati ortaya koyacak hiçbir bilgi, delil ve ilahi vahye dayanmadan, sadece akıllarına estiği gibi hareket edip dalalet ehlini taklit ederek ve inatla Allah'ın şuunatı hakkında bilgisizce tartıştıklarının dile getirildiğini ifade etmiştir.[334] Müfessirimiz ayrıca, ayette, Allah (c.c.) hakkında muteber bir bilgi, sağlam bir delil ve Kur'an gibi aydınlatıcı bir hidayet rehberi olmadan tartışanların kınandığını söylemiştir.[335]

el-Araşkî, ayette ifade edilen "zâhir" nimetlerin, insanlar tarafından algılanan, bilinen ve dünyevi olanlar olduğunu, "bâtın" olarak ifade edilen nimetlerin ise insanlar tarafından algılanmayan, bilinmeyen ve uhrevi olanlar, şeklinde açıklamıştır.

---

[332] Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, s.338.
[333] Lokmân, 31/20.
[334] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.82-85.
[335] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.85,86.

Müfessir, "esbeğa" kelimesine de "nimeti tamamlamak ve çoğaltmak" anlamını vermiştir.[336]

Surenin 13. ayetinde Hz. Lokmân'ın dilinden, şirkin büyük bir haksızlık olduğu ifade edilmişti. Bu ve bundan sonraki ayetlerde Allah'ın varlığı ve birliğine dair kanıtlar sıralanarak insanların bu büyük haksızlığa sapmaktan kurtarılması amaçlanmaktadır. Allah, göklerde ve yerde bulunan varlıkları insanın emrine vermiş ve hizmetine sunmuştur. Ayetin başındaki "Görmez misiniz?" sorusu, insanların varlık düzenini sağlıklı bir şekilde incelemeleri halinde, tüm bu nimetleri verenin Allah olduğu gerçeğini kendi akıllarıyla da kavrayabileceklerine işaret edilmektedir.[337] Müfessirimizin de ifade ettiği gibi ayette, gerçek bu iken insanlardan bazılarının, Allah hakkında hiçbir bilgisi, rehberi ve aydınlatıcı bir kitabı olmadan körü körüne Allah hakkında tartışmaya girmeleri kınanmaktadır.[338]

Allah'ın insanlara verdiği açık ve gizli nimetleri müfessirler değişik şekillerde tefsir etmişlerdir. Kimine göre açık nimet İslam, gizli nimet de Allah'ın örttüğü günahlardır. Kimine göre de açık nimet dilde olandır. Gizli nimet de kalbin içindekilerdir.[339] Bir diğer görüşe göre, açık nimet vücut organları, gizli nimet de bunlardaki kuvvelerdir.[340] Bazılarına göre ise açık nimetler, müfessirimizin de ifade ettiği gibi akıl ve duyularla algılanabilenlerdir. Gizli olanlar da insanların algılayamadıkları nimetlerdir.[341]

Tefsirlerde, ayetteki "ilim" akla veya nakle dayanan bilgi; "hüdâ" akıl ve basiret; "kitâbun munîr" ise aydınlatıcı olan ilahi vahiy olarak açıklanmıştır.[342] Buna göre putperestlerin ve benzer inanç sahiplerinin atalarından devraldıkları batıl

---

[336] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.83.
[337] Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, s.342.
[338] Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.70.
[339] el-Mâverdî, **en-Nuketu ve'l-Uyûn,** C.IV, s.342.
[340] er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb,** C.XXV, s.153.
[341] eş-Şevkâni, **Fethu'l-Kadîr,** C.IV, s.277.
[342] Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğalib İbn Atıyye, **el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz,** Abdusselam Abduşşâfî Muhammed (thk.), Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 2011, C.IV, s.352.

inançları, gelenekleri ve hurafeleri yaşatmakta ısrar etmeleri ne doğru bilgiye ne akıl ve basirete ne de ilahi vahye dayanmaktadır.[343]

2.4.21. Allah'ın İndirdiğine Tabi Olmanın Gerekliliği ve Atalar Dinini Taklitten Nehiy

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ (21)

"Kendilerine, "Allah'ın indirdiğine uyun" denildiği zaman, 'Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız.' derler. Şeytan, kendilerini cehennem azabına çağırıyor olsa da mı?"[344]

Müfessir, ayette, müşriklerden Allah'a ve O'nun indirdiğine tabi olmaları istendiğinde, onların inatla cahiliye adetlerini korumak için, hiçbir ilmi delile veya ilahi vahye dayanmaksızın atalarının üzerinde olduğu inanç ve adetlere tabi olacaklarını dile getirdiklerinin ifade edildiğini kaydetmiştir. Ayetin devamında atalar dinini ve adetlerini taklit edip körü körüne bağlananların uyarıldığını belirten el-Araşkî, bu uyarılara rağmen, cehenneme çağıran şeytana ve ona tabi olan atalarının izinden gitmekten vazgeçmeyenlerin kınandığını ifade etmiştir.[345]

Ayetin başında, bir önceki ayette geçen bilgi, rehber ve aydınlatıcı bir kitap olmadan Allah hakkında mücadele edenlere atıf yapılarak, bu kimselere "Allah'ın indirdiğine tabi olun." denildiğinde onların, "Atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız." dediği kaydedilmiştir. Ayetin bu kısmı, sorgulanmayan, doğru olup olmadığı araştırılmayan inançların, insanın beyninde nasıl bir pranga olarak yer aldığı açıklanmaktadır. Ayetin devamında Allah (c.c.), "Şeytan onları alevli ateşe çağırmış olsa da mı?" diyerek Allah'ın yolunu bırakıp atalarının batıl inançlarını sürdürenlerin

[343] Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, s.342.
[344] Lokmân, 31/21.
[345] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.86,87.

şeytanın davetine uydukları bildirilmiştir.[346] Ayetteki "evelev" ile başlayan soru cümlesi ise bu anlaşılmaz tavrın hayret ve olumsuzluğunu bildirmek içindir.[347]

وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ (22)

"Kim iyilik yaparak kendini Allah'a teslim ederse şüphesiz en sağlam kulpa tutunmuştur. İşlerin sonu ancak Allah'a varır."[348]

Müfessir, ayette, her kim Allah'a iman eder, emirlerine uyar ve dizginini O'nun emrine verip samimi olarak O'na kulluk ederse şüphesiz o kişinin sağlam ve asla kopmayacak bir kulpa yapıştığının açıklandığını dile getirmişitir. Ayette, bütün işlerin sonunun Allah'a (c.c.) döneceğinin belirtildiğini ifade eden el-Araşkî, iyilik edenlerin de kötülük edenlerin de yaptıklarının karşılığını bulacaklarını kaydetmiştir. Ardından ayetin anlamını açıklayan müfessir, gerçek anlamda Allah dışında bir dayanağın olmadığını, O'nun kitabına ve resulünün sünnetine yapışarak, ihlâsla itaat etmek dışında bir kurtuluşun da olmadığını ifade etmiştir.[349]

Yukarıdaki ayette, Allah'a gönülden teslim olup O'nun yolundan gidenlerin sağlam bir kulpa yapışmış olacakları ve akıbetlerinin hayırlı olacağı müjdelenmektedir. Ayette geçen "muhsin" kelimesini, kendi bağlamı içinde düşündüğümüzde müfessirimizin de temas ettiği gibi "içten bir kulluk sergileyerek ihlâsla Allah'a yönelme"[350] şeklinde bir anlam içerdiği anlaşılmaktadır. Sağlam bir kulpa tutunmak ise insanın şeytani bağlardan kurtuluşunu ve bedeni arzularından sıyrılmayı ifade etmektedir.[351]

وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (23)

---

[346] Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.150.
[347] el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,** C.IV, s.216.
[348] Lokmân, 31/22.
[349] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.89-91.
[350] Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah et-Tusterî, **Tefsîru Tusterî,** Muhammed Basel Uyûn es-Sûd (thk.), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, s.123; el-Kurtubî, **el-Camî li Ahkâmi'l Kur'an,** C.XVI, s.487; Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, s.343.
[351] Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.155.

"Kim inkâr ederse onun inkârı seni üzmesin. Onların dönüşleri ancak bizedir. Biz de onlara yaptıklarını haber veririz. Allah, göğüslerin içindekini (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir."[352]

Müfessir, Allah'ın bu ayette resulüne hitap ederek, kâfirlerin küfrü ve hainlerin planları karşısında üzülmemesini, içlerinden geçirdikleri düşmanlık ve öfkenin kendisine zarar veremeyeceğini hatırlatarak elçisine teselli ve moral verdiğini kaydetmiştir. Ayetin devamında kesin olarak hepsinin dönüşünün Allah'a olacağının belirtildiğini ifade eden el-Araşkî, Allah'a iman etmeden ölenlere kıyamet gününde yaptıklarının haber verileceğini ve sonra da inkârları yüzünden şiddetli bir azapla cezalandırılacaklarını söylemiştir. Müfessir ayette, Allah'ın kalplerde olan imanı da inkârı da en ince ayrıntısına kadar bildiğinin kaydedildiğini de dile getirmiştir.[353]

نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلَى عَذَابٍ غَلِيظٍ (24)

"Biz, onları (dünyada) biraz yararlandırırız. Sonra da onları ağır bir azaba sürükleriz."[354]

Müfessir, bu ayette inkârcı güruha dünya hayatında Allah (c.c.) tarafından çeşitli nimetler bahşedildiğinden söz edildiğini, fakat bunların ahirette şiddetli bir azaba sürükleneceklerinin haber verildiğini belirtmiştir. Ayrıca o, ayetin Peygamber (s.a.v.)'e ve müminlere bir teselli, kâfirlere de şiddetli bir tehdit olduğunu ifade etmiştir.[355]

Hz. Muhammed (s.a.v.), muhataplarının İslam davetini kabul ederek kurtuluşa ermelerini büyük bir arzuyla istiyor ve bunun için canla başla çalışıyordu. Ancak, onun tüm bu iyi niyet ve çabalarına rağmen halkın önemli bir kısmı atalarının yanlış inançlarında direniyor, bu da onu son derece üzüyordu. İşte bu iki ayette Allah (c.c.), resulünü teselli etmekte ve inkârcıların kalplerindeki kin, öfke ve düşmanlığa

---

[352] Lokmân, 31/23.
[353] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.91,92.
[354] Lokmân, 31/24.
[355] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.93,94.

varıncaya kadar her türlü hallerini eksiksiz bildiğini hatırlatmaktadır.[356] Devamındaki ayette de yüce Allah, kâfirlere hayatın zevkini tatmaları için mühlet tanıdığını, sonunda hepsinin Allah'ın huzuruna çıkacaklarını ve yaptıkları yüzünden ağır bir azapla cezalandırılacaklarını haber vermektedir.[357]

2.4.22. Kâfirlerin Yüce Allah'ın Yaratıcılığını Kabul Etmeleri

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (25)

"Andolsun, eğer onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan mutlaka 'Allah' derler. De ki: 'Hamd, Allah'a mahsustur.' Fakat onların çoğu bilmezler."[358]

Müfessir, ayette, Allah'ın (c.c.) müşriklere ve kâfirlere, "Gökleri ve yeri yoktan kim yarattı?" diye sorsan, hem afakî ve enfüsi deliller, hem nakli deliller, hem de bu muhteşem nizam ve yaratılış sanatının, Allah dışında bir varlığa isnat etme imkânı bulunmadığından, itiraf etmeye mecbur kalarak, "Allah yarattı." diyeceklerinin belirtildiğini söylemiştir. el-Araşkî, ayette, müşrikleri bu delillerle hakkı itiraf etmeye ilzam ettiren ve resulüne de hakkı gösterip O'nu hidayete erdirenin Allah olduğuna işaret edildiğini belirtmiştir. Bu nedenle Allah (c.c.), elçisinden kendisine hamd edilmesini emrettiğini ifade eden müfessir, ayette ayrıca bu delillere rağmen, çoğu müşrik ve münafığın bu hakikati idrak etmediklerinin de zikredildiğini dile getirmiştir.[359]

Aslında putperest Araplar, Allah'ın varlığına, O'nun yaratıcı kudretine iman ediyor ve bunu ifade ediyorlardı.[360] Ancak onların kınanan tarafı, Allah'a inandıkları halde başka şeylere tanrısal güçler atfetmeleri, Allah ile kullar arasında aracılar bulunduğunu düşünmeleri ve Allah'a tapacakları yerde aracı sandıkları uydurma tanrılara tapmaları idi.[361] Ayette, gökleri ve yeri Allah'ın yarattığını bildikleri halde

---

[356] Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, s.343.
[357] Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.158.
[358] Lokmân, 31/25.
[359] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.94,95.
[360] İbn Kesîr, **Tefsîru'l Kur'ani'l Azîm**, C.VI, s.348.
[361] Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.74; Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, s.343.

O'na ortak koşanların tutarsızlıklarına değiniliyor. Madem Allah yaratmıştır, o halde yalnız Allah'ın övülmesi, O'na kulluk edilmesi ve Allah'tan başka hiçbir varlığa ilahlık sıfatı, işlevi ve kutsallığı verilmemesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Ayetin sonunda da Allah'a ortak koşmanın altında cehaletin ve bilgisizliğin yattığı haber verilmektedir.[362]

لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (26)

"Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Şüphesiz Allah, her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye layık olandır."[363]

Müfessir, ayette, göklerde ve yerde bulunan her şeyin yaratıcısı, maliki ve gerçek tasarruf sahibinin yalnızca Allah (c.c.) olduğunun belirtildiğini, dolayısıyla yalnızca O'nun kulluğa ve övgüye layık olduğunu ifade etmiştir. Ardından ayette Allah'ın, Ğanî ve Hamîd olarak âlemlerden müstağni olduğunun belirtildiğini dile getiren el-Araşkî, velev ki insanlardan hiç kimse hamd etmezse dahi, bütün kâinatın lisanı hal ile O'na hamd ve övgüde bulunduğuna işaret edildiğini kaydetmiştir.[364]

Ayette, müşriklerin taptıkları varlıklar dâhil göklerde ve yerde bulunan her şeyin Allah'a ait olduğu bildirilmektedir. Ayetin sonunda Allah (c.c.), kendisinin nihayetsiz zengin ve övülmüş olduğunu, müşriklerin ibadetlerine ihtiyacının bulunmadığını ifade ederek kudretini tanıtmaktadır.[365]

2.4.23. Her Türlü Kusurdan Münezzeh Olan Allah'ın İlminin Genişliği ve Sözlerinin Tükenmemesi

وَلَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (27)

---

[362] Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, s.343; Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.74; Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.159.
[363] Lokmân, 31/26.
[364] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.96.
[365] et-Taberî, **Câmiu'l Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an,** C.XX, s.151; Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.74.

"Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa arkasından yedi deniz daha ona katılsa Allah'ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."[366]

Müfessirimiz, ayette, yeryüzündeki tüm ağaçlar kalem olsa, okyanus denizi ve onunla birlikte yedi deniz daha olup hepsi de mürekkep olsa; melekler, insanlar ve cinlerin tümü, bu kalem ve mürekkeplerle Allah'ın kelamını yazsalar, yine de O'nun ezeli kelamının tükenmeyeceğine işaret edildiğini kaydetmiştir. Ardından o, kelâm'ın Allah'ın bir sıfatı olduğunu ve O'nun sıfatlarının da bir nihayetinin olmadığını belirtmiştir. el-Araşkî, ayrıca ayette, Azîz ve Hâkim olan Allah'ın her şeye galip geldiğini, O'nu hiçbir şeyin aciz bırakamayacağını, her yaptığı işte de mutlaka bir hikmet ve maslahat olduğunun belirtildiğini ifade etmiştir.[367]

Müfessir, ayetin mağrur olan münafık ve inkârcılara karşı bir uyarı ve kınama niteliği taşıdığını belirtmiştir. Özellikle günümüzde sözde medeniyet iddiasında olan bir kısım insanların, "İlimlerde nihai noktaya gelindi, eşyanın hakikat ve sırları tümüyle keşfedildi." gibi ifadelerde bulunduklarını dile getirerek bu düşüncede olanların kınandığını ve Allah'ın nihayetsiz ilmi karşısında küçük düşürüldüklerinin belirtildiğini ifade etmiştir.[368]

Ayetin sebebi nüzulüne de değinen müfessir, Peygamber (s.a.v.)'e ruhla ilgili sorulan sorular üzerine nazil olan, *"Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir."*[369] ayeti üzerine, Yahudilerden bir kısmının Peygamber (s.a.v.)'e gelerek kendilerine Tevrat'ın indirildiğini ve içinde her şeyin bilgisinin bulunduğunu, dolayısıyla nazil olan ayetin doğru olamayacağını söylediklerini, onlara bir cevap ve reddiye olarak bu ayetin indirildiğini dile getirmiştir.[370]

Tefsir kaynaklarında bu ayetin iniş sebebiyle ilgili olarak şöyle bir rivayet de mevcuttur. Allah resulü (s.a.v.) Medine'ye geldiğinde Yahudi din adamları: Ey

---

[366] Lokmân, 31/27.
[367] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.97-99.
[368] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.99,100.
[369] İsrâ, 17/85.
[370] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.99; Bkz. Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.76.

Muhammed, "Size ilimden pek az bir şey verilmiştir." sözünle bizi mi yoksa kavmini mi kastediyorsun, diye sordular. Peygamberimiz (s.a.v.): Hepinizi kastediyorum, dedi. Onlar da "Bize içinde her şeyin açıklaması olan Tevrat verildi." dediler. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.): O, Allah'ın ilmine göre pek az bir şeydir. Sizde olan size yetecek kadardır, buyurdu. Bunun üzerine Lokmân suresindeki bu ayet nazil oldu.[371]

Müfessirler, ayette geçen "yedi deniz" ifadesinin çokluktan kinaye olduğunu söylemişlerdir.[372] İnsan idrakinde çokluk anlamında ağaçlar ve denizler olduğu için Allah'ın ilminin sonsuzluğu böyle bir benzetme ile anlatılmaktadır. Bu ayet, müfessirimizin de değindiği gibi aynı zamanda çok küçük bir kısmından haberdar olduğumuz bu evrenin tamamını bilme iddiasının ne kadar yersiz olduğunu bize söylemektedir. Bununla beraber, ayetlerin kelimelerdeki tezahürü olan bu vahyin, sözel imkânlarının da tüketilemeyecek kadar zengin ve büyük oluşuna delalet eder. İşte Kur'an vahyinin hala indiği günkü gibi hayatı inşa eden aktif bir özne olması bu özelliğinden kaynaklanmaktadır.[373]

مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ (28)

"(Ey insanlar!) Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra tekrar diriltilmeniz, ancak bir tek insanı yaratmak ve diriltmek gibidir. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendedir, hakkıyla görendir."[374]

Müfessir, ayette, yoktan yaratmanın ve öldükten sonra tekrar diriltmenin, Allah (c.c.) katında tek bir kişinin diriltilmesi kadar kolay olduğunun belirtildiğini ifade etmiştir. İlahi kudret bakımından kâinattan bir zerre yaratmak ile kâinatın tümünü yaratmak arasında fark olmadığını, ikisinin de Allah için aynı kolaylıkta

---

[371] et-Taberî, **Câmiu'l Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an,** C.XX, s.152; Ebû İshak Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'an,** Ebû Muhammed b. Âşûr (thk.), Dâru İhyai't Turâsi'l Arabî, Beyrut 2002, C.VII, s.321.

[372] er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb,** C.XXV, s.158; İbn Kesîr, **Tefsîru'l Kur'ani'l Azîm**, C.VI, s.348; Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.75.

[373] İslamoğlu, **Hayat Kitabı Kur'an,** s.784.

[374] Lokmân, 31/28.

olduğunu kaydeden el-Araşkî, Semî ve Basîr olan Allah'ın, her şeyi hakkıyla işittiğini ve bütün davranışları bihakkın gördüğünü dile getirmiştir.[375]

Müfessirimizin de açıkladığı gibi ayette, bütün insanların yaratılması ve yeniden diriltilmesinin Allah'a göre bir tek kişinin yaratılması kadar kolay olduğu kaydedilmektedir.[376] Bu ayet, Allah'ın kâinatı yaratmış olduğunu kabul ettikleri halde insanları yeniden dirilteceğini kabul etmeyen müşrikler hakkında nazil olduğu söylenmektedir. Şöyle ki: öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenler, Hz. Peygamber (s.s.v.)'e geldiler ve insanların öldükten sonra yeniden dirileceklerine hayret ettiklerini bildirdiler. Bunun üzerine yüce Allah kudretinin büyüklüğünü haber vermek için bu ayeti indirmiştir.[377]

2.4.24. Allah'ın Yaratma Ayetlerinden Olan Gecenin Gündüze; Gündüzün Geceye Dâhil Edilmesi ve Güneş ile Ay'ın Musahhar Kılınması

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى وَأَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (29)

"Görmedin mi ki Allah, geceyi gündüzün içine ve gündüzü de gecenin içine sokuyor. Güneşi ve ayı da koyduğu kanunlara boyun eğdirmiştir. Her biri (kendi yörüngesinde) belli bir zamana kadar akar gider. Şüphesiz Allah, işlediklerinizden hakkıyla haberdardır."[378]

Ayette, gece ile gündüzün birbirine dâhil edilerek kısaltılıp uzatılmasına ve Güneş ile Ay'ın insanların istifadesine uygun olarak musahhar kılınmasına dikkat çekildiğini belirten el-Araşkî, böylece Allah'ın insanları düşünmeye davet ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca ayette, Güneş ve Ay'ın belirlenmiş bir zamana kadar, kendi yörüngelerinde hareket ettiklerinin de belirtildiğini kaydeden müfessir, Allah'ın her

[375] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.101.
[376] et-Taberî, **Câmiu'l Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an,** C.XX, s.153.
[377] Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.162.
[378] Lokmân, 31/29.

şeyden hakkıyla haberdar olduğunu ve iman eden kimseden de inkâr eden kimseden de ahirette hesap soracağını dile getirmiştir.[379]

Bu ayette, Gece ile gündüz ilişkisinin gözlemlenmesinden Allah'a gidilmesi istenmektedir. Ayrıca yüce Allah, Güneş'i ve Ay'ı yaratmasının amacını da belirlemekte ve bunun insana hizmet olduğunu söylemektedir.[380] Güneş ile Ay'ın belirlenmiş bir süreye kadar kendi yörüngelerinde hareket ettiklerinin belirtilmesi, kâinat ve onun içinde yer alan tüm kanunların belli bir ömre sahip olduklarını ve vakti gelince vazifeden terhis edilecekleri anlamına gelmektedir. İşte tüm bu tabiat kanunlarını yaratan ve onların sürüp gitmesini temin eden yüce Allah, elbetteki insanların yaptıklarından da hakkıyla haberdardır.[381]

2.4.25. Kulluğa Layık Tek İlah'ın Allah Olduğunun Delilleri

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ (30)

"Bu böyledir. Çünkü Allah hakkın ta kendisidir, onu bırakıp da taptıkları ise batıldır. Şüphesiz Allah yücedir, büyüktür."[382]

Ayette, bir önceki ayette zikredilenlere atıf yapılarak, bütün bu muhteşem sanatın yaratıcısı ve yegâne sahibinin yalnızca Allah olduğunun hatırlatıldığını belirten müfessir, bu sebeple sadece O'nun kulluğa layık tek ilah olduğunun zikredildiğini ifade etmiştir. O'nun dışında dua edilen ve tapınılan varlıkların ise zevale mahkûm ve batıl varlıklar olduğunun belirtildiğini dile getirmiştir. Ayetin devamında sonsuz yüce ve büyük olan Allah'ın (c.c.), her türlü kusurdan münezzeh olduğunun kaydedildiğini söyleyen el-Araşkî, Allah'ın, yarattıkları üzerinde karşı konulmaz bir tasarrufa sahip olduğunu ifade etmiştir.[383]

Müfessirimizin de açıkladığı gibi yüce Allah, bir önceki ayette bahsettiklerinin amacını bu ayette açıklamaktadır. Ayette, mutlak hakkın ve

---

[379] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.103-105.
[380] et-Taberî, **Câmiu'l Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an,** C.XX, s.154.
[381] Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.165.
[382] Lokmân, 31/30.
[383] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.105-107.

hakikatin Allah olduğu, O'ndan başkasının ilah olamayacağı, O'nun dışında tapınılan şeylerin batıl olduğu bildirilmektedir. Zira yalnızca Allah (c.c.), en yücedir ve en büyüktür.[384]

2.4.26. Allah'ın Kudretinin Delillerinden Olan Gemilerin Denizde Yüzmesi

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (31)

"Görmedin mi ki gemiler Allah'ın nimetiyle denizde akıp gitmektedir. Allah, bunu ayetlerinden bir kısmını size göstermek için yapmaktadır. Şüphesiz ki bunda hakkıyla sabreden, hakkıyla şükreden herkes için ibretler vardır."[385]

Ayette, Allah'ın (c.c.), insanlara kudretinin delillerini ve rahmetinin eserlerini göstermek için, denizde yüzen gemilere bakıp ibret almalarını istediğine işaret eden müfessir, bu gemilerle hem seyahat etmek, hem ticaret yapmak, hem de değişik beldeleri dolaşmak gibi türlü nimetlerinden istifade edildiğinin de hatırlatıldığını kaydetmiştir. Ayetin devamında bu nimetler üzerinde tefekkür edip, Allah'ın ihsanına karşılık çokça şükreden ve sabreden kimseler için ibretler olduğunun açıklandığını ifade eden el-Araşkî, ayrıca, kâfir ve gafil olanların bu ve benzeri ayetlerden ibret almayarak Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük içinde olmaları sebebiyle kınandıklarını ifade etmiştir.[386]

Yüce Allah, yukarıdaki ayette denizde yüzen gemilere dikkati çekerek yeryüzündeki nimetlerin bir kısmına işaret etmektedir. Söz konusu gemiler, Allah'ın suya koyduğu kaldırma kuvveti ve kanunu sayesinde deniz üstünde seyredebiliyorlar. İnsanların binip bir yerden bir yere gitmeleri, üstünde yük taşımaları ve ticaret yapıp seyahat etme imkânı bulmaları tamamen Allah'ın bir lutfudur ve kudretinin bir delilidir.[387] Müfessirimizin de açıkladığı gibi yüce Allah, bu ayetlere gözlem ile

---

[384] Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, s.344; Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.166; Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.75.
[385] Lokmân, 31/31.
[386] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.108-110.
[387] Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.78.

yaklaşmamızı ve ibret almamızı istemektedir. Zira ayetin sonunda, *"hakkıyla sabreden ve şükreden herkes için bundan çıkarılacak dersler vardır"* ifadesine yer verilmektedir.

2.4.27. İnsanoğlunun Zor Anında Allah'a Yönelmesi; Rahatlık ve Güven Zamanında O'ndan Yüz Çevirmesi

وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ (32)

"Onları, (denizde) bir dalga gölgelikler gibi kapladığında dini Allah'a has kılarak O'na yalvarırlar. Allah, onları kurtarıp karaya çıkarınca onlardan bir kısmı orta yolu tutar. Bizim ayetlerimizi ise ancak son derece kaypak, son derece nankör olanlar inkâr eder."[388]

Müfessirimiz ayette, nankör ve gafil olan insanoğlu, denizde gemi ile seyir halindeyken bir fırtına kopar ve bir dalga gelip, tıpkı gölgelikler gibi onları içine alıp kapladığında, o anda gemide bulunan herkesin dini yalnızca Allah'a has kılarak, O'na yalvarıp yakaracaklarının dile getirildiğini kaydetmiştir. Bu durumun nedeninin, o esnada herkesin tüm hayvani arzularından, ırkçılık duygularından ve batıl inançlarından sıyrılması olduğunu ifade eden el-Araşkî, o anda Allah'tan başka onları kurtaracak hiçbir gücün olmadığına tam bir yakin ile iman ettiklerini ifade etmiştir.[389]

Müfessir, ayetin devamında Allah onları boğulmaktan kurtarıp sahili selamete ulaştırdığında ise onlardan bazılarının iman ve ihlâs üzere bir yol tutturduklarının fakat çoğunluğun ise tekrar Allah'a ortak koştuklarının ifade edildiğini kaydetmiştir. İnsanın nefsi emaresinin azması sonucu çok zalim ve nankör olacağını dile getiren el-Araşkî, dara girip çaresiz kaldığında da ilahi kudretin gücüne inanarak Allah'a içten ve samimi olarak dua ettiğini ifade etmiştir.[390]

---

[388] Lokmân, 31/32.
[389] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.111,112.
[390] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.113,114.

Ayetin sonunda, Allah'ın birliğini ve kudretini ancak son derece vefasız ve nankör olan kimselerin inkâr edeceğinin belirtildiğini kaydeden el-Araşkî, konu bağlamında şu ayetleri delil olarak zikretmiştir:

"Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır. Ona bir hayır dokunduğunda da eli sıkıdır."[391]

Müfessirler, ayette geçen "muktesıd" kelimesini farklı şekillerde yorumlamışlardır. Bazıları bu kelimeyi, "Tehlike sırasında ulaştığı bu samimi inancını kurtulunca da sürdürür."[392] şeklinde olumlu bir tutum olarak açıklamaktadır ki müfessirimiz de ayeti böyle yorumlamıştır. Bazıları ise "Sözüyle dengeli ve ölçüye uygun yani doğru bir inancı ifade etmekle birlikte inkârını içinde saklar."[393] şeklinde olumsuz bir anlamda yorumlamışlardır. Bazıları da "İnkâr etmekle inanmak arasında ortada kalır." şeklinde beyan etmişlerdir.[394]

Lokmân suresinin bu ayetinde, yüce Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük edip, O'na ortak koşan müşriklerin sevinçli ve sıkıntısız olduğu zamanlar ile sıkıntıya düşüp çaresiz kaldığı zamanlar arasındaki inanç tutarsızlığına dikkat çekilmektedir.[395] Ayette, çeşitli şirk unsurlarıyla kalbini kirletmiş olan kimselerin dahi büyük bir sıkıntıya maruz kalmaları durumunda, bütün şirk unsurlarını bir tarafa bırakıp sadece Allah'a yöneldikleri ve kurtuluşu O'ndan diledikleri bir benzetme ile anlatılmaktadır. Bundan önceki ayette, Allah'ın kudret delillerine inananlar, "sabbâr ve şekûr" yani çok sabreden ve çok şükreden kimseler olarak nitelendirilmişti. Bu ayette ise bunun karşıtı olanlar, "hattâr ve kefûr" yani çok gaddar ve çok nankör olarak vasfedilmiştir.[396]

---

[391] Me'âric, 70/19-21.
[392] Şehâbeddin Mahmûd b. Abdullah el-Alûsî, **Ruhu'l-Meânî,** Ali Abdulbari Atiyye (thk.), Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1995, C.XI, s.103; er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb,** C.XXV, s.163.
[393] et-Taberî, **Câmiu'l Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an,** C.XX, s.156.
[394] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmidi Tenzîl, C**.III, s.503; Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, s.344.
[395] Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, s.344.
[396] er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb,** C.XXV, s.163; el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,** C.IV, s.217; Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.79.

2.4.28. Allah'tan Korkmaya ve O'nun Gazabından Sakınmaya Davet

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِهِ شَيْئًا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ (33)

"Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Hiçbir babanın çocuğuna ve hiçbir çocuğun da babasına hiçbir yarar sağlayamayacağı günden korkun! Şüphesiz Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. O aldatıcı şeytan da Allah hakkında sizi aldatmasın."[397]

Müfessir, ayette insanlara, Allah'ın azabını irtikâp edecek günahlardan sakınmaları ve babanın oğluna olan şefkati, evladın da babasına olan sevgisine rağmen, hiçbir babanın çocuğuna ve hiçbir evladın da babasına yarar sağlayamayacağı ve cezasını yükleyemeyeceği o çetin günün hesabından korkulmasının emredildiğini kaydetmiştir. Allah'ın vaadinin hak olduğunu ve mutlaka gerçekleşeceğinin belirtildiğini ifade eden el-Araşkî, fani dünya hayatının süsüne ve eğlencesine kanmamanın emredildiğini dile getirmiştir.[398]

Aynı zamanda ayette, şeytanın, Allah'ın mağfireti ve rahmetinin enginliği ile oyalayıp aldatmasına fırsat verilmemesinin emredildiğini söyleyen müfessir, konuyu Kur'anî ifadelerle detaylandırmış ve şu ayetleri delil olarak zikretmiştir:[399]

"Ey iman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi, Allah'ı zikretmekten alıkoymasın. Her kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."[400] *"Herkesin yaptığı iyiliği ve yaptığı kötülüğü hazır bulacağı günde kişi, kötülükleri ile kendi arasında uzak bir mesafe bulunmasını ister. Yine Allah, sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Allah, kullarını çok esirgeyicidir."*[401] *"Şüphesiz biz sizi, kişinin önceden elleriyle yaptıklarına bakacağı*

---

[397] Lokmân, 31/33.
[398] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.115,116.
[399] Bkz. el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.117.
[400] Münâfikûn, 63/9.
[401] Âli İmrân, 3/30.

ve inkârcının, 'Keşke toprak olaydım!' diyeceği günde gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı uyardık."[402]

Ayette insanlara, Allah'a karşı takvalı olmaları emredilmekte ve ne babanın çocuğu yerine ne de çocuğun babası yerine ceza çekmeyeceği, herkesin kendi yaptığından sorumlu olacağı ahiret gününe karşı uyarılmaktadır. Allah'ın bu vaadinin hak olduğu ve mutlaka gerçekleşeceği belirtilmektedir.[403] Ayetin sonunda "şu geçici dünya hayatının cazibesi ve şeytan sizi aldatmasın" denilerek bu iki şeyin insanı aldatacağına işaret edilmektedir.[404]

Ayette geçen "ğarûr" çok aldatan demektir.[405] Bu çok aldatan şey, insana cazip gelen dünya hayatı ve şeytan olduğu gibi,[406] aynı zamanda insanı Allah yolundan alıkoyan her şeydir.[407] İnsan dünya hayatında çeşitli şeylerle imtihan edilmektedir. Kimi serevetiyle kimi ilmiyle kimi gücüyle kimi sahip olduğu ünvanı ile imtihan edilir. Kim bunlarla aldanırsa o aldandığı şey onun şeytanı olur.[408] Ayette geçen "Allah ile aldatmak" ifadesi, aynı zamanda Allah hakkındaki kuruntu kabilinden düşüncelerin peşine takılmak ve zımnen "Nasıl olsa Allah affeder" diyerek O'nun affını istismar etmek anlamındadır.[409]

2.4.29. Gayb Bilgisinin Allah'a Mahsus Oluşu

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (34)

"Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır. O, yağmuru indirir, rahimlerdekini bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç

---

[402] Nebe, 78/40.
[403] el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,** C.IV, s.218.
[404] Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.171.
[405] Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.80.
[406] er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb,** C.XXV, s.165; İbn Kesîr, **Tefsîru'l Kur'ani'l Azîm**, C.VI, s.351; el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,** C.IV, s.218.
[407] et-Taberî, **Câmiu'l Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an,** C.XX, s.158.
[408] Seyyid Kutup, **Fîzilâli'l-Kur'an,** Dâru İhyai't Turâsi'l Arabî, Beyrut 1971, C.VI, s.499.
[409] İslamoğlu, **Hayat Kitabı Kur'an,** s.786.

kimse nerede öleceğini de bilemez. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır."[410]

Yukarıdaki ayetin bahsettiği konu, İslam âlimleri tarafından muğayyebât-ı hamse (beş bilinmeyen) olarak bilinen hususdur. el-Araşkî,

1- Kıyamet saatinin bilgisi,

2- Yağmurun yağma vakti, miktarı ve nereye nasıl yağacağı,

3- Anne rahmindeki bebeğin cinsiyeti ile diğer tüm özellikleri,

4- Kimin yarın ne kazanacağı,

5- Kimin nerde ve nasıl öleceği, bilgisinin yalnız Allah'a ait olduğunu ifade etmiştir.[411]

Müfessir, ayette belirtilen bu beş hususla ilgili olarak, onları bildiğini ve hakikatlerine vakıf olduğunu iddia eden kimsenin bu durumdan dolayı mahcup olacağını dile getirmiş ve konuyla ilgili olarak Peygamberimiz (s.a.v.)'in, *"Gaybın anahtarı beştir..."*[412] diye başlayan hadisini delil olarak zikretmiştir.[413]

Ayrıca, yağmurun yağma vaktiyle ilgili olarak birilerinin, "Meteoroloji uzmanları veya müneccimler yağmurun yağma vaktini önceden tespit edip söylüyorlar ve dedikleri gibi çıkıyor." şeklindeki bir soruya karşılık olarak şu cevapları vermiştir:

1- Allah'ın (c.c.) sürekli olarak tekrar edilen bazı fıtri kanunları vardır. Bu kanunlar vasıtasıyla elde edilen tecrübeler ile karşılaştırma yapmak suretiyle tahminde bulunmaktadırlar. Tahmin ise kesin bilgi değildir.

---

[410] Lokmân, 31/34.
[411] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.119,120; Bkz. el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,** C.IV, s.218.
[412] Buhârî, Tevhid, 7379.
[413] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.121.

2- Meteoroloji uzmanları veya müneccimlerin yağmurun yağma vaktini bazı emarelere dayanarak bildiklerini varsaysak dahi onlar, yağmurun tam olarak nerde, ne miktarda ve nasıl yağacağı gibi detay bilgilere vakıf değillerdir.

3- Meteoroloji uzmanları veya müneccimlerin tahminleri tesadüfen denk düşmüş olabilir. Zira yağmurun keyfiyeti hakkında bazen yanıldıkları gibi, bazen de tahminleri hiç tutmamaktadır. Dolayısıyla bu bilgi, mutlak hakikate ve ilme dayalı olsaydı yanıltıcı olmayacaktı.[414]

Müfessir, yukarıdaki üç maddeyi dile getirdikten sonra gayba ait bu bilgilerin hakikatinin bilinemeyeceğinden maksat; insanların sadece akılları ve beşeri imkânları ile bu bilgilere vakıf olamayacaklarının kast edildiğini dile getirerek Allah'ın vahiy veya ilham yoluyla bildirmesi durumunda buna bir mani olmadığını ifade etmiştir.[415] el-Araşkî, bu sözüne şu ayetleri delil olarak zikretmiştir:

"…O'nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar…"[416] *"O, gaybı bilendir. Hiç kimseye gaybını bildirmez. Ancak razı olduğu resuller başka.…"*[417]

Müfessir, toplumdaki bazı kimselerin "Ben yarın öleceğim veya filan gün filan yerde öleceğim." şeklinde beyanda bulunmaları ve söylendiği gibi gerçekleşmesine ise bunun ya sadık rüyalar yoluyla bilindiğini veya Allah'ın ilham vasıtasıyla o kişinin kalbine ilka ettiği bir hissi kable'l-vuku' (önsezi) olduğunu ifade etmiştir.[418]

Bir rivayete göre bu ayet, Haris b. Amr adında bir bedevinin, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelip: "Kıyamet ne zaman kopacak? Bizim yurdumuz kuraktır, yağmur ne zaman yağacak? Karımda gebe idi, acaba erkek mi kız mı doğuracak? Ben nerede

---

[414] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.121-123. Bkz. et-Taberî, **Câmiu'l Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an,** C.XX, s.161.
[415] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.123,124.
[416] Bakara, 2/255.
[417] Cin, 72/26,27.
[418] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.124.

doğduğumu biliyorum, acaba nerde öleceğim?" demiş. Onun bu soruları üzerine bu ayet inmiştir.[419]

Bazı tefsirler bu ayete dayanarak kıyametin ne zaman kopacağı, yağmurun ne zaman yağacağı, rahimlerdeki bebeğin cinsiyetinin ne olduğu, insanın ileride neler elde edeceği ve ne zaman nerde öleceği bilgisinin Allah'tan başkasının bilemeyeceğini ileri sürmüş ve bunlara "muğayyebât-ı hamse" demişlerdir.[420] Ancak, ayette sadece kıyametin ne zaman kopacağı, kimin yarın ne elde edeceği ve nerede nasıl öleceği bilgilerinin Allah'a ait olduğu bildirilmektedir. Yağmurun yağma vakti ve rahimlerdeki bebek hakkında "Bunları da yalnız Allah bilir." gibi bir sınırlama bulunmamaktadır. Ayette, yağmuru Allah'ın yağdırdığı dolayısıyla zamanını da bildiği, keza Allah'ın rahimlerdekini de bildiği ifade edilmektedir. Ayetin ifadesinden, bu iki konuda da Allah'tan başkasının önceden bilgi sahibi olamayacağı anlamı çıkmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, ayette üç konudaki bilginin yalnız Allah'a mahsus olduğu açıkça belirtilirken, yağmurun vakti ve anne karnındaki bebeğin cinsiyeti ve özellikleri hakkında böyle bir sınırlamaya yer verilmemiştir.[421]

Ancak bu, insanın belirtilen konularda veya benzerlerinde önceden bilgi verdikleri hususlarda mutlaka aynısının gerçekleşeceği anlamına gelmez. Zira olmuş ve olacak olan tabiat olaylarını bütün yönleriyle eksiksiz bilen yüce Allah, insanların bilgilerini ve tahminlerini alt üst eden yeni durumlar yaratabilir ve böylece insanların beklediklerinin aksi bir durum da gerçekleşebilir.[422]

Sonsöz: Merhum el-Araşkî, tefsirini nihayete erdirdikten sonra kitabın sonunda bir sonuç metni kaleme almıştır. Altı sayfadan oluşan bu sonuç kısmında müfessir, Kur'an-ı Kerim'in öneminden bahsetmiştir. Kur'an'ın, her zaman ve mekânda, her çeşit insanın kendi istidadına göre istifade edebileceği ebedi bir eczane

---

[419] Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnu'l-Cevzî, **Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr,** Abdurrezzak el-Mehdî (thk.), Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut 2001, C.III, s.436; Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.80.

[420] İbn Kesîr, **Tefsîru'l Kur'ani'l Azîm**, C.VI, s.352.

[421] Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, s.345; Bkz. Bayraklı, **Kur'an Tefsîri,** s.173-176; Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** s.80-82.

[422] Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, s.345.

hükmünde olduğunu ayet ve hadislerle açıklamıştır. el-Araşkî, kitabına kısa bir dua, Allah'a hamd ve peygamberlere selam ile noktayı koymuştur.[423]

[423] el-Araşkî, **Tefsîru Sûreti Lokmân,** s.126-131; Bkz. Turgay, **Abdulhadi el-Araşkî ve Tefsiru Sureti Lokman Adlı Eseri**, s.413.

SONUÇ

Biz, bu tezimizde Abdulhâdî KAYA el-Araşkî ve Tefsîru Sûreti Lokmân adlı eseri üzerinde çalıştık. el-Araşkî, 1926 yılında Diyarbakır'ın Kulp ilçesinin Araşka köyünde doğmuştur. O, bölgedeki medreselerde din eğitimini tamamlamış ve 2000 yılında 74 yaşında iken Diyarbakır'da vefat etmiştir. Çalışmamızda el-Araşkî'nin, tezimizin konusu olan *Tefsîru Sûreti Lokmân* adlı eseri dışında biri matbu olmak üzere 12 tanesi el yazma toplam 14 eserine ulaştık. Bunların dışında *Mekâsidu'd-Dîn* adında bir kitabının da basılmak üzere Şam'a gönderildiği ve kayıp olduğu söylenmektedir.

el-Araşkî'nin matbu olan *Tefsîru Sûreti Lokmân* adlı eseri dışındaki diğer matbu kitabı, *Hulâsatu'l-Beyân fi Hakîkati'l-İslam ve İnsâniyyeti'l-İnsân* isimli eseridir. Bu eser, onun en kapsamlı kitabıdır. Orta boyda olup fihristiyle birlikte 180 sayfadan oluşmaktadır. O, bu eserinde insanın yaratılış gayesini ve bu gayeye ulaşmak için yapılması gerekenleri değişik başlıklar altında detaylı bir şekilde anlatmıştır. el-Araşkî'nin, el yazma eserleri arasında en hacimli olan kitabı ise *el-Menhecu'l-Mubîn fî Tahkîki't-Tasavvufi'l-İslamî ve Hakîkati Turuki's-Sûfiyyeti'l-Muslimîn* adlı eseridir. Bu eser, fihrist kısmıyla birlikte 134 sayfadan oluşmaktadır. O, bu eserinde devamlı olarak şeriat ile gerçek tasavvufun uyum içinde olduğunu vurgulamış ve gerçek İslam tasavvufunun şeriata aykırı olmadığını dile getirmiştir. el-Araşkî'nin bu eserleri dışında, ağırlıklı olarak güncel fıkıh konuları ve hadis ilmi ile ilgili olmak üzere yazmış olduğu 11 tane risalesi de bulunmaktadır. Söz konusu risalelerin en uzun olanı 22 sayfa, en kısa olanı 3 sayfadan oluşmaktadır.

Klasik medrese eğitimini almış olan el-Araşkî, eserlerinde Arapçayı çok iyi kullanmasına rağmen, sarf ve nahiv gibi Arapça ile ilgili herhangi bir eseri bulunmamaktadır. O, daha çok Temel İslam İlimleri alanında ve pratik hayata

yönelik güncel konularla ilgili eserler kaleme almıştır. el-Araşkî, eserlerinin hemen hepsinde delil olarak zikretmiş olduğu hadisleri genelde sahih hadis kaynaklarından seçmiştir. Tezimizin konusu olan *Tefsîru Sûreti Lokmân* adlı eserinde yaptığı atıflarda kaynağın müellifini belirtirken eserin ismini, cilt ve sayfa numarasını vermemiştir. Fakat güncel konularla ilgili risalelerinde ise bu hususta daha titiz davranmış; eserin ve müellifin adını zikrettikten sonra cilt ve sayfa numaralarını da vermiştir.

el-Araşkî, *Hulâsatu'l-Beyân* ve *Tefsîru Sûreti Lokmân* isimli eserlerinde yer yer, özellikle çocukların ve gençlerin eğitimi konusuna değinmiş ve sağlıklı bir neslin yetişmesi için din eğitiminin öneminden söz ederek, eğitimde doğru inancın önemine vurgu yapmıştır. O'nun bu ihtimamından dolayı Lokmân Suresini tefsir etme tercihinde bulunduğu da söylenebilir. Zira sureye baktığımızda içerisindeki inanç, ibadet, ahlak ve eğitim esaslarıyla adeta tüm Kur'an'ın bir özeti mahiyetinde olduğunu görürüz.

el-Araşkî'nin tezimizin esas konusunu teşkil eden *Tefsîru Sûreti Lokmân* adlı eseri, isminden de anlaşılacağı üzere Lokmân suresinin bir tefsiridir. Küçük boy olup, fihristiyle birlikte 135 sayfadan oluşmaktadır. O, tefsirini klasik Arapça ile sade ve akıcı bir dil kullanarak yazmıştır. Tefsirinde rivayet ve dirayet yöntemlerini bir arada kullanan el-Araşkî, önce ayetin lafzını açıklamış, sonra onu yorumlayarak okuyucuya sunmuştur. Tefsiri, klasik tefsirler gibi mezcîdir. Yani ayetler ve tefsir anlam olarak tek bir metinmiş gibi bir bütünlük arz etmektedir. O, ayetin anlamını destekleyen başka bir ayet veya hadis varsa delil olarak zikretmiştir. Zikrettiği ayetlerin hangi surenin kaçıncı ayeti olduğunu belirtmezken, dile getirdiği hadislerin ise ravilerini belirtmiştir. O, tefsirinde az da olsa bazı müfessirlerin isimlerini de zikrederek atıfta bulunmuştur. Fakat atıfta bulunduğu müfessirin sadece ismini zikretmiş, eserinin cilt ve sayfa numarasını belirtmemiştir.

el-Araşkî, zaman zaman ayetlerdeki bazı kelimelerin dil yönünü açıklamıştır. Bunun yanında bazı ayetlerin belâgat yönüne de dikkat çekmiş ve açıklamalarda bulunmuştur. Tefsirin mukaddime bölümünde ise daha çok fıkıh ve kelâm ilmini

ilgilendiren izahlar yapmıştır. Ayrıca, tefsirinde Kur'an İlimleri arasında sayılan Hurufu Mukataa, Nüzul Sebebi ve İ'cazu'l Kur'an konularına da değinmiştir.

el-Araşkî, Kur'an-ı Kerim'in indirilmesindeki temel amacın, insanları doğru yola iletmek ve onlara sağlam bir metotla iki dünya saadetini temin etmek olduğunu kaydederek, bu saadeti temin için gerekli gördüğü şartları da maddeler halinde zikretmiştir. Böylece tespit ettiği sorunlar karşısında çözüm önerilerini de sunmuştur.

el-Araşkî'nin, hemen hemen tüm eserlerinde iman ve İslam'dan sonra en çok üzerinde durduğu kavramlar arasında takva, ihlâs ve ihsân kavramları yer almaktadır. O, dinin iman, İslam ve ihsân'dan oluşan üç mertebesinin bulunduğunu, takva ve ihlâs'ın da ihsân kavramında mündemiç olduğunu ifade etmiş ve Allah'a kulluğun zirvesinin ihsân boyutu olduğunu söylemiştir. el-Araşkî'nin eserlerinde, onun fıkıhta Şafiî mezhebine mensup olduğu anlaşılmaktadır. Zira o, eserlerinde fıkhî konularla ilgili her ne kadar farklı görüşlere yer vermiş olsa da son tahlilde mutlaka Şafiî mezhebinin görüşünü tercih etmiştir. Akaitte ise o, eş'arî çizgisinde olup ehlisünnet ve selefi salihîn anlayışına sahiptir. O, tüm eserlerini bu inanç çerçevesinde kaleme almıştır.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim

ALÛSÎ, Şehâbeddin Mahmûd b. Abdullah (ö. 1270/1853), **Ruhu'l-Meânî,** thk. Ali Abdulbari Atiyye, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1995.

el-ARAŞKÎ, Abdulhâdî KAYA (ö. 1421/2000), **Tefsîru Sûreti Lokmân,** el-Mektebetu'l-İslamiyye, Diyarbakır tsz.

—**Hulâsatu'l-Beyân fi Hakîkati'l-İslam ve İnsâniyyeti'l-İnsân,** el-Mektebetu'l-İslamiyye, Diyarbakır tsz.

—**Hulâsatu'l-Beyân…** (**İslâm Gerçeği ve İnsan**), çev. Mustafa BİLGEN, Kültür Yayıncılık, İstanbul 2001.

—**Menhecu'l-Mubîn fî Tahkîki't-Tasavvufi'l-İslamî ve Hakîkati Turuki's-Sûfiyyeti'l-Muslimîn,** Basılmamış el yazması kitap.

—**Ramazan Orucunun Vucubiyeti, Rüyeti Hilal, İhtilafı Metali ile Türkiye ve Diğer İslam Ülkelerinde Cuma Namazının Kılınması ile İlgili Risale,** Basılmamış el yazma risale.

—**Hadis Tahrici ile İlgili Risale,** Basılmamış el yazma risale.

—**Mevlidi Nebevi Hakkında Risale,** Basılmamış el yazma risale.

—**Hadis Usulü ile İlgili Risale,** Basılmamış el yazma risale.

—**Faizin Haram Olması ve Zekâtın vucubiyeti ile İlgili Risale,** Basılmamış el yazma risale.

—**Cuma Namazının Öğle Vaktinde İadesi ve Delilleri ile İlgili Risale,** Basılmamış el yazma risale.

—**Bir Meclis ve Tek Lafızla Gerçekleşen Üç Talak Meselesi ile İlgili Risale,** Basılmamış el yazma risale.

—**Tecvid İlmi ve Kur'an Kıraatleri Hakkında Risale,** Basılmamış el yazma risale.

—**Borçların İadesi ile İlgili Risale,** Basılmamış el yazma risale.

—**Hayvanların Şer'i Kesimi ile İlgili Risale,** Basılmamış el yazma risale.

—**Cuma Hutbeleri ile İlgili Risale,** Basılmamış el yazma risale.

ATEŞ, Süleyman, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,** Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1990.

ATSIZ, Burhan, "Diyarbakır Medrese Ulemasından Abdulhâdî Kaya Araşkî'nin Hayatı ve Eserleri", **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,** 2012, S.V, Sayfalar 67-87, http://dergipark.gov.tr/download/article-file/116001 (23.01.2017).

AYDIN, İsmail, **Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü,** Tibyan Yayıncılık, İzmir 2014.

BÂCÛRÎ, İbrahim b. Muhammed (ö. 1277/1860), **Tuhfetu'l-Murîd,** Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1995.

BAYLER, Şehmus, "Melle Abdu'l-Hadî el-Araşkî", **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,**2011,S.VIII,Sayfalar140-148, http://dergipark.gov.tr/download/article-file/115969 (23.01.2017).

BAYRAKLI, Bayraktar, **Kur'an Tefsîri,** Bayraklı Yayınları, İstanbul 2008.

BEĞAVÎ, Ebû Muhammed el-Huseyin b. Mes'ud (ö. 516/1122), **Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'an,** thk. Abdurrezak el-Mehdî, Dâru İhyâi Turâsi'l Arabî, Beyrut 1999.

BEYDÂVÎ, Nasiruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö. 685/1286), **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,** thk. Muhammed Abdurrahman el-Merâşlî, Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1997.

BİLMEN, Ömer Nasuhi (ö. 1391/1971), **Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri,** Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985.

BİRIŞIK, Abdülhamit, "Lugavî Tefsir", **Diyanet İslam Ansiklopedisi,** C.40, TDV Yayınları, İstanbul 2011.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), **Sahîhu'l-Buhârî,** thk. Muhammed Zuheyr b. Nasır, Dâru Tavki'n-Necât, y.y. 2001.

CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsir Tarihi,** DİB Yayınları, Ankara 1988.

—**Tefsir Usûlü,** TDV Yayınları, Ankara 2007.

CEVHERÎ, Tantâvî (ö. 1359/1940), **el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Kerîm,** Mustafa el-Bâbî Matbaası, Mısır 1929.

CEZERÎ, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 1360/1941), **Kitabu'l-Fıkhi ala Mezâhibi'l-Erbeâ,** Dâru İhyâi't Turâsi'l Arabî, Beyrut 1996.

ÇANGA, Mahmut, **Kur'an-ı Kerim Lügati,** Timaş Yayınları, İstanbul 2007.

ÇİÇEK, M. Halil, **Şark Medreselerinin Serencamı,** Beyan Yayınları, İstanbul 2009.

DEMİRCİ, Muhsin, **Tefsir Usûlü,** İFAV Yayınları, İstanbul 2013.

DEVELİOĞLU, Ferit, "Kelâm", **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,** Aydın Kitabevi, Ankara 2007.

EBÛ DÂVUD, Suleyman b. İshâk es-Sicistânî (ö. 275/888), **Sunenu Ebû Dâvud,** thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetu'l Asriyye, Beyrut tsz.

EBÛ HAYYAN, Muhammed b. Yusuf el-Endulusî (ö. 745/1344), **el-Bahru'l-Muhît** thk. Muhammed Cemîl, Dâru'l Fikir, Beyrut 1999.

EBÛ SUÛD, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmâdî (ö. 982/1574), **İrşâdu'l-Akli's-Selîm ila Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm,** Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrut tsz.

EBÛ UBEYDE, Ma'mer b. el-Musenna et-Teymî (ö. 610/1213), **Mecâzu'l-Kur'an,** Muessesetu Risâle, y.y. tsz.

EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (ö. 324/935), **el-İbâne an Usûli'd-Diyâne,** thk. Hüseyin Mahmud, Dâru'l-Ensar, Kahire 1977.

GAZALİ, Ebu Hâmid Muhammed b. Ahmed (ö. 505/1111), **İhyâ-u Ulûmu'd-Din,** trc. Ahmet SERDAROĞLU, Bedir Yayınevi, İstanbul tsz.

GÖLCÜK, Şerafettin, Süleyman TOPRAK, **Kelam,** Tekin Kitabevi, Konya 2011.

GÜLDOĞAN, Vedat, **Diyarbakır Tarihi,** Kripto Kitaplar, Ankara 2011.

HALÎL BİN AHMED, Ebû Abdurrahman el-Ferâhîdi (ö. 175/791), **Kitâbu'l-Âyn,** Dâru İhyai't Turâsi'l Arabî, Beyrut tsz.

IŞICIK, Yusuf, **Kur'an'ı Anlamada Temel İlkeler,** Esra Yayınları, Ankara 1997.

İBN ARABÎ, Muhammed b. Abdullah Ebu Bekir (ö. 543/1148), **Ahkâmu'l-Kur'an,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

İBN ATIYYE, Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğalib (ö. 542/1147), **el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz,** thk. Abdusselam Abduşşâfî Muhammed, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 2011.

İBN KAYYIM, Şemsuddin Muhammed b. Ebu Bekr el-Cevziyye (ö. 751/1350), **Zâdu'l Meâd,** çev. Mehmet ERDOĞAN, İklim Yayınları, İstanbul 1988.

İBN KESÎR, Ebu'l Fida İsmail b. Ömer (ö. 774/1372), **Tefsîru'l Kur'ani'l Azîm**, thk. Samî b. Muhammed es-Selâme, Dâru Taybe, Riyad 1999.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrem (ö. 711/1311) **Lisânu'l-Arab,** Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994.

İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman (ö. 597/1200), **Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr,** thk. Abdurrezzak el-Mehdî, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut 2001.

İSLAMOĞLU, Mustafa, **Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir,** Düşün Yayıncılık, İstanbul 2008.

—**Kur'an Sûrelerinin Kimliği,** Akabe Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

—**Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ,** Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011.

KARAMAN, Hayrettin, Mustafa ÇAĞRICI, İbrahim Kâfi DÖNMEZ ve Sadrettin GÜMÜŞ, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,** DİB Yayınları, Ankara 2008.

KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekr (ö. 671/1272), **el-Camî li Ahkâmi'l Kur'an,** thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Muessesetu'r Risale, Beyrut 2006.

KUŞEYRÎ, Abdulkerim b. Hevâzın (ö. 465/1073), **Letâifu'l-İşârât,** thk. İbrahim el-Besyûnî, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Ammetu li'l-Kitâb, Mısır tsz.

KUTUP, Seyyid (ö. 1386/1966), **Fîzilâli'l-Kur'an,** Dâru İhyai't Turâsi'l Arabî, Beyrut 1971.

MAHALLÎ, Celâluddin Muhammed b. Ahmed (ö. 864/1460) ve Celâluddin Abdurrahman b. Ebû Bekr es-SUYÛTÎ (ö. 911/1505), **Tefsîru'l-Celâleyn,** Dâru'l-Hadîs, Kahire tsz.

MÂTURÎDÎ, Ebu Mansûr Muhammed b. Mahmud (ö. 333/944), **Te'vîlâtu Ehli Sunne,** thk. Mecidî Baslûm, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 2005.

MÂVERDÎ, Ebû Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb (ö. 450/1058), **en-Nuketu ve'l-Uyûn,** Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1992.

MEVDÛDİ, Ebu'l-A'lâ (ö. 1401/1979), **Tefhîmu'l Kur'an,** trc. Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal ve Hamdi Aktaş, İnsan Yayınları, İstanbul 1991.

MUKATİL, b. Süleymân, Ebu'l Hasan (ö. 150/767), **Tefsîru Mukatil b. Süleymân,** thk. Abdullah Mahmud Şahâte, Dâru İhyâi't Turâs, Beyrut 2002.

MUSLİM, b. Heccâc en-Nisâburî (ö. 261/875), **Sahîhu'l-Muslim,** thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Dâru İhyai't Turâsi'l Arabî, Beyrut tsz.

MUTÇALI, Serdar, "İlim", **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.

NESEFÎ, Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (ö. 710/1310), **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiki't-Te'vîl,** thk. Yusuf Ali Bedevî, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1998.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriya Muhyiddin b. Şerif (ö. 676/1277), **et-Tibyân fî Adâbi Hameleti'l-Kur'an**, thk. Muhammed el-Hicâr, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1994.

NURSÎ, Bediüzzaman Said (ö. 1379/1960), **Sözler**, Rnk Neşriyat, İstanbul 2012.

RÂZÎ, Muhammed Fahruddin (ö. 606/1210), **Mefâtihu'l-Ğayb,** Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981.

SÂBUNÎ, Muhammed Ali (ö. 1437/2015), **Revaiû'l-Beyân,** el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2012.

SA'LEBÎ, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed (ö. 427/1036), **el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'an,** thk. Ebû Muhammed b. Âşûr, Dâru İhyai't Turâsi'l Arabî, Beyrut 2002.

SÂVÎ, Ahmed b. Muhammed (ö. 1241/1825), **Haşiyetu's-Sâvî ala Tefsîri Celâleyn,** el-Matbaatu'l-Ezheriyye, Mısır 1926.

SUYÛTÎ, Abdurrahman b. Ebû Bekr Celâluddin (ö. 911/1505), **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, el-Hey'etu'l Mısriyye, y.y. 1974.

—**Esbâbu'l Nuzûl,** thk. Şeyh Hafız Şiâyşâ, Dâru'l Ğadi'l Cedîd, Kahire 2009.

ŞAFİÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris (ö. 204/820), **Tefsîru'l-İmâmi'ş-Şafiî,** thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân, Dâru't-Tedmiriye, Suudi Arabistan 2006.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali (ö. 1250/1837), **Fethu'l-Kadîr,** Dâru'l Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1994.

TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), **Câmiu'l Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an,** thk. Ahmed Muhammed Şakir, Muessesetu'r Risale, y.y. 2000.

TAŞ, Kenan Ziya, **Tarih Işığında Güneydoğu ve Diyarbakır,** Berikan Yayınevi, Ankara 2009.

TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa (ö. 279/892), **Sunenu Tirmizî,** thk. Beşşar Avvad Maruf, Dâru'l Ğarbi'l İslamî, Beyrut 1998.

TURGAY, Nurettin, "Abdulhadi el-Araşkî ve Tefsiru Sureti Lokman Adlı Eseri", **Uluslararası Silvan Sempozyumu,** İstanbul 2012, Sayfalar 408-432.

—**Arap Dili Belâgatı ve Kur'ân,** Tibyan Yayıncılık, Diyarbakır 2015.

TUSTERÎ, Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah (ö. 283/896), **Tefsîru Tusterî,** thk. Muhammed Basel Uyûn es-Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.

VÂHİDÎ, Ebu'l Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali (ö. 468/1075), **el-Vecîz fî Tefsîri'l Kitâbi'l Azîz,** thk. Safvan Adnan Davûdî, Dâru'l Kalem, Beyrut 1994.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "İ'câzü'l-Kur'ân", **Diyanet İslam Ansiklopedisi,** C.21, TDV Yayınları, İstanbul 2000.

—"Sarfe", **Diyanet İslam Ansiklopedisi,** C.36, TDV Yayınları, İstanbul 2009.

ZECCÂC, Ebu İshak İbrahim b. es-Serîy (ö. 311/923), **Tefsîru Esmâillahi'l-Husnâ,** thk. Ahmet Yusuf ed-Dekkâk, Dâru's Sekâfeti'l-Arabiyye, y.y. tsz.

ZEMAHŞERÎ, Carullah Ebu'l Kasım Mahmûd b. Amr b. Ahmed (ö. 538/1143), **el-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmidi Tenzîl,** Dâru'l Kitâbi'l Arabî, Beyrut 1987.

ZERKÂNÎ, Muhammed Abdu'l Azîm (ö. 1367/1948), **Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** thk. Fevvaz Ahmed Zemrelî, Dâru'l Kitâbi'l Arabî, Beyrut 1995.

ZERKEŞÎ, Bedruddin Muhamed b. Abdullah (ö. 794/1392), **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, Dâru'l Marife, Beyrut 1957.

ZUHEYLÎ, Vehbe (ö. 1436/2015), **el-Fıkhu'l-İslâmî,** Dâru'l-Fikr, Dımeşk 1989.